

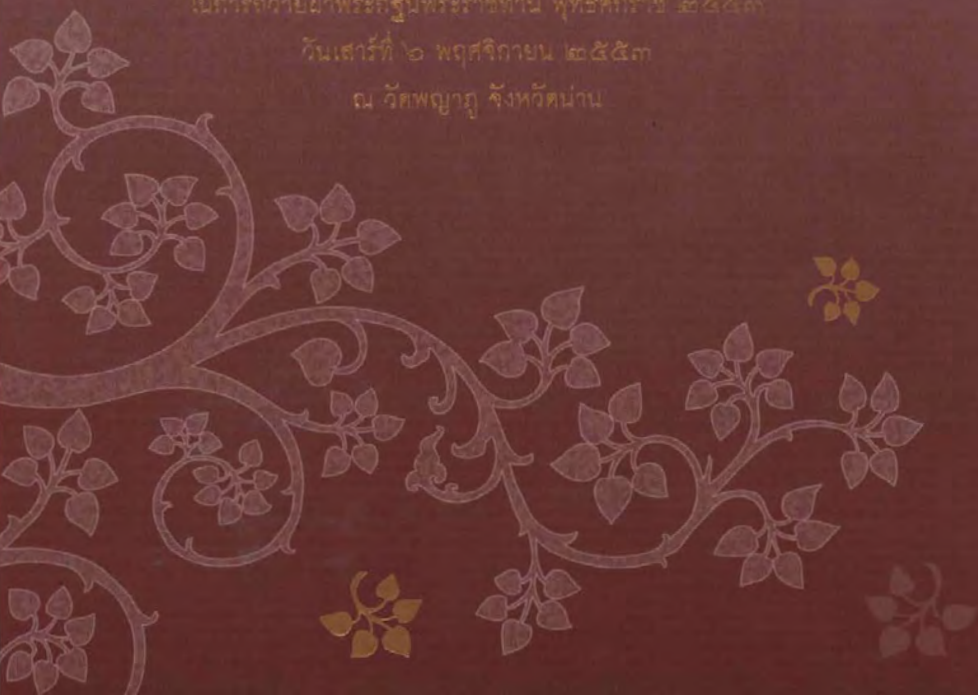
ชุดคำแถลงกรณณ์มหาวิทยาลัยอัย

จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก

ในการจดถวายน้ำพระอภิเษกพระราชนิพนธ์ พุทธศักราช ๒๕๕๓

วันเสาร์ที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๓

ณ วัดพญาภู จังหวัดน่าน

กำหนดการ

พิธีสมโภชและพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประจำปี ๒๕๕๓

ณ วัดพญาภู พระอารามหลวง ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

พิธีสมโภชของคักฐินพระราชทาน

วันศุกร์ที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ วัดพญาภู จังหวัดน่าน

เวลา ๑๖.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธี พร้อมกัน ณ ลานด้านข้างพระวิหาร

เวลา ๑๖.๔๕ น. อธิการบดีผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน
รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์
ผู้ช่วยอธิการบดี บุคลากร นิสิต และผู้ร่วมพิธีถึงบริเวณ
พิธี

อธิการบดีเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานขึ้นวางบนพานแว่นฟ้า
ที่โต๊ะหมู่บูชา

รองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นววาอากาศเอก นายแพทย์
เพิ่มยศ โกศลพันธุ์) ตั้งพักรองของมหาวิทยาลัย
วางผ้าไตรของมหาวิทยาลัยบนพานเงิน
วางเครื่องไทยธรรมที่โต๊ะด้านหน้าหรือด้านข้างโต๊ะหมู่
ผ้าพระกฐินพระราชทาน และเครื่องบริวารพระกฐิน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถึงบริเวณพิธี
เริ่มพิธีสงฆ์

อธิการบดีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล

ประธานสงฆ์ให้ศีล

เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาพระปริตร

พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์

อธิการบดีผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน

รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการ สถาบัน/ศูนย์

ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธีถวายจตุปัจจัยไทยธรรม

แต่พระสงฆ์ ๑๐ รูป

พระสงฆ์อนุโมทนา

อธิการบดี กรวดน้ำ รับพร

อธิการบดีผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน

รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการ สถาบัน/ศูนย์

ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธีรับการประพรมน้ำ

พระพุทธมนต์

เสร็จพิธีสงฆ์

เวลา ๑๗.๓๐ น. เริ่มพิธีสมโภช

การแสดงนาฏศิลป์สมโภช โดยโรงเรียนสตรีศรีน่าน

รับประทานอาหารร่วมกัน (มีขันโตกและอาหารพื้นเมืองบริการ)

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

วันเสาร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ วัดพญาภู จังหวัดน่าน

เวลา ๐๙.๓๐ น. ตั้งขบวนอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานและเครื่องบริวาร

พระกฐิน ณ บริเวณถนนพิพิธภักดีสถานแห่งชาติน่าน

เวลา ๐๙.๔๕ น. ขบวนอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานถึงหน้าพระวิหาร

วัดพญาภู

(วงดุริยางค์ของโรงเรียนศรีสวัสดิ์ศึกษาคารบวรเสง

เพลงสรรเสริญพระบารมี)

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่พระกฐิน
พระราชทานขึ้นวางบนพานแว่นฟ้าที่โถ๊ะหมู่บูชา
อธิการบดี กรรมการสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัย
รองอธิการบดี คณบดี และผู้ช่วยอธิการบดี
เชิญเครื่องบริวารพระกฐินขึ้นตั้งที่โถ๊ะหมู่บูชา

เวลา ๑๐.๐๐ น.

เริ่มพิธีถวายผ้าพระกฐิน

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ไตรพระกฐิน
พระราชทานเข้าสู่พระวิหาร

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยจตุรปู เทียน ที่โถ๊ะหมู่บูชา
หน้าพระพุทธรูปปฏิมาประธาน กล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน
พระราชทาน

พระสงฆ์ประกอบพิธีกฐินกรรม

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยถวายเครื่องบริวาร
พระกฐินของพระราชทาน ถวายพัตรอง ถวายย่ามและ
ถวายเครื่องไทยธรรมของมหาวิทยาลัย แต่พระสงฆ์
องค์ประธาน

อธิการบดี และรองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นายแพทย์
เจษฎา แสงสุพรรณ) ถวายย่ามและเครื่องไทยธรรมแต่
พระคู่สวด ทั้ง ๒ รูป

กรรมการสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัย ผู้ว่าราชการจังหวัด
น่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์ ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วม
พิธีในพระวิหาร ถวายย่ามแต่พระอันดับและสามเณร

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยอ่านคำปวารณาถวาย
ปัจจัยโดยเสด็จพระราชกุศล บำรุงพระอาราม
พระสงฆ์อนุโมทนา ประธานสงฆ์ถวายอดิเรก

นายกสภาฯฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัยและอธิการบดีท้าวคนน้ำ
รับพร

รองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นายแพทย์เจษฎา
แสงสุพรรณ) ท้าวมอบเงินบำรุงการศึกษาแก่ผู้แทน
สำนักเรียนแผนกนักธรรม-บาลี

อธิการบดีถวายเงินบำรุงการศึกษาแก่ผู้แทนสำนักเรียน
แผนกนักธรรม-บาลี

เวลา ๑๑.๐๐ น.

นายกสภาฯฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัยกราบพระพุทธรูปวิมา
ประธานแล้วกราบประธานสงฆ์

นายกสภาฯฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี กรรมการ
สภาฯฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน
รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์
ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธี ออกจากพระอุโบสถ
เสร็จพิธี

นายกสภาฯฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี กรรมการ
สภาฯฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน
รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์/สำนัก ผู้ช่วยอธิการบดี
และผู้ร่วมพิธีถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์

รับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน (มีซุ้มอาหารบริการ)

- การแต่งกาย
๑. พิธีสมโภชองค์กฐินพระราชทาน (วันศุกร์ที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๓)

ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	ชุดสากลนิยม/ชุดสุภาพ/ชุดผ้าไทย
ผู้ร่วมพิธี	ชุดสากลนิยม/ชุดสุภาพ/ชุดผ้าไทย
นิสิตชาย/หญิง	เครื่องแบบนิสิต

 ๒. พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน (วันเสาร์ที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๓)

ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว สวมหมวก
ผู้ร่วมพิธี	ชุดสากลนิยม/ชุดสุภาพ/ชุดผ้าไทย
นิสิตชาย/หญิง	เครื่องแบบนิสิต

วัดพนม งามเมือง จังหวัดน่าน

รูปที่ ๑ : เจดีย์พระธาตุและพระวิหาร

โบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญในพระอาราม

เจดีย์พระธาตุพญาภู เป็นพระเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาฐานหลัง ขนาดความกว้าง ๑๔ เมตร สูง ๒๕ เมตร ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นในสมัยพญาภูแข็ง (พญาภู) เมื่อคราวแรกสถาปนาพระอาราม ในปี พ.ศ. ๑๙๕๖ ต่อมาได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชเป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ซึ่งทำให้มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมบางส่วน ดังที่จะปรากฏสืบมาจนปัจจุบัน

องค์ประกอบสถาปัตยกรรม ประกอบด้วยฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน ๓ ชั้น ต่อด้วยฐานบัวแบบล้านนาประยุกต์ ที่ตกแต่งด้วยแถวกลีบบัวหงายโดยรอบ ถัดขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวในแผนผังทรงกลม ๓ ฐาน รองรับองค์ระฆัง ที่ส่วนบัวปากระฆังและส่วนบนของระฆัง ปั้นประดับด้วยแถวกลีบบัวหงายและกลีบบัวคว่ำเหนือขึ้นไปเป็นส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ทรงกลม ปล้องโฉนและปลี ที่ปั้นขึ้นเป็นทรงลูกจันทร์ต่อเนื่องกันไป ถัดขึ้นไปเป็นฉัตรโลหะ ประดับที่ส่วนยอดบนสุด

พระวิหาร ตั้งอยู่ตามแนวแกนทิศตะวันออก เบื้องหน้าพระเจดีย์ ก่ออิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๒.๑๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร หลังคาตชันมุงด้วยกระเบื้องดินเผา หน้านันด้านหน้ารูปสามเหลี่ยม แกะสลักเป็นลายเทพพนมประกอบลายก้านขด ที่ส่วนโค้งคิ้วและสลักเป็นลายกนก

บันไดทางขึ้นด้านหน้าทางทิศตะวันออก ราวบันไดทั้ง ๒ ข้าง บันเป็นรูปมกรกายพญานาคประดับด้วยกระเบื้องเคลือบและกระจกสี ประติมากรรมเข้าอกมี ๓ บาน ก่อเป็นทรงปราสาทซ้อนชั้นประดับกระจก บานประตูไม้บานกลางจำหลักเป็นทวารบาล รูปยักษ์ถืออาวุธ ฝั่งขวาถือพระขรรค์และคันศร ฝั่งซ้ายถือดาบ มีเพียงคาโปนหน้าตาเกรงขาม สันนิษฐานว่าอาจเป็นรูปยมทูต^๓ ที่เบื้องหลังจำหลัก

^๓ สุรศักดิ์ ศรีธำธาง, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗, หน้าที่ ๑๐๒, หน้า ๑๕๙.

ลายพันธุ์พฤกษา ฝีมือการแกะสลักประณีตงดงาม โดยพระยาสุรพร ช่างแกะสลักคนสำคัญในสมัยเจ้าอัครดворปิฎก

พระพุทธรูปนันทมัทมณี ประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธาน ภายในพระวิหาร ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง ศิลปะล้านนา มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑ ศอก ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ถือว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมาคู่บ้านคู่เมืองมีขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองน่าน ตามประวัติกล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อครั้งสถาปนาพระอาราม ครั้นต่อมาคงได้มีการปฏิสังขรณ์ต่อเนื่องมาโดยตลอด สืบมาจนปัจจุบัน

พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ๒ องค์ ศิลปะล้านนา-สุโขทัย ประดิษฐานภายในพระวิหาร ที่เบื้องขวาและเบื้องซ้ายของพระพุทธรูปนันทมัทมณี กำหนดอายุได้จากจารึกที่ส่วนฐาน กล่าวถึงการสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๗๐ ในสมัยพระยาสุรผาด ผู้ครองนครนันทบุรีหรือเมืองน่าน โดยสร้างเป็นชุดจำนวน ๕ องค์ ประกอบด้วยพระพุทธรูปปฏิมาลีลา ๔ องค์ และพระพุทธรูปปางประทานอภัย ๑ องค์ ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดพญาภู ๒ องค์ และวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ๓ องค์ นับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่มีความงดงามด้านสุนทรียศาสตร์และมีความความสำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์ ในส่วนของรายละเอียดและการวิเคราะห์ จะนำไปกล่าวในเรื่อง **พระพุทธรูปปฏิมา พระเป็นเจ้าห้าพระองค์ ณ นันทपुर**

เครื่องสูง, เครื่องทำว, เครื่องเทียมยศ

เครื่องสูง เครื่องทำวหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **เครื่องเทียมยศ**^๔ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงพระอิสริยยศความเป็นกษัตริย์ สร้างถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อบูชาสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงประสูติในวรรณะกษัตริย์ และทรงเป็นสมเด็จพระบรมครูแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง ปรากฏในวัฒนธรรมล้านนา จาก

^๔ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, เล่ม ๓, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๑๔-๑๒๑๕.

๕. พระครูสิทธิธรรมภาณี พ.ศ. ๒๕๔๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๓ (รักษาการ)
๖. พระภัทรสารมุนี พ.ศ. ๒๕๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๔ (รักษาการ)
๗. พระศรีธีรพงศ์ (ติเรก วชิรปัญญา ป.ธ. ๙) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ปัจจุบัน

รูปที่ ๔ : พระพุทธนันทมหามุนี
พระพุทธปฏิมาประธาน
ที่มีขนาดใหญ่ที่สุด
ในเมืองน่าน

รูปที่ ๕-๖ : พระพุทธปฏิมาลีลาปางประทานอภัยยกพระหัตถ์ซ้าย
ประดิษฐานที่เมืองขวาของพระพุทธนันทมหามุนี

รูปที่ ๗-๘ : พระพุทธปฏิมาลีลาปางประทานอภัยยกพระหัตถ์จักษวา
ประดิษฐานที่เมืองซ้ายของพระพุทธนันทมหา牟尼

พระพุทธปฏิมา พระเป็นเจ้าห้าพระองค์ ณ นันทপুর

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จีราวรรณ แสงเพชร*

ประวัติความเป็นมา

พระพุทธปฏิมาชุด ๕ พระองค์ เป็นพระพุทธปฏิมาสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของชาวน่าน สร้างขึ้นในสมัยพระยาสาธิตสุเมธ ผู้ครองนันทบุรีหรือเมืองน่านในปี พ.ศ. ๑๙๗๐ กำหนดอายุได้จากจารึกอักษรไทย-สุโขทัย ที่ส่วนฐานของพระพุทธปฏิมา^๑ ในส่วนของการสร้างพระพุทธปฏิมาชุดดังกล่าว ประกอบด้วย^๒

๑. พระพุทธปฏิมาลีลา ปางประทานอภัยยกพระหัตถ์เมืองซ้าย ก้าวพระบาทซ้าย ขนาดความสูง ๒๐๐ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องขวาของพระพุทธรูปนันทพูนี ปรากฏจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธปฏิมา จารึก นน.๑๓^๓ (รูปที่ ๑, ๒)

* หัวหน้าภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ จารึกฐานพระพุทธรูปวิคฤญาติ (องค์ที่ ๑) นน.๑๓ และจารึกฐานพระพุทธรูปวิคฤญาติ (องค์ที่ ๒) นน.๑๔ จารึกฐานพระพุทธรูปวิคฤญาติ (องค์ที่ ๓) นน.๑๕

รายละเอียดอยู่ที่ **จารึกสมัยสุโขทัย**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้า ๑๔๗, ๑๕๐, ๑๕๒. นายเต็ม มีเต็ม ผู้แปลจารึก กำหนดอายุ จ.ศ. ๗๙๙ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๗๐ นับตามแบบตั้งกา ซึ่งมากกว่ารัตนโกสินทร์ ๑ ปี จารึกที่ส่วนฐานของพระพุทธปฏิมาทั้ง ๓ ขึ้นนับเป็นการจารึกครั้งแรกที่ใช้ชื่อปมहाศกราช แทนชื่อปีพุทธศักราช ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร กำหนดเป็น จ.ศ. ๗๙๙ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๖๙ คือ วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๑๙๖๙

^๒ จากการสำรวจของกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ได้พบพระพุทธปฏิมา ๕ พระองค์ ประดิษฐานที่วัดพญาภูและพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน รายละเอียดอยู่ที่ สุรศักดิ์ ศรีสาธาง, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗, หน้า ๒๔๙.

“... สมเด็จพระเจ้าพระยาสาธิตเสวยราชย์ ในนันทপুর
สถาปก สมเด็จพระเจ้าเป็นเจ้าห้าองค์ เพราะจักให้คงในศาสนา
ห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระเจ้า ในปีมะเมีย เพื่อบุญจุลศักราช ๗๘๘
มหาศักราช ๑๙๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม ประารถนา
(ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอาริย์ไมตรีเจ้า...”

๒. พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ปางประทานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องขวา ก้าว
พระบาทขวา ขนาดความสูง ๑๙๓ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องซ้ายของ
พระพุทธรูปนันทมหานุณี ปรากฏจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูปปฏิมา จารึก นน.๑๔^๔
(รูปที่ ๓, ๔)

“... สมเด็จพระเจ้าพระยาสาธิตเสวยราชย์ในนันทপুর
สถาปก สมเด็จพระเจ้าเป็นพระห้าองค์ เพราะจักให้คงใน
ศาสนาห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระเจ้าในปีมะเมีย เพื่อบุญจุลศักราช
๗๘๘ มหาศักราช ๑๙๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม
ประารถนา (ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอาริย์ไมตรีเจ้า...”

๓. พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ปางประทานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องซ้าย ก้าว
พระบาทซ้าย ขนาดความสูง ๑๙๖ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องขวาของ
พระพุทธรูปปฏิมาประธานวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
ไม่ปรากฏจารึกที่ส่วนฐาน (รูปที่ ๕)

๔. พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ปางประทานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องขวา ก้าว
พระบาทขวา ขนาดความสูง ๑๙๔.๕ เซนติเมตร หรือพระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี
ประดิษฐานภายในหอพระไตรปิฎก วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ไม่ปรากฏจารึก
ที่ส่วนฐาน (รูปที่ ๖)

^๓ จารึกสมัยสุโขทัย, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้า ๑๔๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

ภาพประกอบ พระพุทธรูปวิมา พระเป็นเจ้าห้า
พระองค์ ณ นันทপুর

- รูปที่ ๑ : พระพุทธรูปวิมาดีลา
ปางประทานอภัย
ยกพระหัตถ์ซ้าย วัดพญาภู
รูปที่ ๒ : รายละเอียด (จากรูปที่ ๑)
รูปที่ ๓ : พระพุทธรูปวิมาดีลา
ปางประทานอภัย
ยกพระหัตถ์ขวา วัดพญาภู

รูปที่ ๔ : ราชตะเชียค (จากรูปที่ ๓)

รูปที่ ๕ : พระพุทธปฏิมาลีลา
ปางประทานอภัย
ยกพระหัตถ์ซ้าย
วัดพระธาตุช้างค้ำ
วรวิหาร

รูปที่ ๖ : พระพุทธปฏิมาลีลา
ปางประทานอภัย
ยกพระหัตถ์ขวา
วัดพระธาตุช้างค้ำ
วรวิหาร

๕

๖

๕. พระพุทธปฏิมาประทับยืน ปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์ ขนาดความสูง ๒๐๐ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องซ้ายของพระพุทธปฏิมาประธานภายในพระวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ปรากฏจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธปฏิมา จารึก นน.๑๕^๕ (รูปที่ ๗)

“... สมเด็จพระเจ้าพระยาสาธนาสุม เสดยราชย์ในนันทบุรี
สถาปนา สมเด็จพระเจ้าเป็นพระหำองค์ เพราะจักให้คงในศาสนา
หำพันปี่นี้ ตั้งเป็นพระในปี่มะเมีย เพื่อบุญจุลศักราช ๗๙๙
มหาศักราช ๑๙๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม ประารถนา
(ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอารียไมตรีเจ้าฯ...”

จากที่กล่าวมาพิจารณาได้ว่า ในสมัยสมเด็จพระเจ้าพระยาสาธนาสุม ครองเมืองนันทบุรี^๖ ได้สร้างพระพุทธปฏิมาขึ้นในวาระเดียวกันจำนวน ๕ องค์^๗ ประกอบด้วย พระพุทธปฏิมาถึลา ๔ องค์ ซึ่งเมื่อแรกสร้าง คงเจตนาที่จะสร้างเป็นชุด เพื่อประดิษฐานเบื้องซ้ายและเบื้องขวาของพระพุทธปฏิมาประธาน วัดพญาภูและวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สำหรับพระพุทธปฏิมาประทับยืนปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์นั้น คงสร้างให้มีความแตกต่าง ในส่วนของจารึก แต่เดิมคงมีครบทั้ง ๕ องค์ เนื่องจากข้อความจารึก มีเนื้อหาลักษณะเดียวกัน กล่าวถึงประวัติการสร้าง และมีเจตนาเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ ๕,๐๐๐ ปี ในท้ายที่สุดจึงขอให้อนิสถการสร้างในครั้งนี้ ได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารียเมตไตรย พระอนาคตพุทธเจ้า

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^๖ สมเด็จพระเจ้าพระยาสาธนาสุม หรือเจ้าจันดมาสุม ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๖๙-๑๙๗๖ รวม ๘ ปี

^๗ ในจารึกใช้คำเรียกพระพุทธปฏิมาชุดนี้แตกต่างกัน คือ จารึกนน.๑๓ เรียกว่า สมเด็จพระเป็นเจ้า หำองค์ ส่วนจารึก นน.๑๔ เรียกว่า สมเด็จพระเจ้า เป็นพระหำองค์ และจารึก นน. ๑๕ เรียกว่า สมเด็จพระเป็นเจ้า เป็นพระหำองค์

รูปแบบศิลปกรรม

การสร้างพระพุทธรูปปฏิมา ๕ พระองค์ชุดนี้ พระพุทธรูปปฏิมาทุกพระองค์มีพระพักตร์ค่อนข้างยาวรีเป็นวงรูปไข่ ขมวดพระเกศาจนม้วนเป็นก้นหอย รัศมีเหนืออุษณิษะเป็นเปลวไฟ ส่วนพระอังก์ค่อนข้างใหญ่ พระอุระนูน ครอบจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังก์สาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรตพระนาภี ส่วนปลายแยกออกเป็นเชี้ยวตะขาบ ในส่วนของพระหัตถ์ที่แสดงท่ามุทรา (ปาง) ประทานอภัยพระหัตถ์โต ก็จะก้าวพระบาทที่สัมพันธ์กับมุทราที่แสดงปางประทานอภัยด้านนั้น ส่วนพระพาหาและพระกร ทอดลงมาเป็นเส้นโค้งจากพระอังก์สา จะยาวจรตลงมาที่พระขงฆ์อย่างกลมกลืน เปรียบเทียบได้กับข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ ที่สามารถสร้างสรรคให้มีความงดงามตามหลักสุนทรียศาสตร์ได้อย่างเหมาะสม

จากพุทธลักษณะดังกล่าวมา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากรูปแบบพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะสุโขทัยหมวดใหญ่ (รูปที่ ๘, ๙) ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย^๔ อาทิ จารึกสุโขทัยหลักที่ ๘ (พ.ศ. ๑๙๑๕) จารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ และจารึกวัดพระธาตุช้างค้ำหลักที่ ๖๔^๕ นอกจากนี้รูปอักษรจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูปปฏิมา ยังจารึกด้วยอักษรสุโขทัย

^๔ หนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างเมืองน่าน กับอาณาจักรสุโขทัย เกิดขึ้นก่อนที่เมืองน่านหรือนันทบุรี จะตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) ดังแต่รัชสมัย พญาติโลกราช โดยมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช ครั้นต่อมาเมื่อพระเจ้าบุเรงนองกรีธาทัพมาตีอาณาจักรล้านนา เมืองน่านจึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า

^๕ จารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ และจารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ หลักที่ ๖๔ (พ.ศ. ๑๙๓๕) กล่าวถึงการกระทำสัตย์สาบานระหว่างปู่พระยา (เจ้าพระยามากอง) และหลาน (พระมหาธรรมราชาที่ ๒) ที่จะช่วยเหลือกันเมื่อเกิดศึกสงคราม รายละเอียดดูที่ เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, หน้า ๕๒.

ดินแดนด้านนาอย่างชัดเจน นอกจากนี้สมัยต่อมา ยังพบหลักฐานพระพุทธรูปมีมา
ปางประทับรอยพระพุทธรบาท (พ.ศ. ๒๐๒๕)^{๑๑} (รูปที่ ๑๑, ๑๒) ขณะ
ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทบนแผ่นศิลา ภายหลังจากเสด็จลงจากสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์ ณ โถงประตูเมืองสังกัสสะ อันเป็นแผ่นเดียวกับที่พระอดีตพุทธเจ้า
ได้ทรงประทับไว้ ดังที่กล่าวในพุทธประวัติ ปริจเฉทที่ ๒๔ เทโวโรหนะปริวรรต^{๑๒}

“...แต่ที่พื้นเชิงบันไดทั้ง ๓ ประดิษฐาน แผ่นศิลาขนาดใหญ่
ซึ่งเป็นที่รองรับพระพุทธรบาท โถงประตูเมืองสังกัสสะนคร
ปรากฏนามว่า อจตเจตีย์ ครั้งนั้นเทพยดา สรรพสัตว์ทั้งหลาย
ซึ่งได้เห็นองค์พระชินสีห์ ล้วนปรารถนาพุทธภูมิที่จะบรรลु
พระโพธิญาณทั้งสิ้น...”

อนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน มหาภิกขุ ๕
๕ พระองค์ จะทรงมีพระพุทธรูปประเพณีที่เหมือนกัน ๒ ประการ
คือ จะทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ แล้วเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบน
พิภพดาวดึงส์เทวโลกประการ ๑ และการเสด็จลงจากพิภพ
ดาวดึงส์เทวโลก ณ โถงประตูเมืองสังกัสสะนครประการ ๑....”

อย่างไรก็ตามในส่วนของถาวรสร้างพระพุทธรูปมีมาจัดเป็น **อุเทสิกเจดีย์** คือ
สิ่งทีสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมทั้งเพื่อ
เป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ถึง ๕,๐๐๐ ปี ดังข้อความจารึกปรากฏที่

^{๑๑} ในช่วงท้ายของจารึกที่ส่วนฐาน พระพุทธรูปมีมาปางประทับรอยพระบาท พ.ศ. ๒๐๒๕ (ขร. ๑๕)
กล่าวถึง

“...เจ้าวิเชียรปัญญา สร้างเสด็จพระเจ้าไว้รอยดิน

ด้วยบุญนี้ขอคือ พระองค์เจ้า ทำนบว่าจะเป็นพระตน ๑....”

จารึกถ้ำนาคา ภาค ๑ เล่ม ๑, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔, หน้า ๓๐.

^{๑๒} ปริมาณุติคธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ปฐมสมโพธิกถา, กรุงเทพฯ : กิจจาบรรณคดี
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๐, หน้า ๗๑.

- รูปที่ ๗ : พระพุทธปฏิมาประทับยืน
ปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์
วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร
- รูปที่ ๘ : พระพุทธปฏิมาลีลา ศิลปะสุโขทัย
หมวดใหญ่ ปัจจุบันประดิษฐาน
ในพระระเบียงวัดมณฑลชุมพิตร
คูสีตวนาราม กรุงเทพมหานคร
- รูปที่ ๙ : พระพุทธปฏิมาลีลา
ยกพระหัตถ์ซ้ายแสดง
ปางวิตรรกะนุทรา

รูปที่ ๑๐ : ประติมากรรมปูนปั้นเล่าเรื่อง
เหตุการณ์พุทธประวัติตอนเสด็จ
ลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

รูปที่ ๑๑ : พระพุทธปฏิมาปางประทับ
รอยพระพุทธบาท
ศิลปะล้านนา
พ.ศ. ๒๐๒๔

รูปที่ ๑๒ : รายละเอียดในส่วน
รอยพระพุทธบาท
(จากรูปที่ ๑๑)

ส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นในเมืองน่านชุดนี้ นอกจากนั้นในสมัยสุโขทัย และสมัยล้านนา ยังมีแนวคิดในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาถวายเป็นพุทธรูป ตามจำนวนที่เกี่ยวข้องกับผู้สร้าง เช่น จำนวนปี จำนวนวัน หรือจำนวนบุคคลในครอบครัว ญาติมิตร หรือผู้ที่เป็นเจ้าภาพ

สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นจำนวน ๕ องค์ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแห่งราชวงศ์สุโขทัย นี้ อาจมีนัยยะที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระองค์เอง ตามประวัติกล่าวว่า ท้าวผาสุม (เจ้าพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช) เป็นโอรสของท้าวพัน^{๑๓} และมีโอรส ๓ องค์ คือ อินทแก่นท้าว ท้าวแพง และท้าวเหาะ จำนวนพระพุทธรูปปฏิมา ๕ องค์ ที่สร้างขึ้นอาจเกี่ยวข้องกับพระบิดา พระองค์เอง และโอรสทั้ง ๓ เพื่อสร้างถวายเป็นพุทธรูปบูชา แต่เหตุผลดังกล่าว ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเบื้องต้นที่คงจะต้องหาหลักฐานต่อไป

แม้ว่าจะยังไม่อาจหาข้อสรุปที่แน่ชัด ถึงเหตุผลการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา ๕ พระองค์ชุดดังกล่าว แต่เราก็ทราบถึงความปรารถนาของพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ผู้สร้าง ที่ได้แสดงมโนปณิธาน ปรารถนา ขอบุญกุศลในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาครั้งนี้ เมื่อสิ้นสุด ๕,๐๐๐ ปีแห่งพระพุทธศาสนากาลของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ขอให้ได้ไปเกิดในยุคของพระอนาคตกพุทธเจ้า พระศรีอริยเมตไตรย อันเป็นยุคแห่งความเจริญรุ่งเรืองของสรรพสิ่ง

พระพุทธรูปปฏิมาทั้ง ๕ พระองค์ นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นผลงานพุทธศิลป์ที่ประณีตวิจิตร ที่จะยังคงประดิษฐานอยู่คู่กันบนทิวไร่นานี้ตลอดไป

^{๑๓} พญาสุริยวงศาธรรมิกราช (เจ้าพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช) เป็นหลานปู่ของพญาภูแจ้ง ผู้สร้างวัดหลวงพญาภู

สำหรับประวัติพญาสุริยวงศาธรรมิกราช (เจ้าพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช) รายละเอียดดูที่ ตรีสวัสดิ์ ช่องสกุล (ปรีวีรรค), ประชุมพงศาวดารฉบับราชฉัตร ภาคที่ ๒ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า ๑๓๓.

พระราชหัตถเลขา คราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ
ในรัชกาลที่ ๕

(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๕)

คำนำ

พระเจ้าฟ้าเธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พร้อมพระ
 หฤทัยกับหม่อมเจ้าในกรม ฯ จะทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองอายุส่นอง
 คุณเจ้าจอมมารดาโหมศ ซึ่งครบ ๖๐ ทศในบ่จว พ. ศ. ๒๔๖๕ มีพระ
 ประสงค์จะพิมพ์หนังสือสำหรับคุณจอมมารดาจะได้แจกชำระ่วยแก่ผู้
 ไปช่วยงานโดยไม่ครจครัดก่เรื่อง ๓ จึงมีรับสั่งมายังหอพระสมุด
 วชิรญาณสำหรับพระนคร ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือใน
 หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร แลจัดการพิมพ์ถวายตามพระ
 ประสงค์

ข้าพเจ้ารับเป็นธุระด้วยความยินดี ได้เลือกดูเรื่องหนังสือ เห็น
 มีเหมาะแก่การที่จะพิมพ์แจกในงานฉลองอายุของเจ้าจอมมารดาโหมศ
 เรื่อง ๓ คือพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ครั้งเสด็จเสวยหัวเมืองมณฑล
 ฉายเหนือเมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๔ เป็นจำนวนพระราชหัตถเลขา รวม ๒๖ ฉบับ
 ด้วยกัน แลยังมีรูปถ่ายทรางผู้ตามเสด็จไปในครั้งนั้นได้นายไว้วักมาก
 เห็นว่า ถ้าวมพระราชหัตถเลขาที่รูปเรื่องการเสด็จครั้งนั้นพิมพ์เป็น
 หนังสือชำระ่วย ผู้ที่ใครบแจกไปคงจะชอบไม่เว้นตัว แลจะเป็นการ
 เนิติมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ด้วย ข้าพเจ้าได้ทูลความทคคเห็นทงนแก่กรมหลวงชุมพรเขตอุดม

ศักดิ์ ทรงหาหรือเจ้าจอมมารดาโหมต ท่านกษัตริย์เห็นชอบด้วย จึงให้
จัดการพิมพ์หนังสือเรื่องนั้น แต่ข้าพเจ้าได้แต่งคำอธิบายเรื่องการ
เล็ดลอดเมืองเหนือทพิมพ์ไว้ข้างต้นเป็นของเพิ่มเติมด้วยอีกตอนหนึ่ง

อนึ่งเจ้าจอมมารดาโหมต มีความประสงค์จะให้พิมพ์คำอำนวยการ
พรของท่านตงไว้ในท้ายคำนำนี้ด้วย เพราะเกรงว่าเมื่อถึงเวดงานมี
กิจการต่างๆ มาก ท่านจะไม่มีโอกาสที่จะขอคุณอำนาจพรแก่ผู้
ที่มีแก่ใจช่วยงานได้ทั่วถึงทุกคนดังเจตนา ขอให้ท่านทั้งหลายที่ได้รับ
สมุดเล่มนี้ไป จงเจริญศรัทธาวิริยอุตสาหกิจพัฒนาสังคมสู่สวัสดิภาพทุก
ประการเทอญ

ในโอกาสที่ได้จัดการพิมพ์หนังสือนี้ กรมการหอพระสมุด
วชิรญาณสำหรับพระนคร ขอถวายอนุโมทนาในกุศลบุญราศี ซึ่ง
พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์แด่หม่อมเจ้าในกรมทรง
บำเพ็ญต้นของคุณเจ้าจอมมารดาโหมต ได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่
หลาย ขอพระกุศลจงบันดาลดดีให้เจ้าจอมมารดาโหมต เกษม
ดำรงอายุยืนนาน ปราศจากโรคอาพาธแต่สรรพอุบัติเหตุร้าย
เป็นนิจกาดเทอญ

ตฤ ๒๖ ทรงพรหมณี ตำนายก

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๕

สาราน

คำอธิบายว่าด้วยการตั้งเมืองเหนือ	หน้า (๖)
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑	ตั้งไปจากบางปิ่นถึงเมืองอ่างทอง
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒	ตั้งไปจากเมืองอ่างทอง ถึงเมืองสิงห์บุรี
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓	ตั้งไปจากเมืองสิงห์บุรี ถึงที่ประทับอำเภอสรรพยา แขวงจังหวัดไชยนาท
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔	ตั้งไปจากอำเภอสรรพยา ถึงเมืองไชยนาท
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕	ตั้งประกาศเมืองสระบุรี แล้วยกออกจากเมืองไชยนาท ไปตั้งที่ประทับอำเภอเมืองมโนรมย์
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖	ตั้งเมืองอุทัยธานี แล้วยกจากอำเภอเมืองมโนรมย์ไปตั้งเมืองนครสวรรค์
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗	ตั้งไปจากเมืองนครสวรรค์ ถึงที่ประทับที่ปากน้ำเกยไชย
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๘	ตั้งไปจากปากน้ำเกยไชย ถึงที่ประทับอำเภอบางมูนาค แขวงจังหวัดพิจิตร
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๘	ตั้งไปจากอำเภอบางมูนาค ถึงที่ประทับตำบลบ้านขมิ้ว แขวงจังหวัดพิจิตร

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๐	เสด็จไปจากบ้านหม้ง ถึงเมือง พิศิตร	หน้า ๒๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๑	เสด็จไปจากเมืองพิศิตร ถึงที่ ประทับตำบลปากฟิง	" ๒๘
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒	เสด็จจากปากฟิง ถึงเมือง พิษณุโลก แด่สมโภชพระพุทธรชินราช	" ๒๙
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๓	ประพาศเมืองพิษณุโลก	" ๓๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๔	ทรงหัตถ์จำลองพระพุทธรชินราช แล้วเสด็จไปจากเมืองพิษณุโลก ถึงอำเภอรหมพิราม	" ๓๒
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕	เสด็จไปจากอำเภอรหมพิราม ถึงเมืองพิไชย	" ๓๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๖	เสด็จไปจากเมืองพิไชย ถึงที่ ประทับอำเภอเมืองนครราชสีมา	" ๓๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๗	เสด็จไปจากเมืองนครราชสีมา ถึงเมืองขุขันธ์บุรี เสด็จประพาศเมืองทุ่งยั้ง เมืองถ้ำแดง และเมืองฝาง	" ๔๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๘	เสด็จกลับจากเมืองขุขันธ์บุรี ถึงเมืองพิไชย	" ๕๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๙		" ๕๒
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๐	เสด็จกลับจากเมืองพิไชย ถึงเมือง พิษณุโลก	" ๕๓

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๑	แต่ตั้งฉบับจากเมืองพิษณุโลก	
	ถึงที่ประทับบ้านขมิง แขวงจังหวัดพิจิตร	หน้า ๕๔
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๒	แต่ตั้งฉบับจากบ้านขมิง	
	นครสวรรค์	” ๕๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓	แต่ตั้งฉบับจากในจังหวัดนคร	
	สวรรค์	” ๕๖
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๔	แต่ตั้งฉบับจากเมืองนครสวรรค์	
	ถึงอำเภอเมืองมโนรมย์	” ๕๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๕	แต่ตั้งฉบับจากอำเภอเมืองมโนรมย์	
	ถึงเมืองอ่างทอง	” ๕๘
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๖	แต่ตั้งฉบับจากเมืองอ่างทอง	
	พระราชวังบางปะอิน	” ๖๒

อธิบายเรื่องเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ

หัวเมืองมณฑลพิษณุโลกแถมมณฑลนครสวรรค์ตั้งแต่ปากน้ำโพธิ
 ชนไป แต่โบราณเรียกรวมกันว่า “เมืองเหนือ” คำที่เรียกอย่างนี้
 เห็นจะเกิดขึ้นแต่ครั้งคราวครั้งพระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยา
 ด้วยครั้นนั้นแผ่นดินแบ่งกันเป็น ๒ ราชอาณาจักร พระเจ้าบรมราชา
 ดิไทยในราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัยเป็นใหญ่ข้างฝ่ายเหนือ พระ
 เจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยาเป็นใหญ่ข้างฝ่ายใต้ ประชาชนทั้ง ๒
 ฝ่ายเป็นไทยด้วยกัน แต่อยู่ต่างอาณาจักรเป็นต่างพวกกัน พวกกรุง
 ศรีอยุธยาจึงเรียกพวกไทยที่อยู่ในราชอาณาจักรของราชวงศ์พระร่วงว่า
 “ชาวเหนือ” พวกกรุงสุโขทัยก็เรียกพวกไทยที่อยู่ในราชอาณาจักร
 ของพระเจ้าอู่ทองว่า “ชาวใต้” แต่เรียก ๒ ราชอาณาจักรนั้นว่า
 “เมืองเหนือ” แล “เมืองใต้” เป็นติ่มมา สันนิษฐานว่ามณฑล
 จะเป็นดังกตาวน ครั้นเมื่อ ๒ ราชอาณาจักรนั้นรวมกันตั้งแต่วรชกาล
 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ การปกครองก็เป็นอย่าง ๒ อาณาจักร
 ต่อมากว่า ๒๐๐ ปี ชื่อที่เรียกว่าเมืองเหนือเมืองใต้จึงไซ้กันต่อมา
 จนถึงเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเลิกฉีกปกครองหัวเมืองเหนือ
 อย่างเป็นอาณาจักรต่างหาก ตลอดเป็นแต่หัวเมืองชน ๘ เมือง ชื่อที่
 เรียกรวมกันว่าเมืองเหนือก็ยังคงเรียกอยู่อย่างติ่ม เหตุด้วยหัวเมือง
 เหล่านั้นอยู่ไกลจะไปมากับราชธานีคงเดินทางตั้งเคื่อน อย่างเรียก

กันว่า “อยู่สุดหัวฟ้าเขียว” เพราะถนนในครึ่งกรุงศรีอยุธยาเป็น
 ราชธานีพระเจ้าแผ่นดินน้อยพระองค์ที่จะได้เสด็จขึ้นไปถึงเมืองเหนือ
 มาถึงชนกรุงรัตนโกสินทร์นราชธานียังห่างลงมาข้างใต้ ในรัชกาลที่ ๓
 ที่ ๒ ที่ ๓ จึงหาได้เสด็จขึ้นไปประพาศถึงเมืองเหนือไม่ แต่เมื่อรัชกาล
 ที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ตลอด
 รัชกาล ได้ทรงพระอุดำหะเสด็จฯ ไปเมืองเหนือเมื่อปีมะเส็ง
 พ.ศ. ๒๓๗๒ เสด็จไปถึงเมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก
 เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก แลเมืองอุดรดิษฐ์ ดูเหมือนจะเป็นครั้ง
 แรกที่เจ้านายในกรุงเทพฯ ไปได้เสด็จขึ้นไปเมืองเหนือในเวลาบ้านเมือง
 เป็นปรกติ

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไป
 ถึงเมืองเหนือครั้งนั้น เป็นห้วงต่อข้อสำคัญในพงศาวดารของเมืองเหนือ
 ฤๅจะว่าสำคัญในพงศาวดารของสยามประเทศทั่วไปก็ว่าได้ ข้อสำคัญ
 นั้น คือในเบื้องต้นได้เสด็จไปพบหลักศิลาจารึกแดพระแท่นมิ่งคติดา
 ของพระเจ้ารามคำแหง ทิ้งหลักศิลาจารึก (ภาษาขอม) ของพระเจ้า
 ธรรมราชาธิไทย ไปรด ๆ ให้ตั้งตงมายังกรุงเทพฯ แลด้วยทรงพิจารณา
 จารึกจนอ่านได้ความ ได้รู้เรื่องพงศาวดารสยามครั้งราชวงศ์พระร่วง
 ครองกรุงสุโขทัยแน่นอนมาแต่บัดนั้น อีกข้อหนึ่ง ได้ทรงทราบกระหน้จ
 แกพระราชหฤทัยว่า การที่เสด็จไปประพาศถึงเมืองไกลเช่นนั้นได้ทรง
 ครอบรู้กิจธุระทุกข้อของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นประโยชน์แก่การปกครอง
 พระราชอาณาจักรอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นต่อมาเมื่อได้เสด็จถึงถวิสัย

ราชสมบัติ จึงทรงเอาเป็นพระราชหฤศัตต์จประพาศตามหัวเมืองใหญ่
น้อยเนื่อง ๆ จนตลอดรัชกาล

เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดโพธิ์ โดยเสด็จด้วยในคราวนั้น ออกเรือพระ
ที่นั่งจากกรุงเทพฯ เมื่อวันพฤหัสบดีที่เดือน ๓๑ แรมค่ำ ๑ เดือนเว
ก้าถึงนำมาก แต่ในเวลานั้นท่านาทางเมืองพิจิตรก็ยังมีชาวเข
พระที่นั่งชนทางดำเนิน ไต่เสด็จแวะทิวทัศน์ประทีปข้าง ซึ่งสมเด็จพระ
พระสุริเยนทรราชสมบัติ พระเจ้าเสือครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างไว้
ประสูติ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น
นมัสการพระทิวทัศน์ประทีปข้างครั้งนั้น ทรงพระราชดำริว่าพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ จึงโปรดฯ ให้
ทรงพระราชยานแต่ให้กระบวนแห่เสด็จต่างพระองค์ ส่วนพระองค์
ทรงพระราชดำเนินตามพระราชยานไป เรื่องนอกนี้มาว่าเป็นบุรพ
นิมิตรอันหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจะได้ทรงรับรัชทายาท

เรือพระที่นั่งสวรรคตราชวรเดชขึ้นไปเมืองเหนือครั้งนั้น เท่ากันว่า

ลำบากยิ่งนัก เพราะเจ้าแม่หน้าแคบและคคู้ในทบางแห่ง ทงด้ายนา
 ก็หลุดแรง พัดเรือพระที่นั่งเกยตลิ่งบ่อย ๆ เดี๋ยวจะไปจากกรุงเทพ ฯ
 ๗ วันจึงถึงเมืองพิษณุโลกเมื่อนพฤษหส์ค้เดือน ๓๑ แรม ๘ ค่ำ ประทับ
 สัมโภชพระพุทธรชินราชอยู่ ๒ ราตรี ถึงวันเสาร์เดือน ๓๑ แรม ๓๐ ค่ำ
 ก็ต้องเสด็จกลับ เพราะน้ำตดตงเกรงเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดชจะ
 คุดยักตางทาง เมื่อขากลับทางถ่านำเมืองทิจิตรเก่านากคนเดียแวด
 คองตองเรือพระที่นั่งตงมาทางคตองเวียง คตองรนาทตงเมืองพิจิตร
 ใหม่บดิน

มีการอย่างหนึ่ง ซึ่งปรากฏว่าเกิดขึ้นในครั้งพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ คือเสด็จไป
 ทอดพระเนตรเห็นศาลากลาง อันเป็นที่ดำเนินรัฐบาลตามหัวเมืองใน
 ระยะเวลากรุงรัตนโกสินทร์ไม่เป็นดังวราชั้เก้านเมือง เพราะประเพณีใน
 สัมมัยนั้นใครเป็นผู้วราชการจังหวัด ต้องหาที่สร้างจวนที่อยู่ แต่ปลูก
 ส้วางศาลากลางด้วยทุนของตัวเอง มิได้มีสถานที่เป็นของหลวงประจำ
 ถ้าหรับบ้านเมืองอย่างทุกวันนี้ ทรงตั้งเฉษพระราชหฤทัย จึงทรงพระ
 ราชทานเงินพระคลังข้างที่ให้ไปสร้างศาลากลางใหม่ เป็นของทรง
 คอบแทนผู้วราชการจังหวัดทจคการรับผิดชอบตั้งแต่ครั้งนั้นทุกเมือง ไปรด ฯ
 ให้ทาเหรียญไม้จาทกเป็นลายตราบัตคองพนประดับกระจก เหรียญ
 ที่ ๓ ตายเป็นรูปพระมหามงกุฎเหมือนตวราดำนำเงินเหรียญบาทรัชกาล
 ที่ ๔ เหรียญที่ ๒ ตายเป็นรูปช้างอยู่ในวงจักร เหมือนตวราดำนตง
 เงินเหรียญบาทรัชกาลที่ ๔ เหรียญที่ ๓ ตายเป็นรูปตราพระราชดำ

ใหญ่กระทรวงมหาดไทย พระราชทานเหรียญเหล่านี้ให้ไปติดประดับ
ไว้ที่ศาลากลางซึ่งสร้างใหม่แห่งละชุด แต่ต่อมาเมื่อเปลี่ยนตัวผู้ว่า
ราชการจังหวัด ย้ายที่ตั้งจนแต่ศาลากลางอยู่ตามประเพณีเมื่อก่อน
จัดมณฑลเทศาภิบาล เหรียญที่พระราชทานก็สูญหายเสียโดยมาก
แต่ยังมีเหลืออยู่บางแห่ง กระทรวงมหาดไทยได้ให้จำลองแบบอย่าง
มารักษาไว้ มีอยู่ในศาลากลางชนในฉบับนี้

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริเห็นประโยชน์ในการเสด็จประพาศเพิ่มเติมอย่างสมเด็จพระ
พระบรมชนกนาถ จึงเสด็จประพาศตามหัวเมืองใหญ่น้อยในพระราช
อาณาเขตที่เสด็จได้เองนี้ ดูเหมือนจะได้เสด็จทั่วทุก
เมืองไม่มีเว้น แต่ถึงทรงพระอุสาหะเสด็จไปทอดพระเนตรกิจการบ้าน
เมืองถึงนานาประเทศก็หลายคราว่า จะเพาะเมืองเหนือได้เสด็จ ๓
ครั้ง ๆ แรกเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๓๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔ คือคราวที่ทรง
พระราชนิพนธ์พระราชหัตถเลขา ซึ่งพิมพ์ในสมุดเล่มนี้) เสด็จโดยรถไฟ
ไปเพียงพระราชวังบางปะอิน แค้นทรงเรือพระที่นั่งแก้ว เรือรถไฟจึง
ขึ้นไปตามลำแม่น้ำจนถึงเมืองฝางข้างเหนือเมืองอุดรดิษฐ์เป็นที่สุดทาง
ครั้งที่ ๒ ในรัตนโกสินทร์ศก ๓๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙ เมื่อทางรถไฟทำขึ้น
ไปถึงเมืองนครสวรรค์แล้ว) เสด็จโดยทางรถไฟขึ้นไปถึงปากน้ำโพธิ์
แค้นทรงเรือแม่ปะเปเรือพระที่นั่ง ถอนทางดำเนินาฟางจนถึงเมือง
กำแพงเพชรเป็นที่สุดทาง ครั้งที่ ๓ ในรัตนโกสินทร์ศก ๓๒๗ (พ.ศ.
๒๔๕๑) เสด็จโดยทางรถไฟจนถึงเมืองนครสวรรค์ แล้วทรงเรือ

พระที่นั่งต้องนำงมาเข้าปากน้ำมะขามแก้ว ประพาศทางดำเนินาเมือง
สุพรรณบุรี

การตั้งเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นคราวแรกที่จะได้ตั้ง
เมืองเหนือในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดฯ ให้จัดกระบวนตั้งพระราช
ดำเนินเป็นการเยี่ยมมณฑลในทางราชการ มีประกาศกระแสพระราช
ดำริห์ที่จะตั้งเมืองเหนือครั้งนั้น ดังคัดสำเนาพิมพ์ไว้ต่อไปข้างหน้า
แต่ทรงพระราชปรารภว่า ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวตั้งเมืองปัตตานี ก่อตั้งมาจนถึง ๓๕ ปี พวกพคณิก
ชาวเมืองเหนือจะได้มีโอกาสเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวของคณิก สมควร
จะทรงสถาปนาตั้งสำคัญพระราชทานไว้ตามหัวเมืองให้เป็นเกียรติ
การที่ตั้งเมืองเหนือครั้งนั้น ทำนองเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้สร้างศาลากลางพระราชทานแต่
ก่อนมา แต่มาในชนนี้ได้สร้างศาลารัฐบาลประจำมณฑล ศาลา
กลางประจำจังหวัด แต่ว่าการอำเภอตลอดจนที่อยู่ของข้าราชการ
เป็นของหลวงประจำที่มั่นคงแล้ว ได้ทรงทราบว่ามีการที่ยังไม่
ระเบียบอย่าง ๓ คือในการพิชิตกษัตริย์พม่าประจำ
จังหวัดที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯฯ ต้องมารับนำพระพิพัฒน์สัตยาไปจาก
กรุงเทพฯฯ แต่จังหวัดที่อยู่ห่างออกไป แต่ก่อนมาเคยใช้กระบี่เครื่อง
ยศที่พระราชทานผู้ว่าราชการเมืองชนบทพระพิพัฒน์สัตยาแทนพระแสง
ครุฑเล็กประเพณีการพระราชทานกระบี่ประจำตำแหน่งเสียแล้ว หัว
เมืองยังห้ามพระแสงสำหรับชนบทพระพิพัฒน์สัตยาไม่ จึงโปรดฯ ให้

สร้างพระแสงราชวุธขึ้นสำหรับพระราชทานไว้ประจำหัวเมืองจังหวัด
 ตะลุง จังหวัดอันเป็นที่ตั้งทว่าการมณฑลเป็นพระแสงค้ำทองฝัก
 ทองลงยาราชาวุธ จังหวัดกันยงกันเป็นพระแสงค้ำทองฝักทอง เมื่อ
 เสด็จไปถึงเมืองใหม่ก็พระราชทานพระแสงสำหรับจังหวัดนั้น แต่มี
 พระราชกำหนดว่า ถ้าเสด็จไปประทับในจังหวัดใดเมื่อใด ให้ถวาย
 พระแสงราชวุธสำหรับจังหวัดมาได้ประจำพระองค์ตลอดเวลาที่เสด็จ
 ประทับอยู่ในจังหวัดนั้นอย่างหนึ่ง แต่ให้ชุบน้ำพระพิพัฒน์รดด้วย
 พระแสงราชวุธขึ้นด้วยอย่าง ๓ อีกประการหนึ่งมีพระราชประสงค์
 จะพระราชทานตั้งของให้เป็นที่ระลึกอยู่แก่ตัวราษฎร จึงโปรด ฯ ให้
 สร้างเตมาเงินเป็นตารูปพระจุลมงกุฏกับอักษรพระนามขึ้นด้วยอีก
 อย่างหนึ่ง สำหรับพระราชทานเด็กชายหญิงตามหัวเมืองที่เสด็จไป
 ประพาสครั้งนั้น (เตมาตราพระจุลมงกุฏกับอักษรพระนามนี้โปรด ฯ
 ให้สร้างด้วยทองคำสำหรับพระราชทานหม่อมเจ้าแถมตรีข้าราชการผู้
 ใหญ่ที่ไปตามเสด็จครั้งนั้นด้วย) ประเพณีการพระราชทานพระแสง
 ราชวุธแก่พระราชทานแจกเตมาเริ่มขึ้นครั้งนั้นเป็นต้น จึงปรากฏใน
 พระราชหัตถเลขาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ว่าเมื่อเสด็จไปถึงเมืองไหนได้
 มีการพิธีพระราชทานพระแสงราชวุธแต่ผู้ว่าราชการ กรมการ จังหวัด
 นั้นจัดการต้มโภชพระแสงราชวุธเนื่องในการรับเสด็จ แต่มีเรื่อง
 ปรากฏว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานแจกเตมาแก่เด็ก
 ชาวเมืองทุกระยะไป

ประกาศการเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาศหัวเมืองฝ่ายเหนือ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกัน
ว่า การที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อจะได้
ทรงนมัสการพระพุทธชินราช แลทรงหล่อพระพุทธชินราชจำลองที่
เมืองพิษณุโลก แลจะได้ทอดพระเนตรภูมิประเทศแลตรวจราชการ
ประกอบพระราชดำริที่จะทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้นสืบไป
นั้น กำหนดจะได้เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพมหานคร ณวัน
ที่ ๒๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ประมาณเวลาที่จะเสด็จกลับ
ที่กรุงเทพมหานครราวถึง ๕๐ ราชตรี การเสด็จพระราชดำเนินครั้ง
นี้ ย่อมจะนานวันอยู่ แต่ในคำบดที่ต่าง ๆ ตามหัวเมืองที่จะประทับนั้นใด
โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกระทรวงโยธาธิการจัดการให้มีโทรเลข
ติดต่อกันกับกรุงเทพมหานครแล้ว แลถ้ามีเหตุการณ์อันใดอันหนึ่ง
ซึ่งเป็นการสำคัญ อันเป็นพระราชกิจ ฤๅต้องเป็นพระราชธุระอยู่
นั้น ก็อาจจะกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ แลรับพระราชทานกระแส
พระบรมราชโองการได้ตลอดเวลาในไม่ช้านัก แต่กระนั้นแล้วยังมี
พระบรมราชประสงค์อีกว่า จะไม่ให้ราชการแผ่นดินซึ่งเคยทรงเป็น
พระธุระอยู่เป็นนิจันคองคั่งค้างดำเร้วช้าเวลาไป เพราะเหตุที่ไม่ได้
ประทับอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้โดย ^{๕๕} แต่ทรงพระราชดำริให้เห็นว่า

การเสด็จพระราชดำเนินคราวนี้ ถึงเป็นการที่เสด็จประพาศตามหัวเมืองในพระราชอาณาเขตรกดี บางที่จะมีราชการแผ่นดินอยู่บ้าง บางอย่างก็ต้องทอดลง เพื่อใ้มีพระราชดำรัสตั้งเป็นลัทธิชาติไปโดยนับพัน แต่การอันนี้ไม่พอที่จะต้องมีโทรเลขไปกราบบังคมทูลพระกรุณา ๑ ให้เนิ่นช้าไปไม่ทันที่ว่งที่ของการที่จำเป็นจะกระทำให้สำเร็จแล้วไปไดดังนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ พระราชทานอำนาจในราชกิจที่จะรักษาพระนครในระหว่างเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองฝ่ายเหนือครั้งนั้น ไว้แก่พระเจ้าหน้าของยาเชอ กรมหลวงเทเวระวงศ์โรปการ แต่ให้ทรงเป็นประธานในที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างดังที่จะได้กล่าวต่อไป แต่ให้ทรงบังคับบัญชาการทั้งปวงลัทธิชาติ ทั่วไปพร้อมด้วยที่ประชุมทั้ง ๒ อย่าง คือ:—

อย่าง ๑ ที่ประชุมผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนครกรุงเทพ ๑ นมทปฤกษา ๒ คือ:—

๑) พระเจ้าหน้าของยาเชอ กรมหลวงเทเวระวงศ์

๒) พระเจ้าหน้าของยาเชอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

อย่าง ๒ ที่ประชุมเด่นาบคินน มีเด่นาบคผู้ที่อยู่รักษาพระนครรวมทั้งผู้เป็นประธานด้วยเป็น ๕ กับปลัดทอดลง ผู้แทนเด่นาบคิตตามเสด็จพระราชดำเนิน ๕ รวม ๑๐ คือ:—

๑) พระเจ้าหน้าของยาเชอ กรมหลวงเทเวระวงศ์โรปการ เด่นาบคิตว่าการต่างประเทศ แต่เป็นประธานในที่ประชุม

๒) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครราชสีมา เด่นาบตีกระทรวงนครบาล

๓) พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เด่นาบตีกระทรวงโยธาธิการ

๔) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เด่นาบตีกระทรวงธรรมการ

๕) เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เด่นาบตีกระทรวงเกษตรราชการ

๖) หม่อมเจ้ามีชัยกิติ ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย) เด่นาบตีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

๗) พระยาศรีสุทนต์ เทพ ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ) เด่นาบตีกระทรวงมหาดไทย

๘) พระยาบำเรอภักดิ์ ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) เด่นาบตีกระทรวงวัง

๙) พระยานรินทรราชเสนี ปลัดทูลฉลอง แทน (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช) เด่นาบตีกระทรวงกระต๊อ

๑๐) พระยาจักรปาณี ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์) เด่นาบตีกระทรวงยุติธรรม

แต่ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ เปนสภานายการดำหริบที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างนี้ด้วย แด้วให้ประชุมกันในพระบรมมหาราชวังเป็นนิจทุกวันนี้ไป ตามเวลาที่สมควรจะกำหนดได้

ถ้ามีการอื่นใดเช่นกล่าวมาข้างต้นเกิดขึ้น ซึ่งควรจะกราบบัง

คมทูตพระกรุณา ฯ ก่อน ก็ให้รับกราบบังคมทูลไปโดยทางโทรเลข
แต่ถ้าการอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกราร้อนเร็วก็ดี ฤ็เป็นกิจไม่
สำคัญพอที่จะถึงของกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ ก็ดี เมื่อการนั้น
เป็นกิจซึ่งเคยพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย โดยไม่เคยต้องปลุกษา
เด็นามัดแล้ว ก็ให้พร้อมกบที่ประชุมผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนคร
กรุงเทพฯ ฯ คาคการเทียบเคียงกับพระราชนิยม แดแบบอย่างที่เคย
แต่ควรแก่เหตุอันบังคับบัญชาไปให้สำเร็จแล้ว จึงกราบบังคมทูลพระ
กรุณา ฯ ออกไปภายหลัง

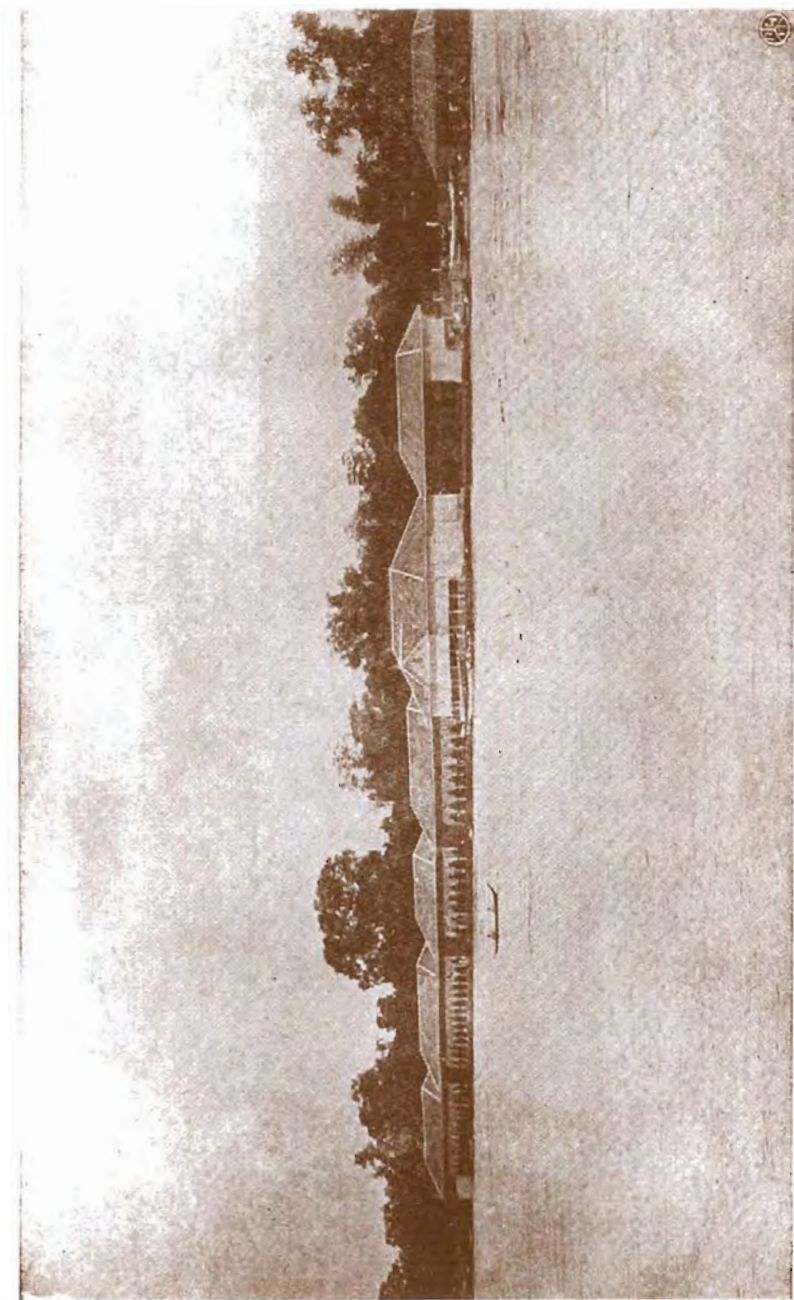
เมื่อการนั้นเป็นกิจที่เคยโปรดเกล้า ฯ ให้เด็นามัดประชุมปลุกษา
กัน ก็ให้พร้อมกบที่ประชุมเด็นามัดบังคับบัญชาไปให้คัดลอกทุกประการ
สุดแต่ให้การที่ควรจะให้สำเร็จทุกอย่างทั้งปวงนั้น สำเร็จทั่วไปให้ทัน
การทันเวลาอันควร อย่าให้ค้างค้ำขวางขัดอยู่เสียเวลาไปโดยไร้เหตุ

แต่ข้าราชการทุกตำแหน่ง พึงบังคับบัญชาให้เข้าใจแน่นอนตาม
พระราชกำหนดกฎหมาย แดกระทำตามทุกสิ่งทุกประการเทอญ

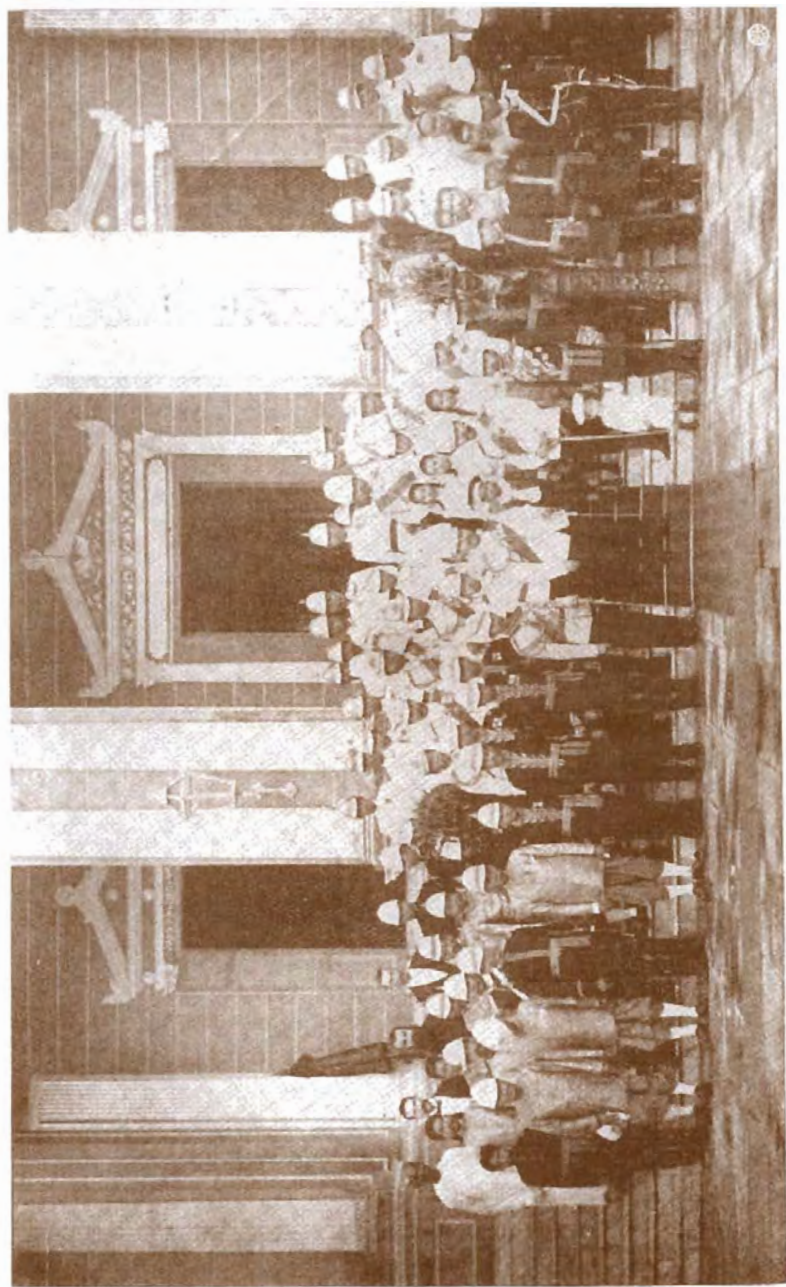
ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราช
วังกรุงเทพฯ ฯ ณวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
เป็นวันที่ ๑๒๐๐๕ ฤ็ปีที่ ๓๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

พระราชหัตถเลขาที่พิมพ์ในเล่มนี้ ทรงพระราชนิพนธ์เป็น
อย่างรายงานพระราชทานมายังที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร
จึงมั่งงัดมั่งเด็จ ฯ กรมพระยาเทอดวงศ์วโรปการ เวदानนึ่งดีวาง

พระยศเป็นพระเจ้าห้องยาเชอ กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ ซึ่งทรง
 เป็นประธาน สำหรับจะได้ประกาศให้มหาชนทราบข่าวที่เสด็จเมือง
 เหนือคร่งหน ส้มเต๋จ ฯ กรมพระยาเทเวศวงศ์โรปการได้ทรงเก็บ
 ความจากพระราชหัตถเลขา ส่งไปตงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา
 แต่ด้วยคนพระราชหัตถเลขาที่ปวงนั้นทรงเก็บรักษาไว้ ยังหาได้เคย
 พิมพ์ไม่ อีกประการหนึ่งเมื่อเสด็จเมืองเหนือคร่งหนข้างชกรบตาม
 เสด็จขึ้นไป ได้ถ้ายรูปต่างๆ เนื่องในการเสด็จครั้งนั้นมียุ่มากรูป
 ทั้งปวงนั้นก็ยังไม่ได้เคยพิมพ์ให้แพร่หลาย กรรมการหอพระสมุด ฯ
 จึงทูลขออนุญาตต่อสมเด็จพระเจ้า ฯ กรมพระยาเทเวศวงศ์โรปการ คัดจำ
 เเนาพระราชหัตถเลขามาพิมพ์ในสมุดเล่มนี้พร้อมด้วยรูป ซึ่งเด็กเห็นว่า
 เป็นสำคัญในการเสด็จเมืองเหนือคร่งหน หวังใจว่าท่านทั้งหลายที่ได้
 สมุดเล่มนี้ไปคงจะชอบทั่วกัน.

รูปกลับพลากที่เมืองอ่างทอง

รูปหมู่ถ่ายที่พระราชวังบางปะอิน

พระราชหัตถเลขา

เรื่องเสด็จเสวยมณฑลฝ่ายเหนือเมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๔

(ฉบับที่ ๑)

เมืองอ่างทอง

วันที่ ๒ ตุลาคม วันโกนดิถีทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

ด้วยฉันชอบออกรายงานระยะทางที่ได้ช้อกจากบางปือนั้นเวลานี้
 ย่ำรุ่งครึ่ง พระยาโบราณบุรุษบุรีศักดิ์เทศาภิบาลกรุงเก่าตั้งเรือมา
 ด้วย จนถึงพรหมแดนเมืองอ่างทอง พระวิเศษไชยชาญ ผู้ว่าราชการ
 เมืองนำคอกไม้รับเทียบมาต้อนรับ เปลี่ยนลงเรือมาด้วยจนถึงพัดบาด
 เหนือเมืองเดียวหนึ่งประมาณบ่าย ๔ โมง ได้ขึ้นไปยังโรงพิธีซึ่งมี
 พระสังฆราชาสภาราษฎรคอยพร้อมอยู่ในที่นั้น ผู้ว่าราชการเมือง
 อ่านคำต้อนรับ ฉันได้มีอบพระสังฆราชาผู้เสร็จแล้ว แดแจศตรา
 แด่รับราษฎรดูเป็นที่ชื่นชมยินดีกันมาก มีความปรารถนาที่จะให้รับ
 ประเคนทกอย่างบรรดาสั่งที่ได้ถือมา จนเวลาบ่ายกำลังได้เลิก ตาม
 ระยะทางที่มากตลอดทั้งในแขวงกรุงเก่าแแต่แขวงอ่างทอง ราษฎรให้
 ต้อนรับด้วยความจงรักภักดีเป็นอันมาก

ในเขตรแขวงกรุงเก่าไม่มีใครจะเห็นแปลกเพราะเคยเห็นอยู่เนื่อง ๆ
 แต่ตำนานแต่เกาะมหาพราหมณ์ขึ้นมาต้นเดียเป็นอันมาก ด้วยเกาะ
 มหาพราหมณ์เองนั้นไม่มีร่องรอยว่าเป็นเกาะเลย คงแต่ชื่อเท่านั้น
 เพราะน้ำได้ตกไปเสียทางคลองบ้านกุ่มนั้น ถ้าไม่ได้แก้ไขอย่างไรเลย

ไม่เข้าแม่น้ำตอนนั้นจะเสียตอต แต่ในเมืองอ่างทองซึ่งฉันไม่ได้เห็น
 นานแล้วถ้าไม่บอกก็ไม่รู้จัก บ้านเรือนแน่นหนาตอต ๒ ผังน้ำ มีวัด
 แดบ้านเรือนที่ว่าการเมืองที่ว่าการอำเภอ ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ๆ มาก
 ทั้งโรงเรียนตาดครกครน เดียวกันกำลังคงโรงเรียนจักรแตงยังไม่แล้ว
 หดวงอุดรภณัทพานิช ๒ เป็นผู้ทำขึ้น คิดจะปรุงเรือนขาย ด้วยคนต้อง
 การเรือนใหม่ ๆ มาก ที่พิถีพิถันทำเป็นแพใหญ่ยาวโดยประณีต
 มีความสวยงามมาก เวลาคำมีการมหรศพบแต่ตามประทีปจุดดอกไม้เพลิง
 ครกครน ถมพืดเย็นดี มียุ่งมากกว่าที่กรุงเทพฯ แต่ไม่สู้ขมุก
 การทงปวงเป็นที่เรียบร้อยดีทุกคดีหมดทุกอย่าง

สยามินทร์

๑ พระวิเศษไชยชาญ (อวบ เปาโรหิตย์) คราวนั้นได้เลื่อนเป็น
 พระยาอินทรวชิรต์ ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาจำเริญยศดี แล้วเป็นพระยา
 กำแหงสงครามสมุทรเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา เดียวกันเป็นพระยา
 ราชนฤ

๒ หดวงอุดรภณัทพานิช (เค็ง) นายห้างกิมแดงหลี

(ฉบับที่ ๒๒)

เมืองสิงห์บุรี

วันที่ ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

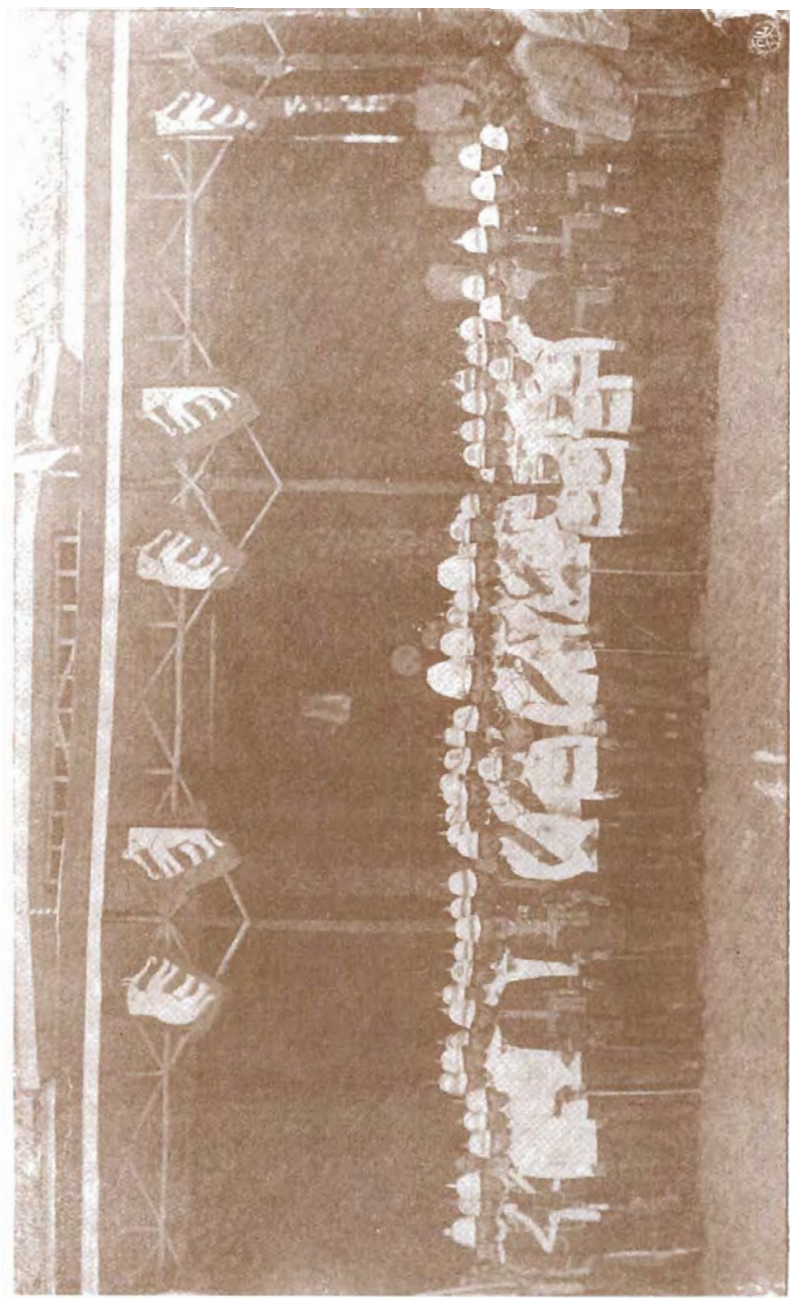
ด้วยค้อแต่หนึ่งเดือนมกราคม ขอบอกรายงานส่วนวันนั้น เวลาเช้า ๒ โมงออกจากวัดป่าเมือเมืองอ่างทอง มาจนเวลา ๕ โมงเช้าถึงวัดไชโย ได้แวะขันที่วัด วิหารท่าดี ถึงวัดต่อพระอุโบสถออกมาข้างหน้าคณนอกรูปก็เปนนตหนักนคี่ ภายในก็สว่างตลอด งานที่ท่าก็อยู่ข้างประณคี่ในพระอุโบสถปศิดาแต่เขียนรูปภาพพอใช้ เดี่ยวแต่พระประชนาแม่ตูกอินอย่างประจุนัน ห่มผ้ามคอกดวงซึ่งนคี่นว่านเป็นพระอย่างราคาแพง ในมขหลังพระอุโบสถปรปศมเด็จพระพุฒาจารย์ โต มีเคาจำได้ แต่ห่มไปก็ว่าเมื่อเวลาดังมรณภาพสักหน่อยหนึ่ง พระองค์ใหญ่พระสอเด็กพระภคศรยว ถ้าหากว่าตงนงรานชนไปตรงพระภคศรเห็นจะยาวเกินขนาด แต่คู้ก็เป็นการยากที่จะบนให้งามได้ เพราะที่แต่คู้ต้องเห็นตูกคางก่อนอิน เพราะค้องแหงนคตตงบา ถ้าไม่มอหรบหนักนกลางแจ้งจะค้อยหาที่ค้อยสักหน่อย พอมีศการแต่วถบตงเรือ ออกจากทนนมาหน่อยหนึ่งก็เข้าแขวงเมืองพรหม พระอนรภษภเบศร์ ผู้รงมาเป็ดยนพระวคเศไชยชาญ ในระยะทางที่มادتผู้คนไม่เน่นหนาเหมือนเมืองอ่างทอง แต่การตอินรับของราษฎรแขวงแรงคี่เหมือนกันมาถึงวัดป่าเมือเมืองสิงห์เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง เมืองสิงห์หนพยกมาตงใหม่ตรงปากนาบางพุดชาแขวงเมืองพรหม มีการพิชให้ตาบอย่างเมืองอ่างทองจนเวลาเกือบทุ่ม ๑ จึงได้เสร็จ ตั้งเกตุคว่าคนเมืองนการแต่งเนื้อแต่งค้ออยู่ข้างจะจนกว่าเมืองอ่างทอง การค้าขายนอก

จากปรกติก็มีเผาปูนมาก เพราะรับศิลามาจากเมืองตพบุรี เป็นทางที่
ต้องลงไปกรุงเทพ ๆ ง่าย พระยาราชพงษานุรักษ์^๒ เทศำภิบาล
มณฑลนครสวรรค์ตั้งมารับอยู่ในที่นี้ด้วย การพิบัติพดดาเหมือนกันกับ
เมืองอ่างทอง เว้นแต่บนบกไม่มีตอ แต่ไม่ต้ประณีตเหมือนเมืองอ่าง
ทอง ซึ่งพระวิเศษไชยชาญออกจะเป็นช่างอยู่ แต่ในที่นี้ไม่มียุ่งเคย

สยามินทร์

๑ พระอนุรักษภูเบศร์ (โคม) ต่อมาเป็นพระเกรียงไกรกระ
บวรยุทธ

๒ พระยาราชพงษานุรักษ์ แต่ บุนนาค ต่อมาได้เลื่อนเป็น
พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองอ่างทอง

(ฉบับที่ ๓)

บ้านธรรมยา

วันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วชิโรประการ

ด้วยยอนุดันธิรายงานซึ่งได้บอกไปแต่ก่อน วันหนึ่งเวลา ๓ โมงเช้า ได้ออกจากเมืองสิงห์มาถึงพิภพที่บ้านธรรมยาเวลาย่ำค่ำ ตามระยะทางก็คล้ายกันกับเมืองพรหมต่างแต่ตั้งค้อยสูงขึ้น ที่ว่าการเมืองอินทรีย้ายไปตั้งฝั่งตะวันออก เข้าแขวงเมืองไชยนาท พระยาสุรบริดินทร^๑ ไปเปลี่ยนตงเรือ เขื่อนาน้ำนั้นน้อยกว่ามีกตายนศอกเศษ เพราะถนนพิภพพาซึ่งทำริมฝั่งจึงได้สูงกว่าเรือมาก มีอำเภอกำนันตราษฎรมาหามาก กำตังแจกเดมาอยู่ฝนตกหนักประมาณสัก ๕ ชั่วโมงจึงได้หยุด มีสัตว์ต่าง ๆ มาก มียุงชุมแต่ไม่เหมือนที่เดา การทงปองเรียบร้อยเป็นปรกติดี

สยามินทร์

๑ พระยาสุรบริดินทร (ตั้ง)

(ฉบับที่ ๔)

เมืองไชยนาท

วันที่ ๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

ด้วยฉันได้รับหนังสือฉบับเดี่กตั้งวันที่ ๔ นั้นแล้ว อนุตฺนธิรายนงาน
 วันที่ ได้ออกจากบ้านสระพญาเวตา ๔ โมงเช้า เพราะระยะทางไกล
 กำหนดเรือเม็ตเดิน ๕ ชั่วโมง แต่เมื่อมาถึงไม่ถึง ๕ ชั่วโมง บ่ายโมงเศษ
 ได้มาถึง พลับพลาคงทนาคซึ่งจะตั้งขื่อถาวรใหม่ อันได้ยกเส้า
 เปนโครงขึ้นไว้แล้ว เปนท่าเตใจใกล้บ่อนเต้าน้ำเก่า มีบ้านเรือน
 คัดคอกันขึ้นไปข้างเหนือน้ำ แต่ริมตลิ่งเปนน้ำจวนแต่รับแดดบ่ายร้อน
 จัดไม่ดีบาย แต่ที่ถาวรเดิมซึ่งยังคงอยู่คนคงอยู่ได้แหลม เปนทซึ่ง
 พระยาประชานคโรไทย ได้มาตั้งอยู่เก่า ซึ่งย้ายใหม่เพราะว่ามีหาด
 บึงน้ำ แต่ยังไม่สู้เหมาะ ถ้ากระไรจะคิดย้ายใหม่ ระยะทางที่
 ขึ้นมาอยู่ข้างจะเยียบดังตั้งไปกว่าเมืองพรหมเมืองอินทรซึ่งว่าเยียบอยู่
 แถวนอก มีคนแต่ริมน้ำ ฤกเข้าไปก็เปนป่า ถึงริมแม่น้ำก็พอ
 มีดวงไม้มีเจ้าของบ้าง เรือเล็กที่ไ้ใช้ต่อยกันในทพนเมืองดไม่ใคร่มี
 เรือเห็นช่นต่องก็ไม่ใคร่จะ ผลแห่งการทรตโทษมด้วยการค้าภายนอก
 ภายในอันเมืองไชยนาทได้รับมานับด้วยร้อยปีเปนนานนัก ยังปรากฏ
 ไม่พิน

เวตาบ่าย ๒ โมงเศษ ได้ตั้งพิธีมอบพระแสงประจำเมือง แด
 แจกเส้ามา

เวตาบ่าย ๔ โมงตงเรือแจวต้องลงไปวัดพระบรมธาตุ ซึ่งอยู่
 ปากน้ำเมืองสระพญาเวตา ได้ความจากพระครูอินทโมฬีศรีบรมธาตุ

ว่าเชิงดินเมืองเก้ายังมีอยู่ในที่หลังข้างวัด แต่กรมการทั้งเมืองไม่มี
 ผู้ใดทราบ เพราะได้ทิ้งร้างมาแต่ช้านาน เมืองนั้นเห็นจะได้ตั้งภายหลังสมเด็จพระ
 เสด็จพระรามาธิบดี ๓ ได้เมืองสุโขทัยเป็นประเทศราชขึ้นกรุง พระเจ้า
 แผ่นดินฝ่ายเหนือของกษัตริย์ มหาธรรมราชาเดโชไทยได้เป็นเจ้าของเมือง
 ในถิ่น ต่อนั้นก็คงจะเป็นพระวรวงษ์ข้างกรุงเก่าขึ้นมาครอง เช่นสมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เป็นต้น เมืองนั้นเอาตำ
 แม่น้ำแควใหญ่แควเมืองสรวิศเป็นคู พระบรมราชาอุปถัมภ์แต่เด็ก
 มีศิวาจารย์อยู่ที่สุโขทัย แต่เป็นจารย์กใหม่ ๆ เป็นอักษรขอมเขียน
 ภาษาไทย ว่าด้วยการเรียบปฏิสังขรณ์พระธาตุบ่อเงิน ๒ สัตตั้ง
 ๓ สัตตั้ง แต่มีที่ก่อจะตั้งเกิดอยู่ ๒ แห่ง คือยังเรียกเมืองสรวิศว่า
 เมืองแพรกคือแพรกศรีราชา ก็บอกกล่าวว่ามีสมเด็จพระรูปเสด็จขึ้นไป
 ในการฉลอง คำนวณจุดตกอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ สมเด็จพระ
 พระรูปนั้นคงจะเป็นกรมพระเทพามาตย์ พระอรรคมเหษณ์กต่างแผ่นดิน
 พระเพทราชา ซึ่งทรงผนวชเป็นรูปช้อยู่วัดคีรีศิว นั้นเห็นจะเป็นตัวอย่าง
 ให้เกิดสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคนาคราชรัตนกรเทพ ฯ มีระฆัง
 โมฬีอยู่ข้างจะแข็งแรงในการปฏิสังขรณ์แต่จัดการดำริขึ้น กัดบั้ง
 มาโดยเรือไฟแล้วไปเดินเล่น วันนั้นจัดจนเวลาดำฝนตกแต่ไม่สู้มาก

สยามินทร์

๑ พระยาประธานคโรไทย (ฉาย)

๒ พระครุอินทโมฬี (ข้าง) ได้เป็นพระราชกณะในรัชกาล
 ปัจจุบันนี้

(ฉบับที่ ๕)

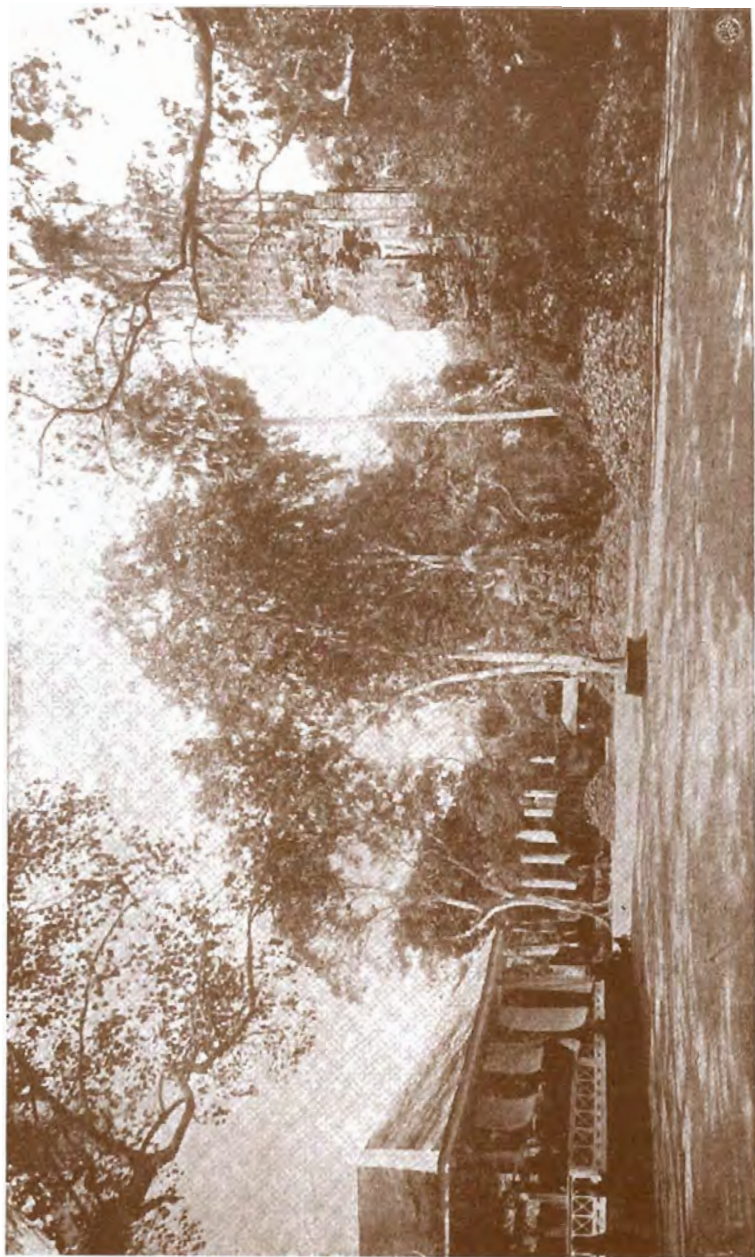
ทำนวนอนำเอกรมโนมย์

วันที่ ๘ ตุลาคม วันนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

ด้วยอนุสนธิ์รายงานซึ่งได้บอกมาแต่ก่อนนั้น ครั้นเมื่อวันที่ ๗
 เวลา ๔ โมงเช้าได้ตั้งเรือ ๖ แจว ต้องตั้งไปตามลำแม่น้ำไปเข้าคลอง
 แพรก ทางประมาณสักชั่วโมงหนึ่งถึงเมืองสระบุรีเก่า ได้ชนทิวศพระ
 มหาธาตุ ตามระยะทางที่ไป ที่ปากคลองมีสะพานแต่ศาลาทำม่นคงดี
 มีถนนเดินเข้าไปจนถึงวัดพระบรมธาตุ เป็นของหลวงประชุมพลดิน
 สว่าง ซึ่งฉันได้ให้รางวัลให้ราษฎรไว้แต่ก่อนแล้ว ต่อเข้าไป
 มีบ้านเรือนมาก มีเรือนฝากระดานซุม ส่วนคันสอดไม้เดิมบ้าง ก่าตั้งชน
 ใหม่บ้าง ช้างหลังเข้าไปเปนนภา ภูมิที่ท่ามาหากินดีกว่าเมืองไชยนาท
 ราษฎรก็บริบูรณ์กว่า ในการแต่งเนื้อแต่งตัว เมืองสระบุรีเป็นเมือง
 ที่รอดจากเหตุการณ์ชาหลวงชนต้องมาแต่เดิม เพราะอยู่ตบเข้าไประ
 ไม่ยบเย็นเหมือนเมืองไชยนาท แต่คลองนั้นระคนแดงน้ำแห้งขาด แต่
 ถ้าจะต้องการน้ำ ขุดทรายในลำคลองลงไปก็ออกหนึ่งก็ได้

วัดพระมหาธาตุอยู่ในตำบลบ้านซึ่งเรียกว่าบ้านพระदान อันเป็น
 ที่ตั้งวงเจ้าผู้ครองเมือง อยู่ในกตางย่านระหว่างคูเมืองทั้ง ๒ ด้าน
 เสิงเทินยังมีปรากฏอยู่เป็นเนินดิน ภูย่นเข้าไปจากแม่น้ำปากตวันตก
 ๒๐ เส้น แต่เมืองนี้เป็นเมืองท่า ๒ ฟากน้ำเช่นเมืองทงปวง แต่ปาก
 ตวันออกจะย่นเข้าไปมากน้อยเท่าใด เค้าเงื่อนหายไปเสียแล้ว บางที่
 จะได้คงอยู่แค่ปากเคียวในชนหลัง วัดพระมหาธาตุนั้นคามฝั่งตวัน
 มีเป็น ๒ คราวฤ ๓ คราว ชนเดิมที่เคยเป็นอย่างเมืองสระบุรี

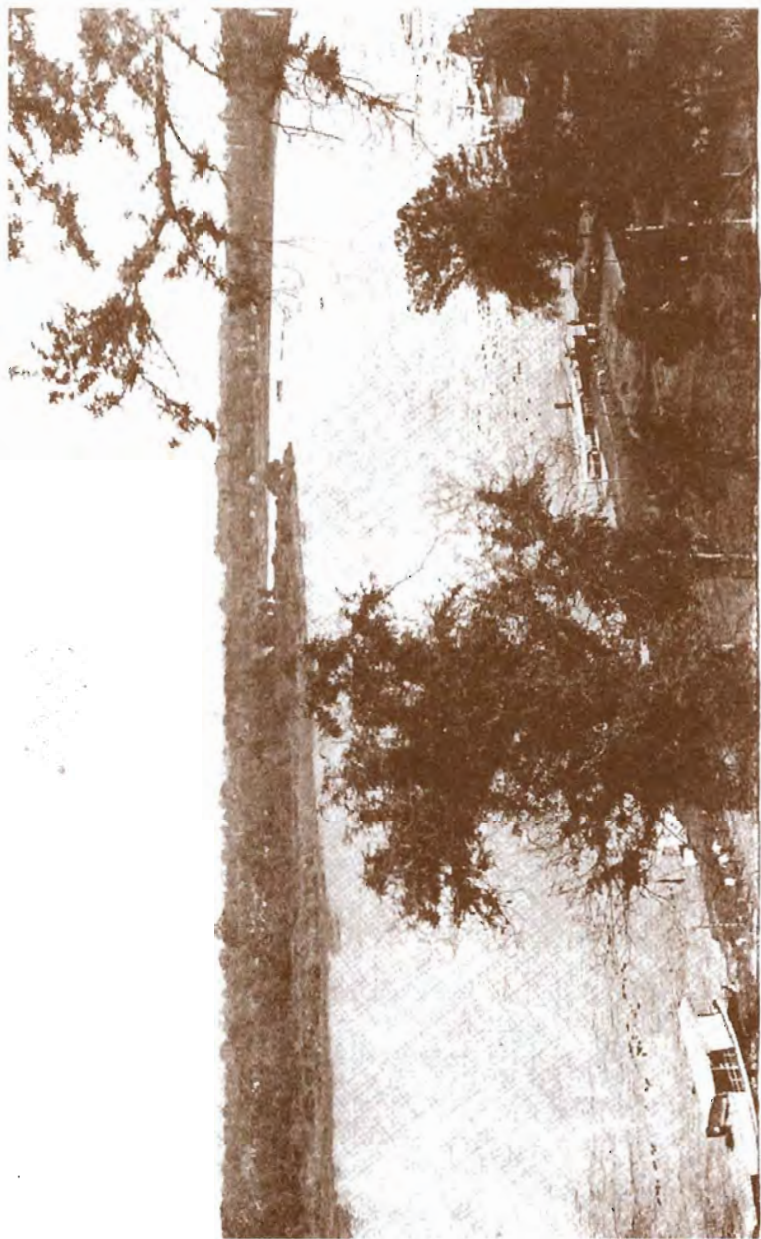

รูปหล่อพระพุทธรูปปางสมาธิที่วัดมหาธาตุเมืองสุพรรณบุรี

ซึ่งกรมหลวงดำรงชุกไม่ชำนาญ^๓ แม่น้ำทางอ้อมกลายเป็นหญ้าแถมขึ้น
 ดอนไปหมด เตี้ยแม่น้ำไปเป็นอันมาก ซึ่งเป็นเหตุให้กรมดำรงเอง
 คิดจะห้ามไม่ให้ชุกคุดองตัก ทาง^๕ชุก^๕คุดอง^๕มาทางตัก^๕ตนเอง
 เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงธรรมามูล^๕ ชินเขามัราชฐรมาอยู่มาก พระ
 วิหารหลังใหญ่หลังคาพังทลายลงมาทางแถบ^๕ จำจะต้องปฏิสังขรณ์^๕
 พระเจดีย์^๕ที่ตายลงมาแถบหนึ่ง เห็นของเดิมที่จะเป็นไม้ ๑๒ จะก่อ
 ปอกให้กลม แขนงหนึ่ง^๕คุดอง^๕ ทลายแต่ที่พอกแถบหนึ่ง พระพุทธรูป
 เมืองสระบุรีซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญ
 มาไว้ในพระอุโบสถพระวิเศษมหาราช^๕ เมื่อมีสักการพระแต่ตั้งตราเสร็จแล้ว
 แจกแต่มาราชฐรแล้วลงเรือเดินทางต่อมาอีก ระยะเวลาห่างจนถึง
 คุ้งลำภาตรงคุดองสระแกกรังข้ามจึงมีตลิ่ง^๕ ที่ว่าการอำเภอเมืองมโน
 รมย์^๕โดยายลงมาตงเห็นตลิ่ง^๕ แค้นคุดอง^๕ไปยิ่งเจ็บมากชุน ถึง
 ทำณนวนที่ท่าพลับพลาเวลาย่ำ ๓ โมงเศษ มีราชฐรมาหา ได้แจก
 ด้มาเด็ก แต่มเด็กน้อยกว่าอตราที่กะมาก ด้วยคนพลเมืองมีเพียง
 ๕๐๐๐ เท่านั้น มีฝนตกต้องพักแต่ไม่สู้มาก การท่งปวงเรียบร้อยคุดอง^๕

สยามินทร์

๓ คุดองตักนเรียกกันว่า "ตักเต๋นาบตี" ชุกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗
 คุดองนกลายเป็นตักแม่น้ำไปแล้ว

รูปต้นไม้เก่า ถ่ายจากเขตรรรมานุก

(ฉบับที่ ๖)

เมืองนครสวรรค์

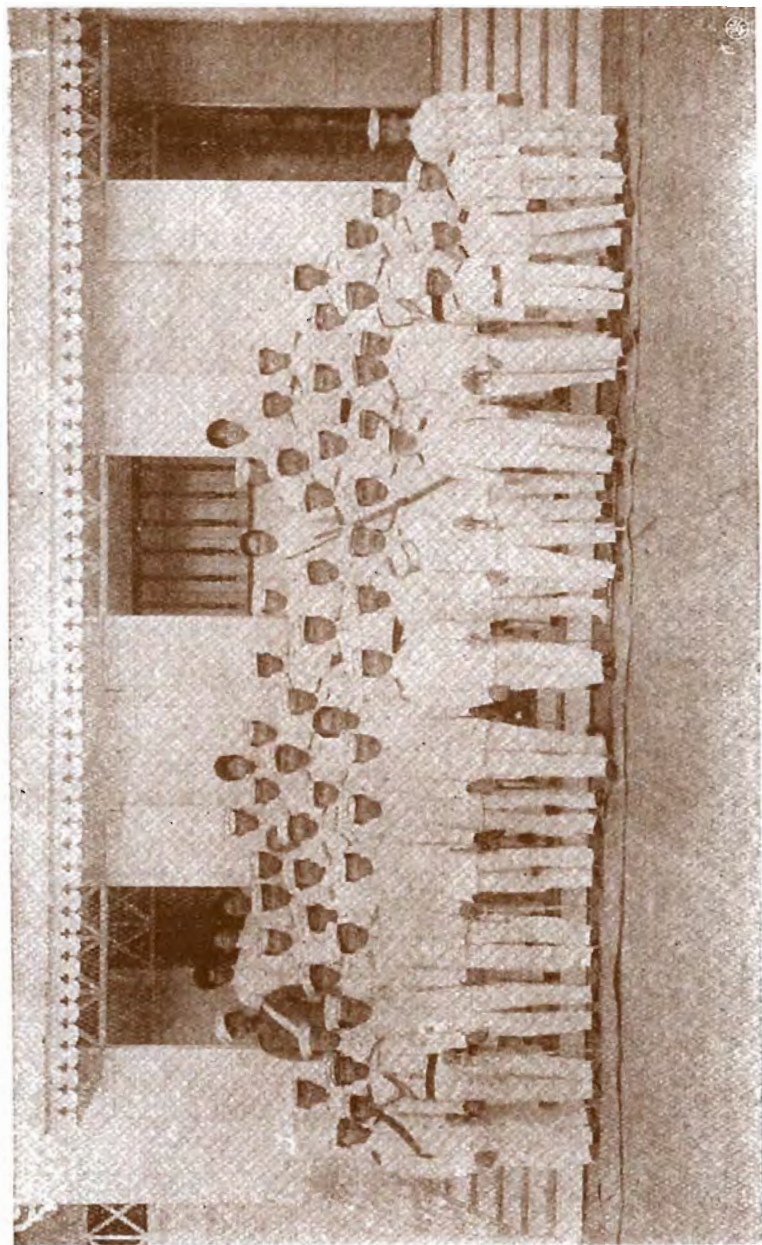
วันที่ ๓๐ ตุลาคม วันพฤหัสบดี ๓๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์ไชยโรบระการ

อนุสนธิรายงานซึ่งได้บอกมาแต่ก่อน เมื่อเวลาฉานนเวลาเช้า
 ๓ โมงเศษออกจากพลับพลา ไปด้วยเรือกลไฟองครักษ์ ต้องนำ
 ดงไปเข้าคลองโกรกกราก ที่ปากคลองนั้นคนเป็นคัน ช่างข้างเหนือ
 เข้าไม่ได้ เข้าได้แค่ข้างใต้ ถัดปากคลองเข้าไปหน่อยหนึ่ง มีบ้าน
 เรือนแต่เพื่อย่าง เป็นที่มัจฉาถึงพรมแดนเมืองอุไทยธานี คอ
 เข้าไปจึงเป็นที่ดอน เป็นคันตุงบ้างค้ำบ้าง ฟากข้างขวามือเป็นป่า
 ยางโดยมาก ทางในลำคลองประมาณชั่วโมงเศษ รวมทงต้อง
 นำ ๒ ชั่วโมงจึงถึงเมืองอุไทยธานี คงพลับพลาที่ชายเมืองใกล้ทวาร
 การซึ่งปลูกขึ้นใหม่ ทำการพิธีให้พระแสงตามเช่นเคยให้ ในเมืองอื่น
 แดแจกเครื่องราชอิศริยาภรณ์ แจกเด็มา แดวกินกต่างวันในที่นั้น เว
 ตามายลงเรือแจวมี่เรือไฟเต็กตากไปตามลำคลอง ถนนม้แต่เรือนัก
 จึงไม่ได้เห็นบ้านเรือนคอนข้างบกซึ่งซ้อนกันอยู่เป็นสองชั้น เห็นแต่ข้าง
 หัดบ้าน ไปขึ้นที่ท่าตลาดไทรจตชวิต ตลาดนั้นมผู้คนแน่นหนา
 แต่ถนนยังเป็นทรายอ่อนแตรางนามักจะเต็ม ไม่เป็นถนนที่ทำได้ทำ เป็น
 แต่ทางคนเดิน ได้เห็นบ้านเรือนแน่นหนา ราษฎรเป็นคนบริบูรณ์โดย
 มาก ความบริบูรณ์ของเมืองนี้อาได้รยการค้าขายอย่างเคย เพราะ
 เหตุที่แผ่นดินนอกคลองนั้นออกไปเป็นที่พินรามมาก มีตาห้วยซึ่งมี
 น้ำแต่ระคูน ราษฎรเข้าใจไปเองในวิธีซึ่งจะปิดขังน้ำไว้เพียงตนเขา
 เหมือนอย่างอิริคั้น เขาไม่ม้เดี่ยจึงเป็นที่นาอุดมคักว่าคอนข้างริม
 น้ำซึ่งอาได้รยน้ำท่า เมื่อนามามากเกินไปเขาก็เดี่ย แต่ยังมีทซึ่ง

ตุ่มเกินไปจนทำนาไม่ได้เสียเลยก็มีโดยมาก เมืองอยู่ไทยธานีเก่าตั้ง
 อยู่ในที่ซึ่งเป็นที่ดอน ห่างจากคตองสะแกรังประมาณ ๕๐๐ เส้น
 ใต้ตามไม่ค่อยได้ความ แต่ตั้งเกิดโดยพระพุทธรูปซึ่งมีผู้นำมาให้
 เห็นว่าเป็นเมืองเก่ามาก คงจะเป็นชนเมืองกำแพงเพชร แต่เห็น
 จะได้ทั้งโทรมแต่เมือครั่งกรงเดียนนแดง เพราะถนนเมือพม่าเผา
 ครั่งหลังที่สุด จึงได้เผาแต่บ้านอยู่ไทยหาได้เผาเมืองอยู่ไทยไม่ แต่ขึ้นมา
 จึงได้ขยายเมืองมาคตองสะแกรัง พร้อมกับยกเมืองกาญจนบุรี
 จากเขาชนไก่มาตั้งปากแพรกเป็นคั่น ทดบเข้ามาอยู่ฝั่งคว้นออกทาง
 ต้น เพราะถนนเมืองอยู่ไทยธานีเดียนคตองอยู่ในเขตรแวงเมืองไชยนาท
 เป็นเมืองที่คตองอยู่ห่างคานที่สุด เมือมีราชการข้างปลายคานจึงเป็น
 ความลำบากที่จะคองเดินม้าป่าไม้คองวิ่งไม่ยงป่าไม้ชอนตักซึ่งในระคณ
 เดินไม่ได้มีไชยมมาก แต่บคันได้แก้ไขในการบชองกนรักษาโจรผู้ร้าย
 ปลายคาน คตองคตองจรรจนใจแดงทง ๒ อ้าเกอ ความผู้ร้าย
 ปลายคานเป็นการตั้งบเรียบร้อยอยู่

กตบจากคตองคตองบอโตถาราม อยู่ตรงกันข้าม พระคร
 อยู่ไทยธรรมนเทค ทำแพชอฟ้าจอดทหน้าวัด แดวเชนิพระพุทธรูปห่อ
 ด้วยเงิน ๒ องคๆ หนึ่งหนัก ๗๐ ชั่ง องคหนึ่งหนัก ๕๐ ชั่งมาคองไว้ให้
 แดบออกให้คอง เห็นว่าเป็นพระซึ่งราชฎรได้มีใจศรัทธาห่อชนคอง
 จะคองไว้ให้เขาได้ตักการบชา จึงไม่คองรับ แดพระ ๒ องคณ
 องคทหนัก ๕๐ ชั่งหมผ้ามกตบจจวรห่อด้วยเงินไม่ได้คตม แต่บปร่าง
 ไม่งามเตย อิกองคหนึ่งคตมทองแดง เจ้าของว่าเพอจะให้เงาภก
 เป็นพระอย่างแม่ตูกอิน แต่คตบคตองได้คตบหนึ่ง

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองนครสวรรค์

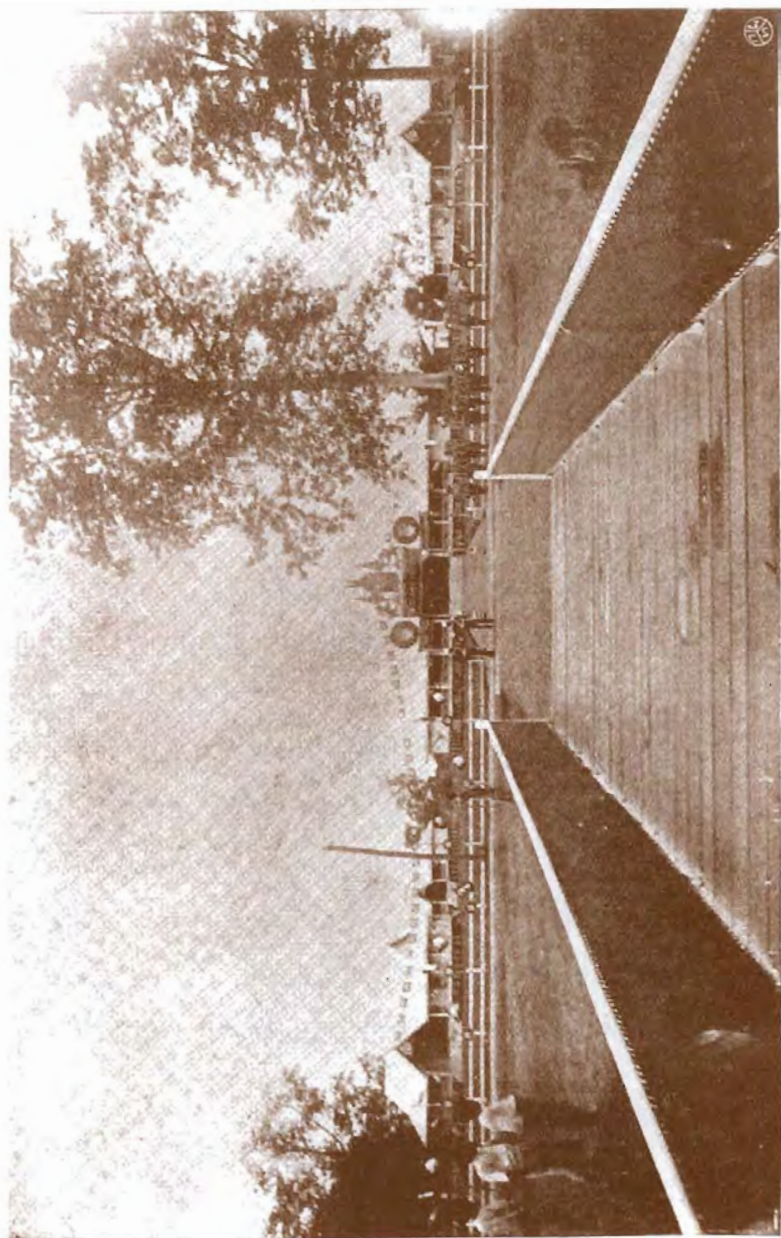
หนังสือฉบับเด็กซึ่งเขามาตั้งวันที่ ๒ นั้นได้รับเมื่อเวลาจวนหน

ทำจนจบ

สยามินทร์

๑ พระครูไทยธรรมนิเทศ (จั่น) ภายหลังได้เป็นพระครูสุนทร
มุนีเจ้าคณะจังหวัดอุไทยธานี

๒ พระจาวมัยบริรักษ์ (ฤกษ์ ฉนกร) ภายหลังได้เป็นพระยา
ยอดเมืองขวาง

รูปโรงตำรอกษัตริย์ เมืองนครสวรรค์

(ฉบับที่ ๗)

ปากน้ำเกยไชย

วันที่ ๓๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรปการ

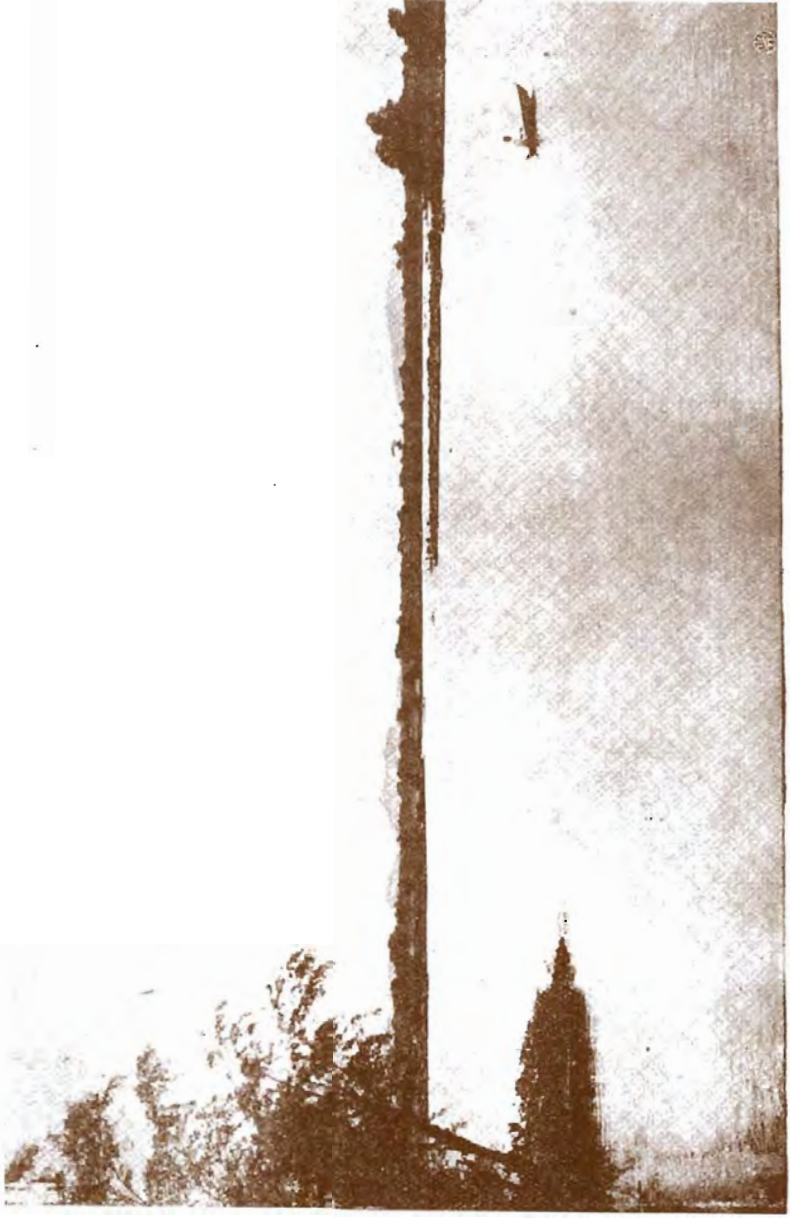
อนุทินขีรายงานวันเฝ้าเวลาเช้า ๒ โมงเศษออกจากเมืองนครสวรรค์
 มาถึงที่หน้าเวลาย่ำ ๔ โมง ระยะทางที่มาตั้งแต่ออกจากพลับพลาแล้ว
 ได้เห็นคนเดินไปมา สืบต้นตามถนน ริมหน้าตอดจนถึง ปากน้ำโพแดงก็
 แพง มีเรือนโรงบนฝั่งยืดยาวมาก ในแม่น้ำก็มีแพจอดเรียงติดกัน
 ไปจนสุดตาที่จะแต่เห็นได้แต่ไกล ข้างฝ่ายแควงที่มานั้นแต่ ถึงว่า
 ที่บนตลิ่งเป็นที่ร่มไม้ไคร้มีเยาเรือน ก็มีแพท้าวขายจอดติดเรียงกัน
 ๒ ฟากยืดยาวนับด้วยร้อยหลัง ซึ่งฉันไม่คิดเห็นเลยว่าการค้าขายจะ
 สัมบูรณ์เร็วโตดังเพียงนี้ ถ้าหากว่าจะไม่เป็นคอกรุงเก่า ก็นับว่า
 คด้ายคดงกันมาก แต่ก็มีท่าเตินงามกว่า ถึงว่าต่อชนมาข้างบน
 จะยังมีคองอยู่เช่นที่เคยคิดเห็นฤจำได้ว่าเมืองเหนือเป็นอย่างไร คือ
 มีต้นข่อยพวงแถมอยู่ริมแม่น้ำที่บนฝั่งมีคนไม่ใหญ่รายๆ คงอยู่ตามเดิม
 โดยมาก ซึ่งพวงจะแต่เห็นเหมือนเช่นที่เคยเห็น ๓๖ ปีมาแคว้นหนัก บดิน
 มีเรือนรายๆ แต่มีคองด้วยปลูกเป็นไร่โคๆ เกิดขึ้นเป็นอันมาก
 เมื่อมาถึงพลับพลาแล้วได้ตั้งเรือไฟเล็กต้องนำไปกลับขึ้นทางแควสุโขทัย
 ก็ได้เห็นมีบ้านเรือนหนาชนกว่าแต่ก่อน แดงทั้งไร้กด้วยเช่นที่กล่าวมา
 แคว้น

พลับพลาเดิมไม่ได้กะไว้จนเมื่อจะขึ้นมา พระยาขลุท
 ร้องว่าจะขึ้นไปถึงบางมุดนาคใกล้ๆ ขอให้ทำพลับพลาถางย่าน
 อีกตอนหนึ่ง กรมหลวงดำรงไม่มีท้าวทางที่จะทำให้สำเร็จอย่างใดได้

จึงได้ขอแรงพระวาสุเทพ ขึ้นมาทำ พระยาชงยกทชเป็นมรดกของ
 ได้ให้เรือจำเรือบรรทุกของขึ้นมาถึงทัน ถึงว่าพดบพตาเล็กกว่าทช
 (ซึ่งโตเกินคองการ) ก็ทำดีเป็นที่สดวกสบายแต่เรียบร้อยมาก โดยมี
 วันทำงานเพียง ๓๐ วันเท่านั้น เวตาเย็นค้าฝนคกแต่ไม่สู้มาก ขง
 ชุมชนกว่าเมืองนครสวรรค์แค่น้อยกว่าทชเคยเห็นเป็นอันมาก

สยามินทร์

๓ พระวาสุเทพ (ยี่.เฮา) เจ้ากรมตำรวจภูธร ภายหลังได้
 เป็นพระยาวาสุเทพ

รูปเรือบสดา ๆ ทบงบรเพ็ด

คมทูลพระกรุณา ฯ ก่อน ก็ให้รีบกราบบังคมทูลไปโดยทางโทรเลข
 แต่ถ้าการอื่นใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นการร้อนเร็วก็ดี ฤ็าเป็นกิจไม่
 จำกัญพอที่จะถึงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ ก็ดี เมื่อการนั้น
 เป็นกิจซึ่งเคยพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย โดยไม่เคยต้องปรึกษา
 เสด็จนับแต่เดิร ก็ให้พร้อมทั้งที่ประชุมผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนคร
 กรุงเทพฯ ฯ คาดการเทียบเคียงกับพระราชนิยม แต่แบบอย่างที่เคย
 แด่ควรแก่เหตุอันบังคับบัญชาไปให้สำเร็จแล้ว จึงกราบบังคมทูลพระ
 กรุณา ฯ ออกไปภายหลัง

เมื่อการนั้นเป็นกิจที่เคยโปรดเกล้า ฯ ให้เสด็จนับที่ประชุมปรึกษา
 กัน ก็ให้พร้อมทั้งที่ประชุมเสด็จนับที่บังคับบัญชาไปให้คัดอดทุกประการ
 ตั้งแต่ให้การที่ควรจะให้สำเร็จทุกอย่างทั้งปวงนั้น สำเร็จทั่วไปให้ทัน
 การทันเวลาอันควร อย่าให้ค้างคั้งขวางขัดอยู่เสียเวลาไปโดยใช้เหตุ

แต่ข้าราชการทุกตำแหน่ง พึงบังคับบัญชาให้เข้าใจแน่นอนตาม
 พระราชกำหนดกฎหมาย แด่กระทำตามทุกสิ่งทุกประการเทอญ

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราช
 วังกรุงเทพฯ ฯ ณวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
 เปนวันที่ ๑๒๐๐๕ ฤ็าปีที่ ๓๔ ในรัชกาลปัตยุมันนี้.

พระราชหัตถเลขาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ทรงพระราชนิพนธ์เป็น
 อย่างรายงานพระราชทานมายังที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร
 จึงมีถึงสมเด็จพระเจ้า ฯ กรมพระยาเทอดวงศ์วโรปการ เวदानันยังดำรง

เปนการสดวก พระยาพิจิตร์ได้เคยขึ้นไป ว่าระยะทาง ๕ วันแต่
 ทำไม่ดียักนัก เมื่อเวลาถัดบออกมามีเรือราชูรตามเข้าไปรับทั้งผู้
 หญิงผู้ชายเปนอันมาก พายห้อมล้อมแต่ให้ร้องเปนการรื่นเริงครึก
 ครื้นมาก เมื่อมาถึงที่ว่าการอำเภอได้ชวนกันไปตุดตาดินดัดไถจัดตั้ง
 ขึ้นไว้ แต่เพราะฝนตกไม่ได้หยุดคตอดวันยังคำนนเปนโคตมเถอะ
 เอะเพราะพงทำขึ้นใหม่ เวลาค่ำมีการแห่ผ้าป่าตามความนิยมของ
 ราชูรเปนที่สนุกสนานในตำบลนี้ เรือผ้าป่านั้นทำเปนรูปกำปั่น หนึ่งย
 น้อยกว่าที่เกยไชย ประมาณพอๆกันกับเมืองนครสวรรค์ ตามคำ
 บอกเล่ากันว่ามากกว่าที่เกยไชย มาตอนนั้นนาเซียวจัดขึ้นกว่าที่ตอง
 มาแล้ว คนทงปวงที่มาเป็นที่เรียบบร้อยส่ายตัดด้วยกนทงสั้น

สยามินทร์

๑ พระยาเทพาธิบดิ์ (อิม) ผู้ว่าราชการเมืองพิจิตร์ ภายหลัง
 ได้เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก

(ฉบับที่ ๙)

บ้านฆ้อง

วันที่ ๓๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

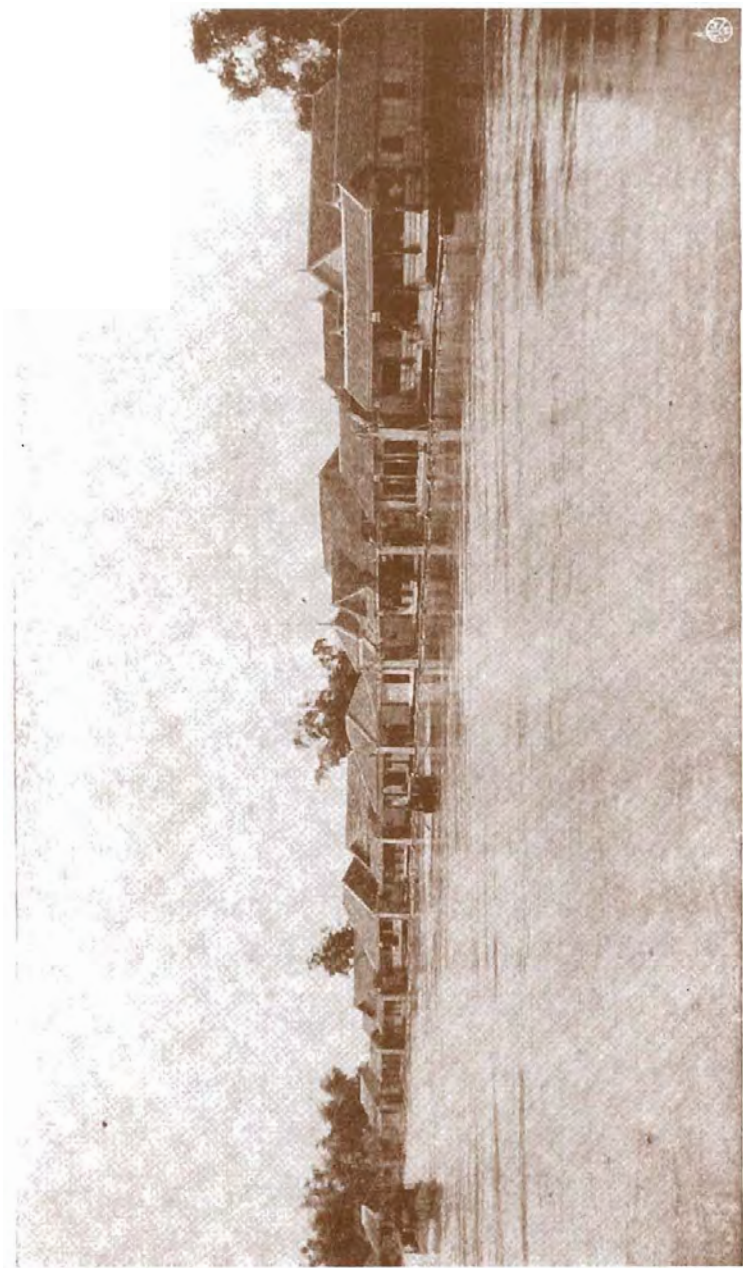
อนุสนธิรายงานวันหนึ่ง ออกจากบางมุดนาคเวลาเช้า ๓ โมง ตาม
 ระยะทางมีน้ำวนเขี้ยวแรงหลายแห่ง เพราะถนนจึงต้องเปลี่ยนวิถีของ
 เรือใหม่ ใช้ผู้คนนานกับเรือกลไฟอยู่ข้างจะร้อนไม่สู้สบาย แต่มั่นคงดีขึ้น
 ได้ขึ้นมาถึงแพทพุกบ้านฆ้องเวลาพลบ แต่เรือในกระบวนมาถึงดำนาก
 จนถึง ๒ ทุ่มแद्याมหนึ่ง ตามทางที่ขึ้นมา ๒ ผังเป็นที่ลุ่มตลตด มีแต่
 คันดินริมแม่น้ำไม่สู้กว้าง แต่ลุ่มเกินไป น้ำฤกทำนาไม่ใคร่จะได้ต้อง
 ขึ้นไปทำชายดอน ห่างฝั่งน้ำขึ้นไปหลาย ๆ ลี้แล้ว ในที่ลุ่มเช่นนั้น
 น้ำใสไม่เป็นที่ปลูกพืชพรรณอันใดได้ดี เขาจึงได้ขุดคันหลังให้แม่น้ำ
 ชึ่งมีผู้คนเข้าไปเกรอะเปื้อนบ่ปลูกยา บนคันหลังปลูกกล้วยมีมากจน
 ทกปี เป็นคนยกมาจากข้างในซึ่งกตายเป็นที่ดอนไป แดคนเมือง
 พิไชยลงมาบ้าง แต่ที่ยังเหลือว่างเปล่าอยู่มาก เพราะคนมันขยกว่าที่
 มากนัก ทนเกือบจะตรงแนวกันกับวัดราชาวาส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปประกาศ แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีผู้ใดทราบ
 เดียวว่าอยู่ตำบลใด เพราะน้ำคลองแควกว้างซึ่งขึ้นทางเมืองสุโขทัย
 แยกที่ตำบลบางกदानไปออกเหนือเมืองพิจิครนนั้น ได้แห้งขาดเป็นห่วง
 เป็นดอนมาเสียช้านาน ผู้ว่าราชการเมืองกรมการเดี๋ยวนี้ไม่มีผู้ใดเคย
 ไปเห็น ดูก็น้ำพิศวงที่เวลาเพียง ๓๕ ปี ๓๖ ปี แม่น้ำซึ่งเรือ
 อรรคราชวรเดชเคยขึ้นได้มากกลายเป็นดอนไปตั้งนี้ ทางคลองเรียงซึ่ง
 ขึ้นมาครั้งนั้น ถึงเกิดตึกไม่ใหญ่โตกว่าแต่ก่อนมากนัก เรืออรรคราช
 ยังคงกตบไม่ได้ต้องถอยลงไปอยู่นั่นเอง

ที่ตามตมไม่ได้ทำพดบพตาไว้แต่เดิม เมื่อกรมทหารเรือขึ้นมา
ตรวจระยะทางยานัก พระยาชตยทุษรจึงขอให้เติมพดบพตา ซึ่งเป็น
การตกแท้ ถ้าตามทกระยะไว้แต่เดิมเห็นจะถึง ๒ ยาม แต่เพราะ
ม่นกำหนดเร็วจึงได้ขอยแพพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร^๑ แดกรมการ
ลงมาจากเรื่องกันเป็นพดบพตา แพนทำใหญ่โต แลรูปร่างแปลกกว่า
ที่แพในกรุงเทพ ฯ กนห้องหีบส่นุก่นานมาก ดูเหมือนกับเรือหนนบก
เป็นที่สบายค้หมด ยุงดูเหมือนจะมากแต่ก็ไม่สู้มากนัก แดร์อนไม่มี
ตมเลย

สยามินทร์

๑ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เซย กัตยามนิตร) ข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลพิศณุโลก ได้เดื่อนเป็นพระยาดุรด์หวิดิษรุศักดิ์
ในคราวนี้ ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยา ฯ

รูปแพพลัมพลาที่บ้านชะมัง

(ฉบับที่ ๑๐)

เมืองพิจิตร

วันที่ ๑๔ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

อนุฉันทิรายานวันนั้น ออกเรือจากบางมุดนาคเวลาเช้า ๒ โมง
 ตรง ขึ้นมาถึงเมืองพิจิตรใหม่เวลาเกือบเที่ยง ระยะทางที่ขึ้นมาตอน
 มีบ้านหนาชน แต่ต้งกว้างชนกว่าตอนต่าง เมื่อพิเคราะห์ภูมิ
 ประเทศตงพื้นแผ่นดิน ไม่เห็นผืดอะไรกันกับกรงเก่า เป็นแต่ที่พื้นคน
 หั่งเข้าไปน้ำฤก ถ้าทำนาหว่านเช่นกรงเก่าก็คงจะทำได้ แต่ตามท
 แดเห็นใช้ทำนาบักตามคันหั่ง ช่างในไม่มีผู้ใดทำ เหตุด้วยมีคนน้อย
 เก่านั้น เวลากลางวันไปทำพิธีให้พระแสงแดแจกเสมาททว่ากรการเมือง
 การปลุกสร้างทนต์ คำธำเภอคำตเมือง เรือนกรมการมหาราชการเมือง
 ปลัดยกบริบตร ฝชวย ททว่ากรเมือง ทำแดเด็ร็จแดได้ว่าการอยู่
 แด้ว ได้ไปคทซึ่งทงไว้อย่างปรกติ ททว่ากรเมืองแดคำตเมือง
 เปนที่เรียบร้อยค้มาค ดงแบบอย่างม่นคงแด้ว เวลาบ่ายได้เดินไปบ่ง
 ดีไฟซึ่งอยู่หลังเมืองระยะทาง ๔๐ เด็น ถนนหน้าเมืองเรียบร้อยดี เพราะ
 เปนถนนคัดไว้เก่า ส่วนถนนไปบ่งดีไฟเปนถนนพนดินชนใหม่ ฝน
 เมื่อดวนนคกยงค้ำเปน โคตนบ้าง ทนนั้นค้มฤกเข้าไปทกท จมเกือบจะเปน
 ถนนรถไฟ จึงต้องทำคพานเรือกคตองไปจนถงน้ำฤก บ่งนกวาง
 ใหญ่ไปจนจคหลังเมืองเก่าโนธำเม่น้ำกตาง คนเมืองเก่ามาด้วยเรือ
 จคคทคพานเรือกนนเปนอันมาก ลักษณะอาการของบ่งนททที่จะคตาย
 กันกับตาดชะโด มีบ้านเรือนคตงอยทตายหลัง มีการเตยงชนมจัน
 ในที่นั้นแด้วกลับมาทงเดิม ทนรชจคแดยงชมมมาค

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๑)

ปากน้ำพิง

วันที่ ๑๕ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วชิโรประการ

อนุชัตรีรายงานวันนี้ เวลาเช้าโมงหนึ่งออกเรือจากเมืองพิจิตร มาถึงตำบลปากพิงเวลาบ่าย ๔ โมง

ในเมืองพิจิตรเห็นอพยพตามตลาคซึ่งพึ่งทำไว้ในบั้น เป็น
 รั้นฆ่าไฟไม้หลังคาตั้งถัด ๒ แถว ตลาคแดงดั้นหน้าแถวหนึ่ง
 เรียบร้อยดีมาก มีบ้านเรือนคืดค้อมายคียาว ถัดนั้นมามีบ้านราย ๆ
 แต่หากว่าคือนต่าง มามีบ้านช่องแน่นหนามากที่สุดทำพอ ซึ่งเป็น
 ตำตองขึ้นไปในแขวงเมืองนครป่าหมากแถมเมืองคำ มีเขาตองทางนมาก
 ที่ปากตำนานเมืองพิจิตรเก่าฤในแผนที่เรียกว่าแควดตองนั้น ใช้จะเป็นแต่
 หน้าแห้งขาดเป็นห้วงเป็นคอง ยังแแต่เห็นเป็นปากคตของเด็กเคยเช่นคะเน
 ว่าจะเป้นความจริงน เป็นฝั่งตงตั้งเท่ากบตอิน จนถึงกำนันไปตั้งร้าง
 บ้านอยู่ตรงปากช่องแม่น้ำนทีเดียว แต่ทิวไม้ตามตำแม่น้ำนยังแแต่เห็น
 เป้นรูปแม่น้ำอยู่ เขาว่าคตอินเข้าไปอีกจึงจะถึงที่ขาดเป็นห้วงเป้นคอง
 คตอินนำพิคตงที่เรือขรรคราชมาได้ ราวกับจะเล่าเป้นเรื่องนิทาน แต่
 ถึงเกิดได้วคตงแต่หน้ามา ตำหนักใหญ่ขึ้นแถกมีตำเนาตามริมฝั่งมีคตไม่
 สูงใหญ่คตเป้นคตสูงใหญ่ขึ้น บ้านเรือนกมถัด มักอไม่ตามริมน้ำหนึ่ง
 ก้นมา ข้างในก็เป้นนาโดยมาก

เมื่อมาถึงคตพบพตาแแต่ได้ตงเรือเด็กเข้าไปในแม่น้ำพิง ที่จริง
 คตตำนานนก็ยกกว้าง แต่แถมตองออกปรกตงมาในน้ำห่างจากตองข้าง
 ตตงเป้นคตมาก จึงแแต่เห็นเป้นเหมือนคตของเด็ก หนักยังภุก เขาว่า
 คตเมื่อเขาไปตงตาง ๆ จึงคตบาง แต่ตงนั้นน้ำน้ำเรือใหญ่ ๆ ก็ยังคต

อยู่เสมอ พระยารณไชยชาญยุทธ^๑ แจ้งว่าเมื่อยังมีหนุ่ม ๆ อยู่ แพ้ไม่
 ต้องทางน้ำพิงแต่ถ่าน้ำพิงจรเก่างงนน คดองกระพวงแตกคดองเรียง
 ยังเป็นคดองเด็ก เข้าไปในถ่าน้ำพิงประมาณสัก ๑๕ เส้น ขึ้นบก
 เดินเข้าไปอีกไม่มากมีที่ตั้งค่ายคดองนามเพดาะยังปรากฏอยู่ ชาวบ้าน
 ที่ทำนาในที่นั้น ว่าขุดพบกระดูกมนุษย์น้อย ๆ ตรวจดูเห็นว่าจะเป็นค่าย
 พม่าที่พ่ายหนีอ เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๗ ซึ่งกรมพระราชวังหลัง
 ขึ้นมาต่อสู้อย่างแต่เดิศจพระราชดำเนินหนุ่ขึ้นมาถึงเมืองนครสวรรค์พอ
 พม่าแตกไปนั้น

ที่พิศวัตตาน พระยาไชยบูรณ์^๒ เป็นผู้ทำ หมดจตเรียบร้อยมาก
 นับว่าเขาเป็นช่างดี ใช้ไม้ไผ่ประกอบเป็นตودตายเรียบ ๆ ควรจะชม

สยามินทร์

๑ พระยารณไชยชาญยุทธ (ครุฑ) จางวางเมืองสุโขทัย ค้อม
 มาด้วยความแก่ชรากราบถวายบังคมตาออก บอชเป็นสามเณรอยู่จน
 คดอคชาชู

๒ พระยาไชยบูรณ์ (ทองอยู่ สุวรรณบาตร) ปลัดคมนตรี
 พิศณุโลก ภายหลังไปเป็นข้าหลวงประจำเมืองแพะ ถูกผู้ร้ายฆ่าตาย
 เมื่อกว้างงยวก่อการจลาจล

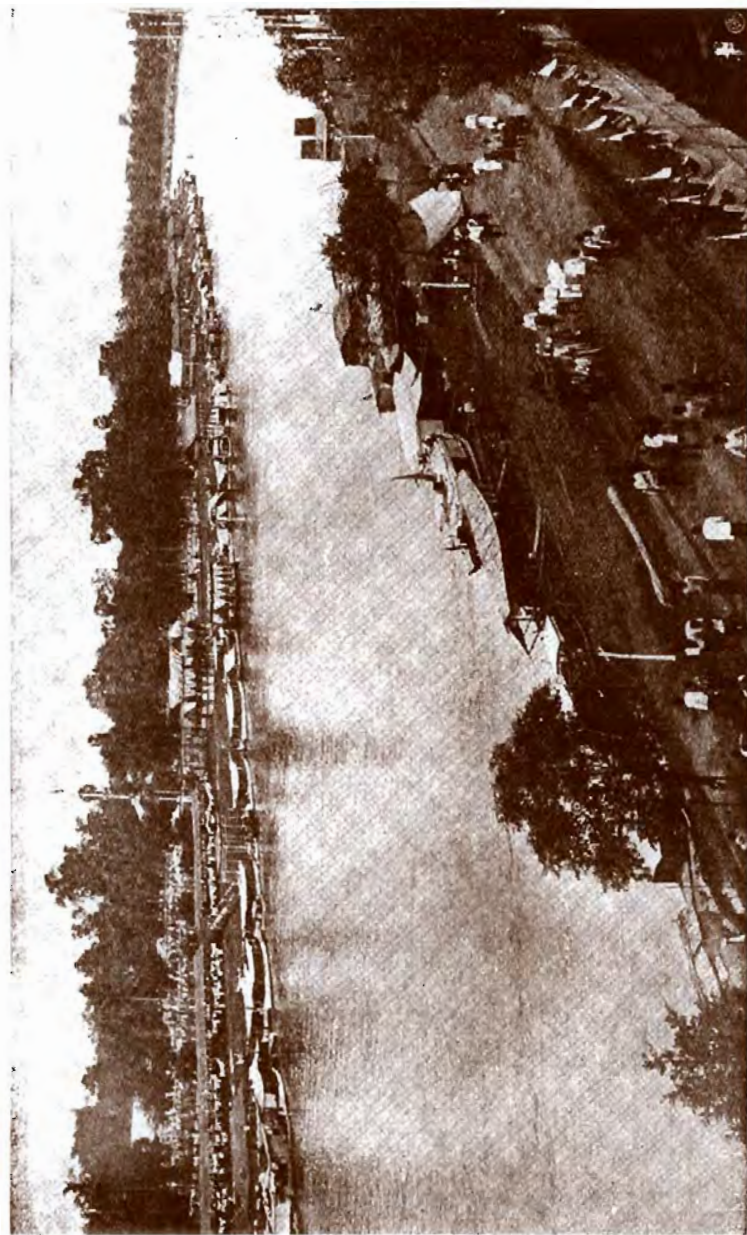
(ฉบับที่ ๑๒)

เมืองพิศณุโลก

วันที่ ๓๗ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษาโรประการ

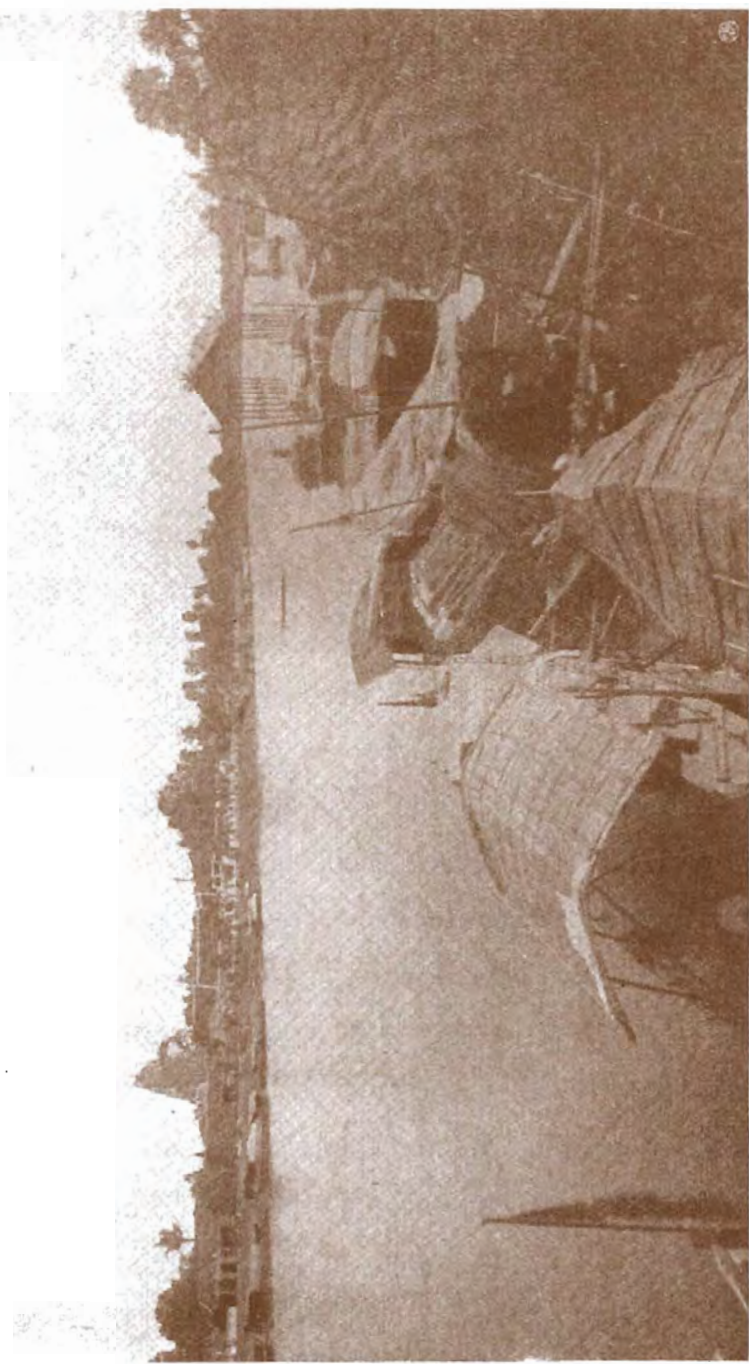
อนุสนธิรายงานเมื่อวานนี้ เวลาเช้า ๒ โมงออกจากปากพิงขึ้นมา ถึงพิศณุโลกเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ระยะทางที่มามีบ้านเรือนแถวคด ๆ ท้างในเข้าไปเป็นนาตอดตไปทงหน ที่เมืองทงต้องฟากใต้คองเรือนข้าราชการแต่ที่เจ้าเรียนต่าง ๆ เรียงรายขึ้นมา มีโรงตลาดขดยาว เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว เมืองพิศณุโลกเปลี่ยนเป็นคนละเมืองจากที่ฉันได้เคยเห็นมาแต่ก่อน ทงที่เจ้าภูมิฐานได้อยู่ดั่งนั้น ด้วยแม่น้ำไม่สู้แปลกเปลี่ยนไปมากนัก กว้างออกกว่าแต่ก่อนสักหน่อยหนึ่ง จอดที่ฉนวนหน้าคตัมเมืองพิศณุโลกซึ่งฟังจะทำแล้วขึ้นใหม่คกแต่งเป็นพลับพลา มีชาหลวงเทศาภิบาลเสผู้ว่าราชการ กรมการเมือง รับอยู่ที่คพานานันท์ คตบนิมพดินคกแต่งเป็นสนามแต่ฉนวนกว้างขวาง มีเรือนฝากระดานหลังคามุงตังกี้ ๕ หลังนอกชานเด่นถึงกัน ปลุกขึ้นใหม่เพิ่มเติมอีกหลายหลัง มีเครื่องคกแต่งคเตียงแต่เครื่องประดับอันประณีตทงไปทุกห้องทุกแห่ง เป็นอย่างทีจัดเป็นสบายมากเหมือนอยู่เรือนตัวเสี้ยแต่อากาศร้อนจัดเหลือประมาณ ได้เสื่อนการพิชคือไปค่อฝรั่งน เวลาบ่าย ๓ โมงเศษตงเรือข้ามไปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งอยู่เยื้องกันคนละฟากน้ำเล็กน้อย สังกคตดานนำวัดคเคมไปกว่าแต่ก่อนสักหน่อย ด้วยคตงฟังอยู่คราวหนึ่งคแต่เดียนไม่ฟังแล้ว เขาได้ก้อกำแพงในถนนขึ้นคตอดหน้าวัด แวะเข้ามัสการพระเหลือซึ่งฉันได้ปฏิสังขรณ์แต่เมื่อยังเป็นเนรตามเสด็จพระราชดำเนินชนมานาน เขาได้ขดตั้งทองซึ่งเคยบีดหน้าจนสังเกตไม่ใคร่ได้ว่ารูปจะเป็นอย่างไรนออก เห็นรูปชัดเจน

รูปถ่ายพลาเมืองพิษณุโลก

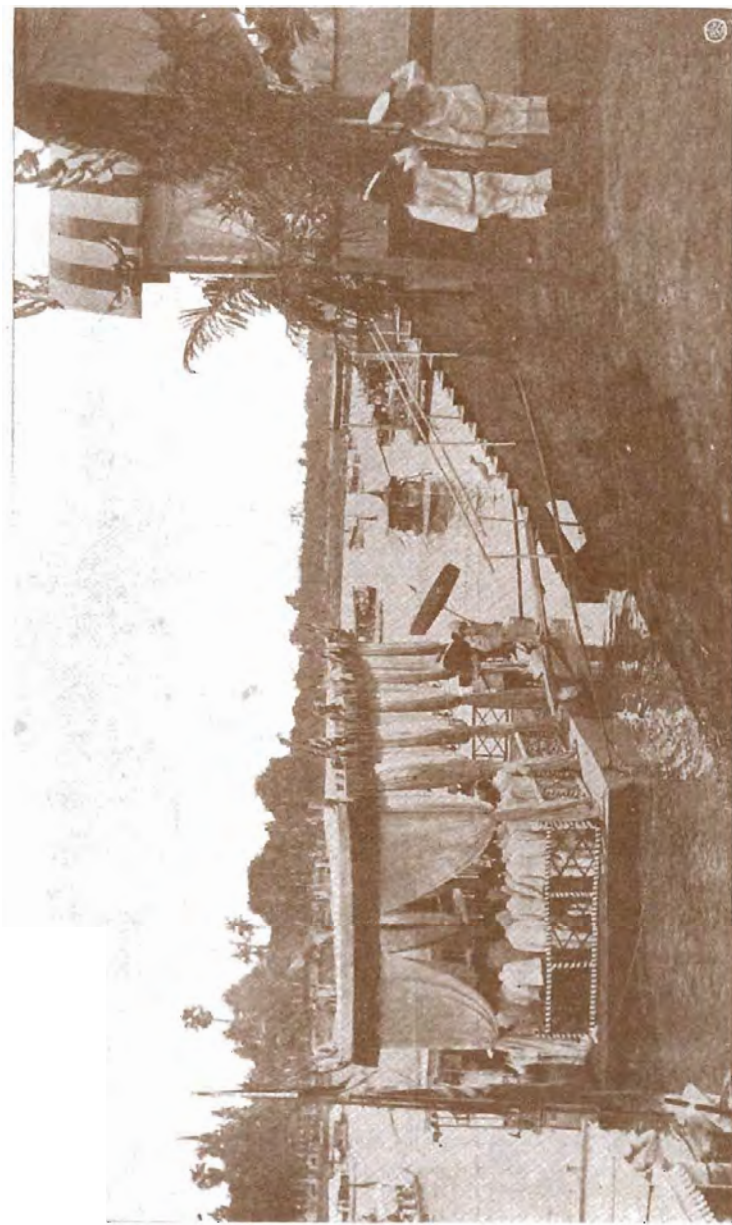
ดวงพระภักตร์งามอยู่เกินกว่าฉันได้เคยคเนาะจะงาม แด้วเข้าไปมีสัง
 การพระชินราชซึ่งเวลาดันตวงรักแดงเกยเตรียมจะบีตทอง แต่เกยเขา
 คังคไม่ใช้ผ้าบังยั้งพอจะแลเห็นได้ถนัด วิหารหนักทำของกระจกท
 หลังคาเจดีย์ มีต้นเตอนมีดโห้มีดฤาเบ็ดให้สว่างได้ตัดอด แต่เป็น
 ธรรมคาทเคยเห็นอะไรแต่เมื่อเด็ก ๆ เป็นใหญ่โคมดินช้อยอมลงไป
 เป็นอันมาก แต่มีผู้เห็นด้วยกันหลายคน ว่าดังเกตตาเหมือนหนึ่ง
 ย่อมกว่าพระชินดีห์ ทงนจะเป็นด้วยพระชินราชคังค้ำ เวลาแดง
 ส่ายคาคองพระอรุ พระชินดีห์คังคังส่ายคาคองที่พระขงมี จึง
 เห็นย่อมกว่ากันได้ถนัด ทงพระชินราชนำคักกว้างกว่าพระชินดีห์
 หน้อยหนึ่งคังน แต่ได้คู้พระพุทธรูปซึ่งมีอยู่ในที่นั้น ดูก็มดี ๆ อีก
 หลายองค์ แต่เพราะพระชินราชคักว่าเดือหมคังคตทราวมไป ได้
 เดินทางพระระเบียง โดยทักษิณไปวิหารพระชินดีห์ ๆ บั้นซึ่งฉันได้เห็นแต่
 ก่อนมีแต่แกนมวคปณไวมางน มดินดำเร้งเป็นองค์จนชำรุดแคว
 แด้ววิหารได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นทงพระชินดีห์แดพระศรีค้ำคดา พระพิพิช
 ภาณทวิจารณ เป็นปฏิสังขรณ์ แต่พระพุทธรูปทง ๒ พระองค์ซึ่ง
 หมายว่าจะจำคองพระชินดีห์แดพระค้ำคดานัน ก็ไม่เห็นเหมือนโดย
 ไม่ควรจะคังคังได้ย แด้วไปคพระวิหารพระคังคการคังคานคณออก
 ซึ่งพังลงมาหมคเหลือแต่เสาอยู่บางคกับผนังด้านหุ้มคอง มีพระพุท
 ธรูปยืนพิงฝาอยู่คไม่งามเลย ไม่คังคกับวิหารแต่เป็นค้ำคเคียงกันอยู่
 หน้อยหนึ่งว่า พระคังคการคังคทคังคระเกษ ไปจากพระวิหารน จึงบ้นชนใจแทน
 หน้อยหนึ่งว่าไปจากวัดพิหารทง พระบ้นชงคณเป็นชงคณเดิม แต่ใน
 บริเวณวัดนั้นม้เจดีย์แเดกต่าง ๆ เป็นอันมากอย่างวัดโมราณแต่ชำรุด

แแทบ^{๕๕}ทงหน^{๕๕} จน^{๕๕}เหต^{๕๕}อ^{๕๕}ค^{๕๕}ก^{๕๕}อง^{๕๕}อ^{๕๕}ช^{๕๕}ก^{๕๕}ม^{๕๕} พระ^{๕๕}ปร^{๕๕}าก^{๕๕}ร^{๕๕}ม^{๕๕}น^{๕๕} อย^{๕๕}ก^{๕๕}ฎ^{๕๕}ิน^{๕๕}า
 วิ^{๕๕}ห^{๕๕}าร^{๕๕}ไ^{๕๕}ม^{๕๕}น^{๕๕} ม^{๕๕}พระ^{๕๕}อ^{๕๕}บ^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}น^{๕๕}ง^{๕๕} พระ^{๕๕}ป^{๕๕}ระ^{๕๕}ช^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ด^{๕๕}ง^{๕๕}ร^{๕๕}ัก^{๕๕}ไ^{๕๕}ย^{๕๕}ง^{๕๕}ไ^{๕๕}ค^{๕๕}
 บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕} ก^{๕๕}็^{๕๕}พ^{๕๕}อ^{๕๕}ค^{๕๕}ไ^{๕๕}ด^{๕๕} ม^{๕๕}ี^{๕๕}ระ^{๕๕}ซ^{๕๕}ง^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}ย^{๕๕}ที่^{๕๕}เช^{๕๕}ว^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}ู^{๕๕}บ^{๕๕}ร^{๕๕}ู^{๕๕}ง^{๕๕}า^{๕๕}ม^{๕๕}ค^{๕๕}ั^{๕๕}ค^{๕๕}ั^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}ย^{๕๕}
 ไ^{๕๕}ม^{๕๕}ดี^{๕๕}เพ^{๕๕}ระ^{๕๕} เ^{๕๕}น^{๕๕}ข^{๕๕}อง^{๕๕}ใ^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ิ^{๕๕}น^{๕๕}พระ^{๕๕}เจ^{๕๕}า^{๕๕}ย^{๕๕}ห^{๕๕}ี^{๕๕}ว^{๕๕}บ^{๕๕}ร^{๕๕}ม^{๕๕}โก^{๕๕}ษ^{๕๕}ร^{๕๕}ู^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ว^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}ย^{๕๕}
 ก^{๕๕}ัน^{๕๕}ก^{๕๕}บ^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ป^{๕๕}ระ^{๕๕}ค^{๕๕}ม^{๕๕}ช^{๕๕} ร^{๕๕}อง^{๕๕}ที่^{๕๕}จะ^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}พระ^{๕๕}ช^{๕๕}ิ^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ไ^{๕๕}ม^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ไ^{๕๕}ค^{๕๕}ด^{๕๕}ง^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}ค^{๕๕}ัน^{๕๕}โพ^{๕๕}ช^{๕๕}
 พระ^{๕๕}เห^{๕๕}ต^{๕๕} เ^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}อง^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ห^{๕๕}ร^{๕๕}ับ^{๕๕}ค^{๕๕}า^{๕๕}พ^{๕๕}ิม^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}อง^{๕๕}ห^{๕๕}ึ่ง^{๕๕} ร^{๕๕}อง^{๕๕}ด^{๕๕}บ^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}ม^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}ร^{๕๕}อง^{๕๕}
 ห^{๕๕}น^{๕๕}ง^{๕๕}ไ^{๕๕}หญ^{๕๕}ย^{๕๕}า^{๕๕}ว^{๕๕} ค^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}น^{๕๕}ไ^{๕๕}ช^{๕๕}ด^{๕๕}บ^{๕๕}ย^{๕๕}น^{๕๕}ท^{๕๕}ง^{๕๕}ด^{๕๕}ัน^{๕๕} เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}บ^{๕๕}ำ^{๕๕}ย^{๕๕} ๕^๕ โ^{๕๕}ม^{๕๕}เ^{๕๕}ศ^{๕๕}ย^{๕๕}ไ^{๕๕}ค^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}
 ม^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ด^{๕๕}ง^{๕๕}น^{๕๕}า^{๕๕}ว^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}ำ^{๕๕}ย^{๕๕} แ^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ก^{๕๕}าร^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}ค^{๕๕}ม^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ั^{๕๕}ใ^{๕๕}น^{๕๕}ที่^{๕๕}จะ^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}พระ^{๕๕}ช^{๕๕}ิ^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}
 เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ค^{๕๕}ำ^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}ค^{๕๕}ม^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ั^{๕๕}จ^{๕๕}บ^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}ก^{๕๕}ต^{๕๕}บ^{๕๕}มา^{๕๕}พ^{๕๕}ด^{๕๕}บ^{๕๕}า^{๕๕} ค^{๕๕}า^{๕๕}ม^{๕๕}ร^{๕๕}ว^{๕๕}ร^{๕๕}ม^{๕๕}ถ^{๕๕}น^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ม^{๕๕}ง^{๕๕}น^{๕๕}า^{๕๕}ค^{๕๕}า^{๕๕}
 ป^{๕๕}ระ^{๕๕}ท^{๕๕}บ^{๕๕}ค^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ท^{๕๕}ร^{๕๕}ู^{๕๕}ง^{๕๕}ร^{๕๕}เ^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ม^{๕๕}าก^{๕๕} ช^{๕๕}ั^{๕๕}ว^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}มา^{๕๕}ถ^{๕๕}ึง^{๕๕}จ^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}บ^{๕๕}จ^{๕๕}าก^{๕๕}ว^{๕๕}ัด^{๕๕}
 ๕^๕ น^{๕๕}ำ^{๕๕}ไ^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ำ^{๕๕}ท^{๕๕}ร^{๕๕}ด^{๕๕}ง^{๕๕} จ^{๕๕}น^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}าง^{๕๕}ค^{๕๕}ัน^{๕๕}ย^{๕๕}ง^{๕๕}ร^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}ม^{๕๕}ย^{๕๕}
 ๑^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ย^{๕๕}ำ^{๕๕}ร^{๕๕}ู^{๕๕}ง^{๕๕} ๕๒^{๕๕} น^{๕๕}ำ^{๕๕}ที่^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}พระ^{๕๕}ช^{๕๕}ิ^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕} ๑^{๕๕}น^{๕๕}ไ^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ค^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}ว^{๕๕}
 ท^{๕๕}ง^{๕๕}พระ^{๕๕}ภ^{๕๕}ก^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕} ค^{๕๕}า^{๕๕}ม^{๕๕}อ^{๕๕}ย^{๕๕}ำ^{๕๕}ด^{๕๕}ม^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}จ^{๕๕}พระ^{๕๕}เ^{๕๕}ก^{๕๕}า^{๕๕}ท^{๕๕}ศ^{๕๕}ร^{๕๕}ู^{๕๕}ท^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}พระ^{๕๕}พุ^{๕๕}ท^{๕๕}ช^{๕๕}
 ช^{๕๕}ิ^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕} พระ^{๕๕}บ^{๕๕}า^{๕๕}ท^{๕๕}ด^{๕๕}ม^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}จ^{๕๕} ๑^{๕๕} พระ^{๕๕}จ^{๕๕}อ^{๕๕}ม^{๕๕}เ^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}เจ^{๕๕}ำ^{๕๕}อ^{๕๕}ย^{๕๕}ห^{๕๕}ี^{๕๕}ว^{๕๕}ท^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}พระ^{๕๕}
 พุ^{๕๕}ท^{๕๕}ช^{๕๕}ช^{๕๕}น^{๕๕}ด^{๕๕}ี^{๕๕} แ^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}จ^{๕๕}ุด^{๕๕}เ^{๕๕}ก^{๕๕}ย^{๕๕}น^{๕๕}ไ^{๕๕}ช^{๕๕}ย^{๕๕} พระ^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ม^{๕๕}น^{๕๕} ๑^{๕๕}ว^{๕๕}ัด^{๕๕}ม^{๕๕}ห^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}า^{๕๕}ค^{๕๕}ุ^{๕๕}ช^{๕๕}ง^{๕๕}ไ^{๕๕}ห^{๕๕}ิ^{๕๕}ช^{๕๕}น^{๕๕}
 มา^{๕๕}จ^{๕๕}ำ^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ย^{๕๕}ก^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ผู้^{๕๕}จ^{๕๕}ุด^{๕๕} ส^{๕๕}่ว^{๕๕}น^{๕๕}ก^{๕๕}าร^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}น^{๕๕} พระ^{๕๕}บ^{๕๕}ร^{๕๕}ม^{๕๕}ว^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}ำ^{๕๕}
 น^{๕๕}ว^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}ำ^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ก^{๕๕}าร^{๕๕} แ^{๕๕}ด^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}ม^{๕๕}ช^{๕๕}ำ^{๕๕}ง^{๕๕}ร^{๕๕}ัก^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ค^{๕๕}อ^{๕๕}ไป^{๕๕} แ^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ร^{๕๕}่^{๕๕}จ^{๕๕}ใ^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}บ^{๕๕}ำ^{๕๕}
 ๒^{๕๕} โ^{๕๕}ม^{๕๕} เ^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ใ^{๕๕}ห^{๕๕}ำ^{๕๕}ษ^{๕๕}ฎ^{๕๕}ร^{๕๕}เจ^{๕๕}ำ^{๕๕}ไป^{๕๕}ม^{๕๕}ัด^{๕๕}ก^{๕๕}าร^{๕๕} ไป^{๕๕}พ^{๕๕}ด^{๕๕}อ^{๕๕}ย^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ค^{๕๕}ำ^{๕๕}ท^{๕๕}พระ^{๕๕}ช^{๕๕}ง^{๕๕}ง^{๕๕}
 ค^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ไ^{๕๕}ม^{๕๕}ร^{๕๕}ำ^{๕๕}ไป^{๕๕} จ^{๕๕}น^{๕๕}ถ^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ห^{๕๕}ำ^{๕๕}ม^{๕๕} ก^{๕๕}าร^{๕๕}ร^{๕๕}ัก^{๕๕}ท^{๕๕}พระ^{๕๕}ภ^{๕๕}ก^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}ด^{๕๕}ี^{๕๕}ม^{๕๕}าก^{๕๕} เ^{๕๕}เม^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}
 ท^{๕๕}อง^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}ห^{๕๕}ม^{๕๕}เ^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}ห^{๕๕}ู^{๕๕}ม^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}ง^{๕๕} ด^{๕๕}ก^{๕๕}ว^{๕๕}ำ^{๕๕}เ^{๕๕}เม^{๕๕}อ^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}บ^{๕๕}ี^{๕๕}ด^{๕๕}ท^{๕๕}อง^{๕๕}พระ^{๕๕}ช^{๕๕}น^{๕๕}ด^{๕๕}ี^{๕๕} ค^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}
 พระ^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ป^{๕๕}ำ^{๕๕}น^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}าง^{๕๕} ค^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ง^{๕๕}ไ^{๕๕}ม^{๕๕}ดี^{๕๕}ร^{๕๕}เ^{๕๕}ย^{๕๕}บ^{๕๕}ร^{๕๕}อ^{๕๕}ย^{๕๕}
 เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}บ^{๕๕}ำ^{๕๕} ๓^{๕๕} โ^{๕๕}ม^{๕๕}ท^{๕๕}ำ^{๕๕}ก^{๕๕}าร^{๕๕}พ^{๕๕}ิ^{๕๕}ช^{๕๕}ใ^{๕๕}ห^{๕๕}พระ^{๕๕}แ^{๕๕}ด^{๕๕}ง^{๕๕}ที่^{๕๕}บ^{๕๕}ร^{๕๕}ำ^{๕๕}น^{๕๕}ำ^{๕๕}ท^{๕๕}ว^{๕๕}ำ^{๕๕}ก^{๕๕}าร^{๕๕}ม^{๕๕}ถ^{๕๕}น^{๕๕}ท^{๕๕}
 แ^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}แ^{๕๕}จ^{๕๕}ก^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}มา^{๕๕}ค^{๕๕}า^{๕๕}ม^{๕๕}ค^{๕๕}ย^{๕๕} เ^{๕๕}เว^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ไป^{๕๕}ที่^{๕๕}พระ^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ว^{๕๕}ง^{๕๕}ช^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}ง^{๕๕}อ^{๕๕}ย^{๕๕}ใ^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}ห^{๕๕}อ^{๕๕}พ^{๕๕}ด^{๕๕}บ^{๕๕}
 พ^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ป^{๕๕}ระ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}ณ^{๕๕} ๒๐^{๕๕} เ^{๕๕}ด^{๕๕}ัน^{๕๕} ว^{๕๕}ง^{๕๕}ก^{๕๕}ำ^{๕๕}แ^{๕๕}ง^{๕๕}ว^{๕๕}ง^{๕๕}ไ^{๕๕}ด^{๕๕}ย^{๕๕}ร^{๕๕} ๒^{๕๕} เ^{๕๕}ด^{๕๕}ัน^{๕๕} ไ^{๕๕}ด^{๕๕}ย^{๕๕}ก^{๕๕}ว^{๕๕}ำ^{๕๕}ง^{๕๕} ๓^{๕๕} เ^{๕๕}ด^{๕๕}ัน^{๕๕}

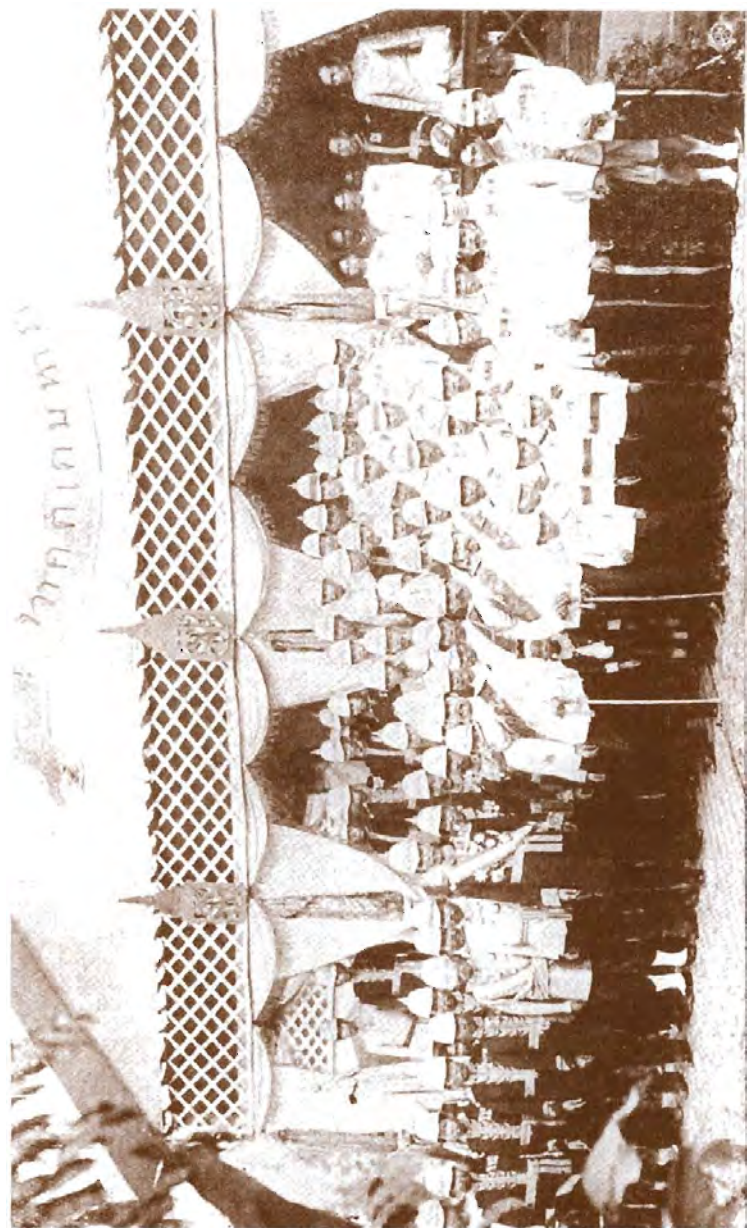

รูปวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลก

เปนกำแพง ๒ ชั้น ชั้นนอกอยู่ข้างจะช้ารถทุดโตรมมากเหลือพัน
 ดินหน่อย แต่ชั้นในที่ยังเหลือถึง ๒ ศอกเศษ ๓ ศอกก็มี ที่ในวัง
 นนยังมีรากซึ่งเขาใจว่าเป็นพระที่นั่ง โดยยาว ๒๒ วา กว้าง ๗ วา
 มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ห้างพระที่นั่งไปข้างละ ๕ วา โดยรอบ ไม่ได้
 ย่อมขอย่างหนึ่งอย่างใดเลย คนเห็นจะเป็นหลังยาวเหมือนพระที่
 นั่งจันทร์พิศาตเมืองดพบุรี คนมีมือจะเป็นครึ่งกรงเก่า ต่อจากนั้น
 ออกไปตามด้านซึ่งเห็นจะเป็นข้างใน มีสระยาว กว้างสระเป็นเกาะที่
 จะเป็นตองพระที่นั่งเย็น ในสระนั้นยังมีน้ำอยู่ มีรางน้ำเข้ามา แต่จะ
 มาจากแห่งใดเพียงใดยังลงไปไม่ถึง มีต้นจิกต้นไทร ซึ่งดูแก่มาก
 จนใบเล็ก แต่กิ่งก้านคดงอ ดูเหมือนเดิมจะเป็นไม้คด ปลูกอยู่รอบ
 สระแถวรอบเกาะเป็นระยะอย่างคนปลูกไม่ใช่ตนเอง เขายังมีสระ
 ต่อออกไปอีก น้ำจะมีพระที่นั่งอนันตนาถซึ่งตั้งอยู่ริมสระนั้น
 เพราะเห็นมีอัฐอยู่มาก วงนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ จะกำหนด
 แน่ชัดเจนนัยไม่ได้ แต่เป็นวังตั้งอยู่ใกล้กำแพงเมืองด้านเหนืออย่าง
 ลักษณะกรงเก่า ได้ตั้งเครื่องตั้งเวบบชาเจ้าผู้ครองเมืองแต่ที่สำคัญ
 คือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกซึ่งเป็นผู้สร้าง ๑ พระเจ้าไกรสรราชซึ่ง
 เป็นพระมหาชรรมราชาองค์แรก ๑ พระรามเสด็จซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนารถ ๑ พระอาทิตย์วงศ์ ซึ่งปรากฏพระนามว่า บรม
 ราชานนท์พุทธขางกูร ๑ พระมหาชรรมราชา ซึ่งเป็นสมเด็จพระสร
 เพ็ชฌ ๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ สมเด็จพระเอกาทศสร
 มหาราช ๑ องค์หนึ่งคือนักอวาทเป็นที่ประสูติ ออกจากนั้นเดินอ้อม
 กำแพงวังด้านเหนือไปลงแม่น้ำ มีบ้านพวกมีศิษย์หรืออเมริกันมาตั้ง
 สอนด้านหน้าอยู่บ้านหนึ่ง ต่อไปเป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษซึ่งพวก
 กรมการเมืองพิศณุโลกเรียกรายกันสร้างขึ้น มีนักเรียนอยู่ ๒๐ คน

รูปเสตขมเมองพิศณุโลก

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองฟิสทูลโต

ประทาน ที่ใต้ไชยอยู่เดิมอนนเป็นเครื่องบูชา แล้วคงบายศรีซึ่งทำด้วยขรก
 ปิดทองดำรับ ๓ ปิดเงินดำรับ ๑ เวียนเทียน การเวียนเทียนนั้นไม่แถว
 จน ๒ ทุ่ม เพราะราษฎรนิยมกันมาก ต้องสวดมนต์ไปพวง ครั้น
 เวลาสวดมนต์จบแล้ว จุดดอกไม้เพลิง แล้วมีหนังสือราชการเดิน
 อย่างเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นมานั้น
 ได้เคยเป็นผู้จัดการเดินหนังสือ เดิมมีอยู่สำหรับวัด รับผิดชอบเมื่อครั้ง
 ทรงผนวชเสด็จขึ้นมานั้นเคยให้มหาดเล็กเดินส่งมโหรี มีตัวผู้ซึ่งเคยเดินตาม
 เสด็จมา คือพระยามหินทรเทพพระยาบรุษ พระยาสมบัติบาล อยู่
 เป็นเจ้าหมื่นสรรเพ็ช หาดวงสิทธิ์ ข้า หาดวงสิทธิ์ ร้าย ซึ่งเวลานั้น
 เป็นจำพวกเดินการส่งนุกักรับมาก ครั้นได้เป็นเป็น ๓ วัน ๆ แรก
 ดำรงจ วันที่ ๒ ทหาร วันที่ ๓ มหาดเล็ก ดำรงจเดินพอใช้ตึกมาก
 เด็กเวลา ๔ ทุ่มตามเคยอย่างแต่ก่อน

สยามินทร์

-
- ๑ พระพิพิธภักดีวิจารณ์ (ปกแข็ง) นายอากรสุรา
 ๒ พระปรากฏมุนี (เบ็ดเตล็ด) เดิมเป็นพระครูอยู่วัดท่าไม้จัน
 ในกรุงเทพฯ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะไปอยู่เมืองพิศณุโลก ครั้น
 ชราโปรดให้กตัตตมาอยู่วัดประยุรวงศ แล้วย้ายไปอยู่วัดปทุมคงคา
 ๓ พระราชมนี (เข้ม) ภายหลังเป็นพระเทพเมธี แล้วเลื่อน
 เป็นพระธรรมเจดีย์ไปครองวัดพระเชตุพน ในรัชกาลปัจจุบันนั้นเดอนเป็น
 พระอุปัชฌาย์มาจารย์

(ฉบับที่ ๑๓)

เมืองพิษณุโลก

วันที่ ๑๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษาโรประการ

อนุสนธิรายงานวันนี้ เวลาเช้า ๒ โมงเศษตงเรือตงตงไปขึ้นที่
 หน้าตลาด ตลาดคนเหมือนเมืองพิชิตร์ แต่ไม่พอจึงต้องอนุญาตให้
 ปลุกโรงค่อไปอีกทั้งข้างบนข้างล่างหลายสิบห้อง ตอนปลายไปใกล้
 ข้างโรงสุราเปนโรงคนเช่าอยู่ไม่ได้ค้าขาย ฝาไม้ไผ่หลังคามุงแฝก
 เข้าเดือนหนึ่งถึงกงคำตั้ง แวะดูโรงสุราแต่กวัดกับขึ้นมาดโรงเรียนแผนที่
 นักเรียนมี ๒๐ คนเปนบุตรกรมการในหัวเมืองเหล่านี้ มีหน้าตาคมด้นดี
 คงจะเป็นราชการได้ แต่โรงเรียนนนี้ยังเด็กมีแค่ห้องนอนแต่ห้องเรียน
 ยัดเยียดกัน จะได้ขยายค่อนำ มีเรือนครฝ่งหลังหนึ่ง การบริบรอง
 ดีมาก มีตลาดดอกไม้ใบไม้คงแต่ประตูเข้าไปจนถึงบนโรงเรียน มีอ่าน
 แอศเรศ การแผนที่เคยยกทงบายช้จำนวนทคน ในอำเภอเมืองได้ทำ
 แถวเดี่ยว เปนการที่ไต่เริ่มไว้ด้นกควอรอดหนุน ออกจากนั้นไปผ่าน
 หน้าบ้านเจ้าพนักงานป่าไม้แต่ทพิกคำวจร ซึ่งยังไม่ไต่ทำขนิใหม่
 เปนแต่เอาไศรยทคนอยู่ แถวถึงคุด ทคูกนทาดมากนคดวยดังกดี แต่
 ขาไศรยคันถนรอม เพราะถนทเมืองนคองยกสูงเพื่อจะกนนำ เหตุ
 ถนนรวดังกต้นจดังชันไปไต่ประมาณ ๗ คอก พันทข้างในทำถนน
 เปนตันทญาแต่ยกร่องปลุกฝักต่าง ๆ เปนพอก ๆ ในนนี้มเรือนจำ
 อยกต่าง พันตองชน ๆ บนเปนที่ชง ชนต่างเปนที่ทำงานเบ็ดโถง
 การชงยกทคมชงชนดังเช่นน ดุเปนทให้คนโทษพันจากความเจ็บไข้ ใน
 ห้องทชงทกรักษาฮ้อดหมคจุด ชนต่างชงเปนที่ทำงานนนักดังแต่เย็น
 ด้บาย มีโรงงานโรงฟ้งชรรวมแต่โรงเตยงเด็ก อีกคตหนึ่งเปนที่

ทำครัวแต่หมอดูดอากาศ การควบคุมนักโทษเป็ระเบียบเรียบร้อย มีวิธีตรวจให้ขานโทษตัวเองทีละคน ในที่ตุนักโทษนั้นมีโอกาสร้องฎีกาโดยมากด้วยกัน มีขอลดหย่อนผ่อนโทษเป็พัน เพื่อจะให้เป็การประกอบกันกับที่ได้ไปเยี่ยมถึงที่คุมขัง ได้ตั้งให้ลดโทษจำคุกตลอดชีวิตที่กำหนดเพียง ๒๐ ปี ๖ คน โทษ ๒๐ ปีลดเพียง ๑๕ ปี ๗ คน โทษที่จำนวนจะถึงกำหนดให้พ้นโทษไปก่อนกำหนด ๓ คน ตั้งให้พ้นโทษอีก ๕ คน นักโทษที่มีอยู่ในเวदानรวม ๓๐๔ คน ออกจากคุกไปที่วัดมหาธาตุมีการพระชินราชแล้ว นั่งชมเพ็ดเพ็ดนอยู่จน ๕ โมงเศษจึงได้กลับหลับตา

เวดาบ่าย ๕ โมงไปตที่ว่าการมณฑล ซึ่งได้ทำโดยไม้สักมันคงแดงจัดระเบียบวางการเรียบร้อยดีทุกอย่าง ออกจากที่นั่นไปตามทางบ้านกรมการแต่ผู้พิพากษา ตลอดจนถึงบ่อมนุมกำแพงเมือง จึงได้ลงเรือข้ามไปวัดมหาธาตุ กำแพงเมืองตั้งแต่กำแพงด้านเหนือตงมาถึงด้านใตยาว ๖๐ เส้นทง ๒ ฟากเท่ากัน แต่ฟากข้างตวันตกถ่วงประมาณสัก ๒๐ เส้น ฟากข้างตวันออกแคบประมาณ ๑๐ เส้น ๑๓ เส้น บ่อมนทกล้าแต่เมื่อแตกน ที่จะเป็บ่อมนทสร้างครงแผ่นดินพระนารายณ์พร้อมกันกับบ่อมนวิไชยประสิทธิ์ มีการตั้งโทษเวียนเทียบแต่สดมณฑ์ เช่นวันก่อน แต่จุดดอกไม้เพลิงแต่หนึ่ง วันนทหรรบทหรรเรือเด่นเวดา ๕ ทุ่มกลับหลับตา

สขามินทร์

(ฉบับที่ ๑๔)

เมืองพรหมพิราม

วันที่ ๒๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

ตอนต้นขีรายนวันที่ ๑๘ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ ดงเรือข้ามฟาก
 ไปขึ้นที่ท่าวัดมหาธาตุ แล้วเดินตามถนนริมน้ำไปเข้าวัดนางพระยา
 เดินไปตามริมคูฤๅษะรอบวัดมหาธาตุ ไปจนถึงที่ตัดถนนอันเป็นถนน
 เดิมไปด้วยอิฐตายต่อ ตรงประตูซึ่งเรียกกันว่าประตูผี เพราะเป็นทาง
 ที่มคพานข้ามคูเมืองพาศ์ไปเฝ้าทางนั้นด้วย ในเมืองห้ามไม่ให้เสา
 ตักชันเหมือนกันกับประตูผีเมืองดพบุรี ตัวประตูยังอยู่แต่ไม่มีทับหลัง
 เจริงเทียนอยู่ดัง มีข้อมริมประตูอย่างเดียวกันกับเมืองดพบุรี เพราะ
 ทำครั้งเดียวกัน ระยะทางประมาณ ๑๒ เส้น ๑๓ เส้น แล้ววกกลับมา
 เฝยพระที่วัดมหาธาตุแตกดับพลับพลา เวลาบ่าย ๔ โมงไปขึ้นที่
 ท่าตลาดเดินไปตามถนนที่ตัดใหม่ อันเป็นลักษณะถนนชะวาไม่ได้พื้นดิน
 กตาง ไซ้คนต้องข้าง ถนนเช่นนี้ทาง่ายกว่าซึ่งทำมาแต่ก่อนไม่เป็ต้องแรง
 แดกกันน้ำได้เหมือนกัน ทาง ๒๐ เส้นถึงสระแก้วซึ่งอยู่ท้ายเมืองพิศณุโลก
 ทนที่จะเป็นที่ประพาศ์เดิมมีหนองใหญ่เป็นบารอบ วงนอกนั้นวัดโดย
 รอบประมาณ ๕๐ เส้น มีต้นน้ำเต็ม เขาตัดเป็นที่ว่างตรงกลางปลูก
 บัวหลวง แล้วตัดเป็นคลองออกไปจนถึงป่าหตายสาย ทางที่จะลง
 บึงนั้นขุดเป็นคลองซอกแซกทำนองประทุมวัน มีวิหารคดอยู่ในที่เกือบ
 จะเป็นเกาะเหมือนกัน ๒ วิหาร มีพระพุทธรูปใหญ่แต่ร้าง คดของ
 ท่งปวงนี้เป็นของขุดไว้แต่เดิมทั้งต้น ตูเป็นที่เดินใหญ่โตกว่าประทุมวัน
 หตายเท่า ท่งที่จะสันทุกมาก การทศกแต่งครั้งนั้นเป็นแต่ถางแต่ปลูก
 ท่งเด็ก ๆ เรียงรายไป รอบท่งเหล่านี้ทวารานภรรยากรมการชาย

รูปวิหารพระพุทธรชินราช

อาหารเป็นการตักตวงครึ้น เตี้ยแต่เจตนาขยไปเพียงหาทอไม่ เตียง
กันแแต่กตบเจตาค่างเรือมาจนทวตมหาราชตุ ตั้งคณนคอกเจตาหนึ่ง
แแต่มหนึ่ง ฉนวนมหาดเด็กเดิน เจตา & ทุ่มกตบพดัมพลา

ฉนวนเวตาอย่างรังไปทอตมหาราชตุ ทอชยงไม่ไตคังไตเตียงพระ
เตี้ยก่อน จนเจตาเข้า ๒ โมงจิงไตเททอง ทอชคองสูบหตอม ๖๐ เบ้า
พอแแต่เพียงพระเคียรแแต่พระองคัพระรคัมกับพระหัดถั แต่พระเพลา
แแต่พระกรอิกข้างหนึ่งทอชงไม้พอ จิงคองรวไวดหตค่อพรังนค่อไป
หตวงประตติธิฉ่าพระเคียรนทอชงเกินทกะมาก เพราะเหตุทคองแแต่ไซ
มาก แแต่ฉินฉ่าเป็นค้วยคเนทอชงผิด เพราะคนอายนไม่มีผู้ไตไตเห็น
หตคองใหญ่ ค้วยไม้ไตหตค่อมาถึง ๕๐ บีกฉ่าแแต่ ฉ่าฉนวนทอชง
ทกะผิดนคองน พระเคียรกะ ๑๕ เบ้า กตายเป็น ๒๕ เบ้า พระองคั
๑๒ เบ้า กตายเป็น ๒๐ เบ้า ผิดมากหตค่อเกินนัค แต่พระนบับ
อชย้างจะหนาเพราะช่างก็ไม้สัไฉใจ ตามพระองคัหน่าถึงนทหนึ่งคตคต
หน่ากว่าพระชินราชเดิม แแต่การทจะเตี้ยหยาอะไรนเห็นจะไม่เตี้ย
เนอทอชงกมฉินมาพอจะคองไซอิกถึง ๓๐ เบ้า แแต่ไคหตค่อพระองคั
เด็ก ๆ อิก ๓ องคั การททำอชย้างจะช่ามากจนเข้า ๔ โมงจิงดำเร็จ
ไตแจเงินผู้ใหญ่บ้านซึ่งมาช้วยสูบทอชงคนละ ๖ บาท ไซสูบละ ๒ คน
เป็นร้อยยตีบคน คองผตคตเป็นคองคองร้อยยตีบคน แแต่ไคให้สัญญู
บคัรพระยาศรีสุริยราชวรานคัคต เป็นพระยาศูร์ธัหวิดิษฐคักคั ค่ำหน่าง
ช่าหตวงเศศากิบาท แแต่ไคคองพระครแแต่ให้สัญญูบคัรช่าราชการใน
มณฑล แแต่จิงไตคตบเทียนไซย ไค้ออกจากเมืองพิศณโลกเจตาเข้า
& โมงเศษ มาถึงทนเวตาบ่าย ๕ โมงเศษ ระยะทางทมาฉนวนบ้าน
เร็นคตคตมาจนถึงค่ำบตปากโทก มีบ้านเรือนแน่นหนาแแต่มีเรอชงฉิน
ไปรับบรททุกเช้าทางแควนอชย้อชคชยู่มาก เมืองพรหมพิรามฉิน

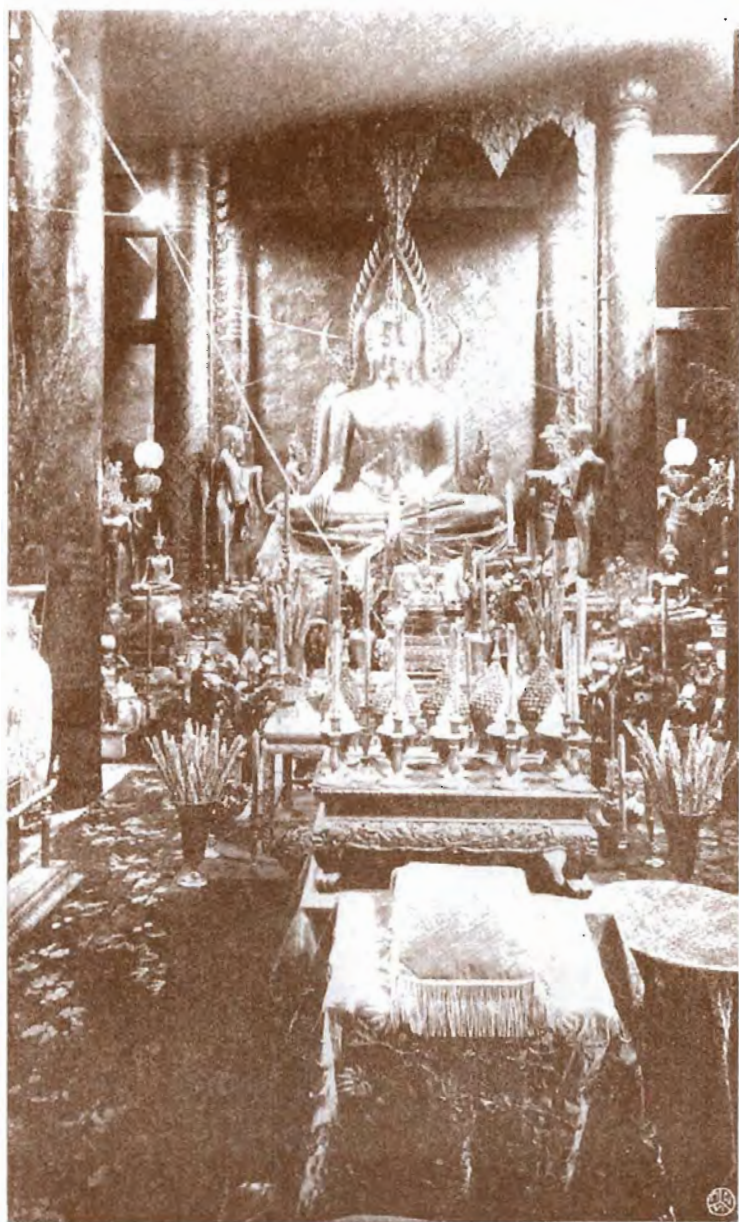
ไม่ได้คิดว่าจะเป็นดังที่เคย เป็นเมืองที่มีแผ่นดินอุดมดี ตามระยะทาง
 ขนมาบ้านช่องผู้คนมามาก ทำนาแต่ทำไร่อ้อย เวลาจะรถแล้งปลูกยาสูบ
 ตามริมแม่น้ำ การซึ่งเปิดยววิชัยเก็บค่าที่ปลูกยาสูบอย่างใหม่ เป็นเครื่อง
 ชักน้ำให้ราษฎรปลูกยามากขึ้น จนเมื่อบักดาบย่นชาเหลือคนใช้จำหน่าย
 ไม่หมดราคาตกไปเป็นอันมาก กติที่ว่าบางที่นั้นจะไม่ทำมากเช่นแต่ก่อน
 ตามบ้านเรือนเป็นส่วนผลไม้มิทั่วทุกแห่งมีส้มเป็นสำคัญ ต้นส้มโอสูงใหญ่
 เหมือนคันมะม่วง เวลาที่มานเกินกำหนด แต่ยังมีที่เหลืออยู่บ้าง
 คนหนึ่งกว่า ๓๐๐ ผล มีราษฎรที่บริบูรณ์มีอันจะกินมาก ที่หลังพลับ
 พดาเขาจัดเป็นสนามสำหรับเดินเล่น มีบุตรภรรยาพวกฤดูหัด ๕๐
 คนเศษทำขนมต่าง ๆ มาให้ ได้แจกผ้าขาวม้าแดงมา

หนึ่งในตามระยะทางที่ขนมา พันจากเขตรบ้านคนแต่ไรไม่เป็นทุ่ง
 ว่างเปล่าอย่างข้างล่าง มีป่าไม้กระยาเสยมากคตัดทาง ที่พลับพดา
 หนักทำเหมือนอย่างท่อนในมณฑลนั้น เป็นที่สบายดี

ตั้งแต่มาถึงพิศณุ โลกแล้วน้ำตดตงวันละคอกบ้าง หย่อนคอกบ้าง
 ไปน้ำตดถึง ๒ คอกเศษเกือบ ๓ คอก มีฝนก็แค่ประปรายเล็กน้อย
 ไต่กำหนดไว้ว่าเมื่อถึงอุตรดิฐจะต้องส่งเรือไฟกลับ แต่วันหนึ่งเวลาดาง
 วันฝนตกครึ่งหนึ่งไม่สู้มาก เวลาค่าคอกมากหน้อยหนึ่ง บางทีนา
 จะกตบขึ้นได้ คนทงปวงเป็นทเรียบร้อยสบายดี

สยามินทร์

๑ หดวงประสิทธิ์ธิปฎิมา หม่อมราชวงศ์ เหมาะ บุครหม่อมเจ้า
 สุ่มบรรณ ในกรมหมื่นนครศักดิ์บริรักษ์ ได้เลื่อนเป็นพระประสิทธิ์ธิปฎิมา
 ในคราวนี้

รูปพระพุทธรชินราช

รูปบานมุขวิหารพระพุทธชินราช

(ฉบับที่ ๑๕)

เมืองพิไชย

วันที่ ๒๑ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศวงษ์โอรสพระกา

อนุดันขีรายงานวันนี้ เวลาเช้า ๒ โมงเศษออกจากเมืองพรหม
พิราม มาถึงพลับพลาซึ่งปลูกฝั่งควนคอกของเมืองพิไชยข้ามลงมา
ข้างใต้ เวลาบ่าย ๔ โมง

เมื่อคนผ่านไปตรวจเกือบตลอดรุ่ง เวลาเช้าไม่ได้ตัดตรงแต่
ให้ต่อนไปสักหน่อย ตามระยะทางที่มา ถ้าเป็นฝั่งข้างแหลมมีบ้าน
เรือนคนมีดงวนแน่นหนาดี แต่ถ้าเป็นฝั่งข้างคองแต่เห็นร้างเปล่าตยด
หนทาง ซึ่งเป็นเช่นนี้เริ่มจะเป็นมาแต่ปากโถก เพราะคดถึงฝั่งมาก
มีหนึ่งถึง ๓ ๑๖ & ๑๖ ฝ่ายข้างแหลมเด้าหาดกิ่งออกมาก ๆ บางที่
หาดสูง เวลาไปในเรือแต่เห็นหาดบังถึงชายคาเรือนบนดั่งเดิม ฝั่งน้ำ
ก็เปิดยืนอยู่เต็มมือ ที่ซึ่งคองเมืองพิไชยเฉพาะเข้าไปตั้งอยู่หลังหาดเช่น
ที่วานี้ หาดตกต่ำจนกว่าใช้เป็นหาดทรายอย่างเมืองราชบุรีไม่ เป็น
ดินอ่อนปนทราย จะทำถนนขนแคะอะไรก็ไม่ได้ ถ้ามีฝั่งที่เป็น
โคลนตะเาะไปทางต้น ถนนที่มอญนั้นบนฝั่งตลอดทั้ง ๒ ฝากเนื่องมา
แต่เมืองพิศณุโลก เวลามาถึงฝั่งตกจนบ่าย ๕ โมง จึงได้หยุด แต่
ยังเป็นตอของอยู่ ได้ไปขึ้นบกที่คตพานฉนวนท้ายหาดแล้วเดินไปตามถนน
บนดั่งอีกประมาณ ๘ เส้น ๘ เส้น ก็เป็นโคลนเหมือนกันแต่ไม่ถูก
ทางนั้นผ่านไปนำบ้านเรือนแตกตาดไม้ดีจะแน่นหนา โรงพิธีที่ทำไว้น่า
เรือนผู้ว่าราชการเมือง ห่างจากออฟฟิศซึ่งตั้งอยู่หาดหน้าเมืองมาก ได้

ทำการพิธีให้พระแสงตามเคย พระศรีสงคราม^๑ ผู้รั้งราชการซึ่งได้
 ดงไปรบที่พรมแดน เป็นผู้รับพระแสง แล้วได้แจกลงมา ราชฏรมา
 ประชุมกันมากตั้งแต่แรกเรือมาถึง เค็มไปทงฝั่งปากข้างควันออก
 แล้วได้ไปประชุมกันในป่าใหญ่เหมือนอย่างเมืองอื่นๆ เมืองพิไชยนี้
 ภูมิที่ตั้งเมืองแต่เดิมก็จะดั่งกระมัง แต่เมื่อหลายร้อยปีมากนับเป็นไม้ด
 ด้วยมีหาดบังหน้าใหญ่โต เรือเข้าหาดก็ยากด้วยนาคน เพราะฉนั้น
 การที่จะปลูกสร้างที่ว่าการแต่ที่อยู่ ซึ่งเป็นของรัฐบาลตามแบบใหม่
 จึงได้ตรงรอดไว้ คงทำการอยู่ในที่ซึ่งพระยาสุรสีห์ได้ปลูกไว้แต่ก่อน เวลา
 ที่ได้เห็นภูมิฐานบ้านเรือนยังน้อย เพราะมาคิดฝืนเตี้ยจนเย็นค่ำ จะว่า
 แน่นนอนไปก็ยังไม่ได้

สยามินทร์

๑ พระศรีสงคราม (โพธิ์) ภายหลังได้เป็นพระยาศรีสุริยราชวรา
 นฤค คุ้มเทศาศาภิบาลมณฑลอุดร

(ฉบับที่ ๑๖)

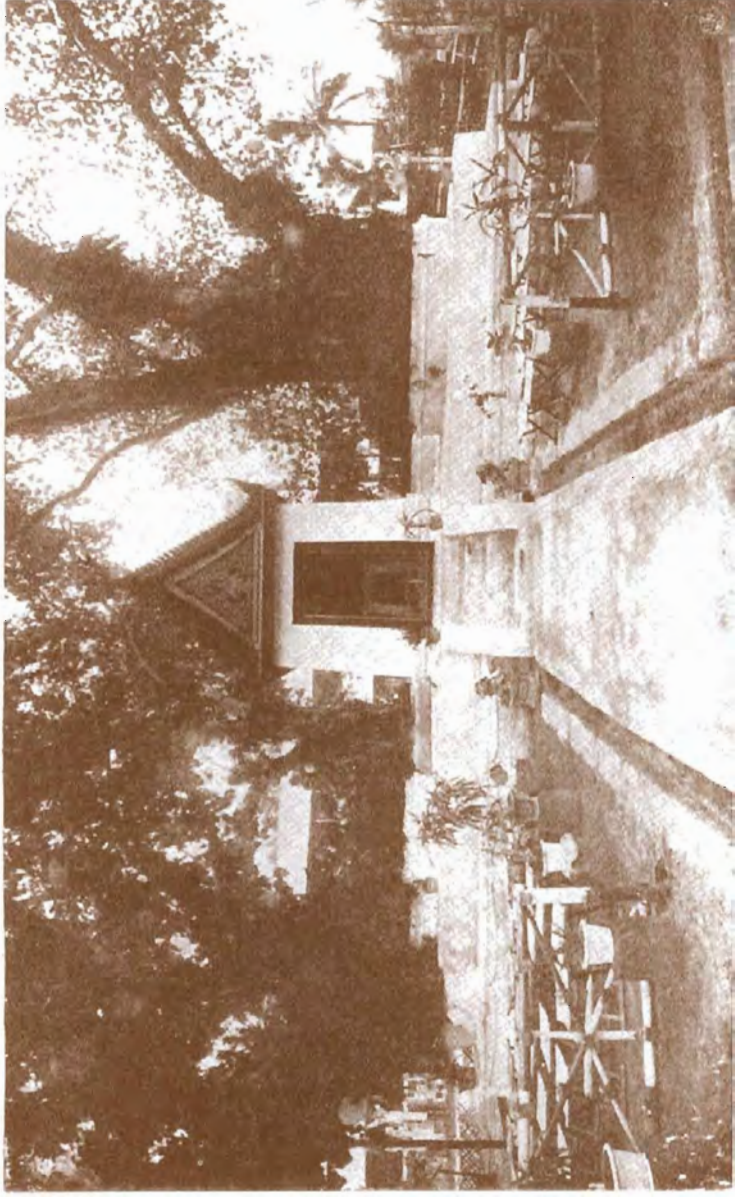
เมืองนครดินขุ

วันที่ ๒๒ ตุลาคม วันโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทอดวงศ์โรประการ

อนุทินขีรายงาน เมื่อคนนมฝนตกเล็กน้อย ตั้งแต่เวลา
 ๕ ทุ่มไปแล้วรู้สึกเย็น ดึกเช้าหนาวเป็นตักษณเมืองเหนือ วันนั้น
 ก็ทรงอยู่ ได้ออกเรือจากเมืองพิไชยเวลาเช้า ๓ โมง มาถึงเมือง
 นครซึ่งตั้งใหม่เมื่อ ๓ ปีที่ตำบลบ้านแก่ง ตั้งพบพญาเมืองทวา
 การอำเภอนมาข้างบนดักหน้อยหนึ่ง ตั้งแต่ออกจากพดัมพดาเมือง
 พิไชยผ่านคลองกระมูมฝั่งตะวันตกตรงนำเมืองพิไชย คลองนั้นมาจาก
 หนองมีตักไม้กระยาเดยบ้าง ฟากข้างเมืองซึ่งตั้งอยู่บนหาดแก้ว อัน
 กลายเป็นตัก มีโรงโทรเลข โรงเรียน ศาลเมือง แต่ที่ว่าการ
 ทำด้วยไม้แก่นมุงตักดี เว้นไว้แต่โรงเรียนย้ายไปปลูกที่วัดโยธาทำ
 โรงเรียนใหม่ของเดิมจึงมุงแฝก ในตำนานมีแพะเป็นอย่างดีตามแบบ
 พระยาสุรดีให้ตั้งด้ามแพะ นอกนั้นก็เป็นแพะดำมีญี แต่มีเรือจอด
 แต่ไม่สู้มากนัก ตามคำพระยาสุรดีให้แจ้งว่าเมืองพิไชยเป็นเมืองมา
 รุงไม่ขึ้น เพราะเหตุว่าภูมิที่ไม่ดี จะว่าข้างปลูกคันผดไม้ก็สู้
 เมืองพรหมพิรามฤๅเมืองตะแบกไม่ได้ การที่จะปลูกยาซึ่งเป็นต้นค้า
 มีราคาของเมืองเหนือก็เมืองพิศตรไม่ได้ เพราะที่ตั้งแหว่หาดสูงถ้า
 หน้อยก็ไม่ท่วม ถ้านามากท่วมก็ไม่ใคร่อย่านาน ผู้ที่เป็นบ่ย์ก็ไม่
 เกรอะปลูกยากไม่งาม คนที่เมืองพิศตรซึ่งเห็นมากซ้นกว่าแต่ก่อน
 ก็เป็นคนเมืองพิไชยแทบทั้งนั้น เมืองพิศตรโจรผู้ร้ายส่งบดง
 พวกที่ทนายาสูบหันตงไปอยู่เดี่ยวเมืองพิศตรทั้งนั้น เมืองพิไชยรุ่งโรย
 ไปกว่าแต่ก่อน คือชนมามีบ้านเรือนเรือกสวนคตเนองกนชนมา

หาดายเดยว ต่อมาถกครวณระยะบ้านห่างออกมีป่าคนเป็นคอน ๆ
 ถ้าเป็นบ้านแต่เดิมมักจะเป็นหมู่ใหญ่ ๆ ในบ้านหมู่ใหญ่ ๆ เหล่านี้เห็นบ้าน
 เต่าใหญ่โตครึกครื้นมาก ได้ความว่าหากินในทางคดไม่ต้องไม้ ป่าไม้
 เหล่านี้เป็นไม้กระยาตายทั้งต้น เห็นไม้ดักขอยคอนหนึ่งแต่ไม่เคย
 ฉนั้นได้กล่าวถึงเมืองว่า เป็นเมืองที่คงใหม่มาข้างตนแคว้น
 เมืองครอนเก่าคงอยู่ทห้วยน้ำได้ตกนานซึ่งมารวมนาครอน ปากน้ำ
 ครอนน้อยได้พลับพลาตงไป ถ้าเดินจากเมืองใหม่ไปถึงเมืองเก่าทาง
 วนหนึ่ง เป็นเมืองคอนมาก เมื่อพระกระหัดวิธาทนานตงเมืองแต่ก่อน
 ตงตามกระบวณคัก คือวางระยะเมืองให้รายพอเดินตระเวนถึงกัน
 ถึงจะเป็นห้วยเด็กน้อยอย่างไร คงจะคังเมืองจับดำห้วยไว้เสียทุกแห่ง
 ตงแต่เมืองถึงที่เมืองอุไทยธานี เมืองขุนกันเมืองครอนเป็นคัน ถ้าว่า
 โดยทางท่ามาหากิน เมืองเหล่านี้เป็นเมืองที่จะทำอะไรไม่ได้ เมือง
 ตงชนตง ๆ ฤๅย้ายมา คิดทางหากินเป็นตง
 เมื่อขึ้นไปบนภคตข้างเหล็ก ซึ่งมาคังคเหล็กให้ดู มีเป็น ๒ พวก
 พวกนำพวกหนึ่ง พวกหาดเขี้ยวพวกหนึ่ง พวกแรกนคอบเมือง
 ครอนเก่า พวกหลังคอบเมืองตง พวกหลังมีมคักว่าพวกแรก เหล็ก
 นำพวกมีคณทำอยู่แต่ไม่มาก เว้นแต่เมื่อพระแสงไม่มีผู้ใดอาจทำ แต่
 มักจะใช้เหล็กเทคทำปดอมเสียโดยมาก มีราษฎรท่ามาหาเป็นดาวมาก
 แต่เป็นดาวพวงดำซึ่งตีบเขือด้ายมาแต่เมืองน่านเมืองแพรว เพราะเขตร
 แคนคัคคอกัน แดงได้ตงเรือตงตงไปเข้านาครอน ก็เป็นคตอง
 นาใหญ่มีบ้านเรือนราษฎร คือบ้านแก่งเอง อยู่ตามดำคตองมาก
 ทำการคตไม้กระยาตายไม่คองรงมีอยู่ในดำคตองนนั้นเป็นอันมาก คตอง
 นแจกรงขนบุรีได้เสด็จชนไปคตคานจนคตงนามคต เมื่อยกชนมาคตเมือง
 ฝ่ายจุตคักราช ๑๑๓๒ (พ. ศ. ๒๓๑๓) แต่หาดสูงซึ่งคตงค้ายหตองหาไม่พบ

รูปวิหารพระห่อ

บางที่จะหายไปเสียด้วยเรื่องที่ตั้งฟัง เพราะเหตุที่เป็นหาดแฉกดับฟัง
ไฉนไม่อัศจรรย์อะไร ได้เห็นตัวอย่างตามทางมามีอยู่หลายแห่ง

จำนวนทองซึ่งห่อพระชินราชที่ได้ออกมาแต่ก่อนนั้นยังไม่ถก
ต้อง บัดนี้ได้รายการโดยโทรเลขว่า พระรัศมีทองเบ้าครั้ง ๖๐ ซึ่ง
ไทย พระหัตถ์ขวาเบ้าหนึ่ง พระหัตถ์ซ้ายเบ้าหนึ่ง เป็นทอง ๘๐ ซึ่ง
พระเคี้ยว ๒๘ เบ้า ทอง ๑๓๒๐ ซึ่ง พระองค์ ๒๕ เบ้า ทอง ๓๐๐๐ ซึ่ง
หน้าตัก ๓๖ เบ้า ทอง ๑๔๔๐ ซึ่ง ยังจะห่ออีกทีหนึ่งต่อภายหลัง

ฝนตกประปรายตั้งแต่เย็นมาหยุดเป็นครั้งเป็นคราว เวลาค่ำก็ตก
อีก เป็นการดีอยู่ที่น้ำจะลดช้าไปได้อีก

การที่ออกมาพ้นจากที่เคยมาแต่เดิวก่อน ราษฎรมีความชื่นชม
ยินดีมาก อยากจะเห็นอยู่ทั่วกัน เป็นที่พอใจในความจงรักภักดี
ของเขาเป็นอันมาก

สยามินทร์

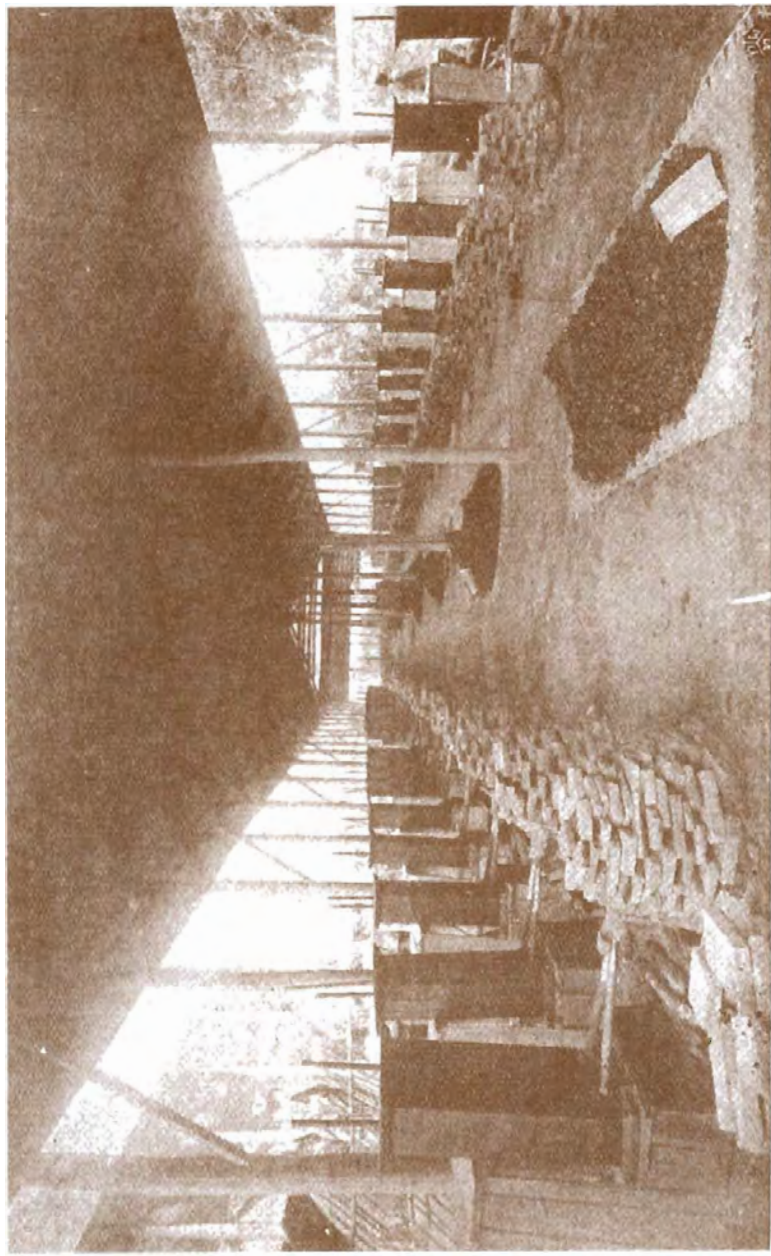
(ฉบับที่ ๑๗)

เมืองอุดรธานี

วันที่ ๒๓ ตุลาคม วันโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทอดวงศ์โรประการ

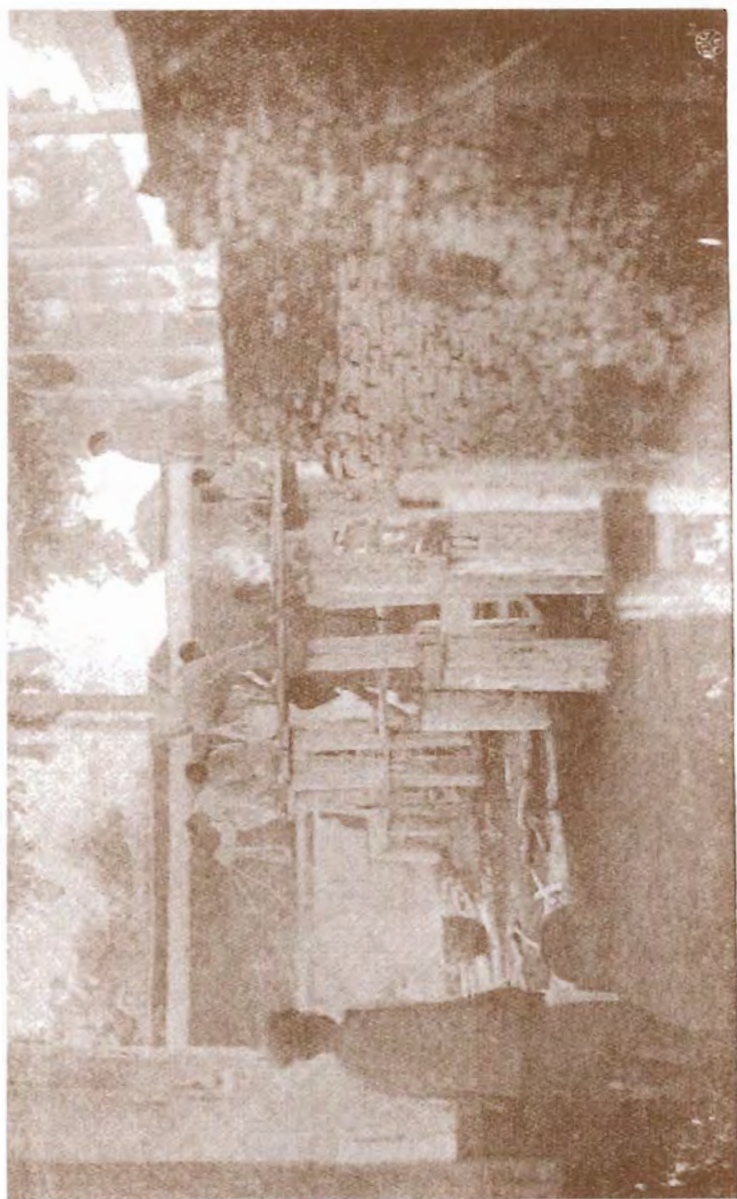
ขนต้นขีรายงาน ออกเรือจากเมืองครอนเวตาเช้า ๓ โมง ตาม
 ระยะเวลาที่ขีรายมา ผังน้ำยังปรวนแปรมากขีราย เมื่อเวลาห้ากัฒเตงเขาะ
 เข้าไป ผังตงน้ำคง ๒ ฉา ๘ ฉา ไปงอกเป็นหาดขีรายฟากข้างหนึ่ง
 แถวแค่น้ำ ถ้าน้ำมีไคมากหาดก็สูง น้ำมีไคน้อยหาดก็ต่ำ ในระหว่าง
 หาดกับฝั่งฤาหาดใหม่กับหาดเก่า น้ำแดงเข้มนั้นแดงเป็นตุกคณต่ง ๆ
 ต่ำ ๆ ถ้าน้ำน้อย ๆ ท่วมถึงหว่างหาดกับฝั่งเป็นดำนมาบ เรือขีรายต้อง
 เดินในดำนมาบ เพราะน้ำในแม่น้ำเข้ยจจัด หาดหนึ่ง ๆ แดงคด้าย
 ค้างถึงฝั่ง แต่หาดหนึ่งก็ไมถาวรยยืนนาน ที่มากดับเข้ยกัฒเตง
 พังไปอีก มีคุดอย่างที่จะให้เห็นได้ว่า เรือดำหนึ่งจมอยู่ในทราย
 ครึ่งดำ ด้วยหาดงอกในทันนั้น แดงดับพังเสียแล้ว เรือหนึ่งยังไม่
 ทันถ อิกอย่างหนึ่งดำยน้ำเบียดยจนยงัดมธ ดังเช่นเห็นอพัตมพดาได้ทำอิฐ
 ที่ตรงนั้นคตงเป็นทองคอง เมื่อทำถนนเดยบไปคามคณต่งถึงหาดเก่า
 ถนนไม่เดยวไปคามคณต่ง คตงตงที่ค่าประมาณตัก ๕ ศอก ๒ ศอก
 แดงจึงไปขีรายต่ง คตคณต่งคตคอง แต่หาดตรงนั้นพัง บ้านพระ
 ขุครดิษฐาภิบาลี นำทางเข้าไปจนเกือบหมด ดินกตมไปงอกเป็นเกาะ
 ขีรายต่งน้ำใหญ่ยาวเป็นอันมากใน ๕ ปีเท่านั้น เป็นเกาะคตคตคองนำ
 ด้ายน้ำแคกอนมาจนปักตายนเคยเดินริมฝั่งคตคองออก ในคราวที่ขีราย
 มาเอง เรือคตคองกตมมาเดินฝั่งคตคอง ขอให้คคคบ้านเราคตคอง
 ริมหน้า ริมขีรายมี ๓ ที่ตรงนั้นเป็นแม่น้ำฤาเข้าไปอยู่ในคตคองหน้า
 ตัก ๘ เต็ม ๑๐ เต็มเช่นนั้นจะทำอย่างไร จนฉันนี้กตคองส่งตำรพระกับนัก

รูปเตาหล่อพระพุทธรูป

ครนเวตาบาย ๕ โมง ได้ตั้งเรือเต็กขึ้นไปตามด้านน้ำ ซึ่งเรือ
 ดูกค้าจอดเรียงรายขึ้นไปเกือบ ๒๐๐ ลำ จนสุดหัวหาดข้างเหนือ แล้ว
 ขึ้นคานอนัน ใช้ไม้ซ้อนชักเป็นท่อนรับขึ้นไปจนถึงหาด ตั้งแต่คานอนัน
 นั้น พวกจีนเรียวยากันคาดปร้าตตลอดถนนตลาดยาว ๓๐ เส้น ใช้เต้า
 ๓ แถวกว้างใหญ่เต็มถนน ในตลาดนั้นมีเรือนแถวฝากระดาน ๒ ชั้น
 แคใหญ่ๆ กว้างที่กรุงเทพฯ ๗ ที่แถวก็มาก ที่ยังทำอยู่ก็มี เป็นร้าน
 ขายของอย่างครกครน ที่เป็นบ้านเรือนแถวข้างกมบ้าง เขาว่าตลาด
 บกทันดีกว่าที่ปากน้ำโพซึ่งฉันยังไม่ได้เห็น แต่ตลาดเรือนนั้น ทน
 ด้ปากน้ำโพไม่ได้ การซึ่งตลาดติดได้ใหญ่โต เพราะพวกเมือง
 แพร่มาตงที่ท่าเสาเหนือทำอิฐขึ้นไปคั้งหนึ่ง พวกเมืองน่านตงทางถ้ำ
 นาน พวกข้างเหนือแต่ควันออกตงข้างปากควันออก แต่มาประชุม
 กันค้าขายแตกเป็ดยนอยที่หาดนั้น แต่ก่อนมาสินค้าข้างต่างชนมายัง
 ไม่ตั้งควดคั่งเช่นทุกวันนี้ แต่มีคนพวกถูกค้ารับช่วงกันเป็นตอนๆ พวก
 ทนตงไปเพียงปากน้ำโพ พวกปากน้ำโพรับสินค้าจากกรุงเทพฯ ๗
 เป็นการตั้งควดคั่งขึ้น เมื่อเดินไปสุดตลาดแล้วตั้งเรือกลับมาพดด้พบตา
 เวลาค่ำแต่งประทีบสว่างทวไปตามฝั่งน้ำแดนถนน ได้มีการตั้งเจ้า
 นายแดนข้าราชการทงในกรุงแต่หัวเมืองที่พดด้พบตา

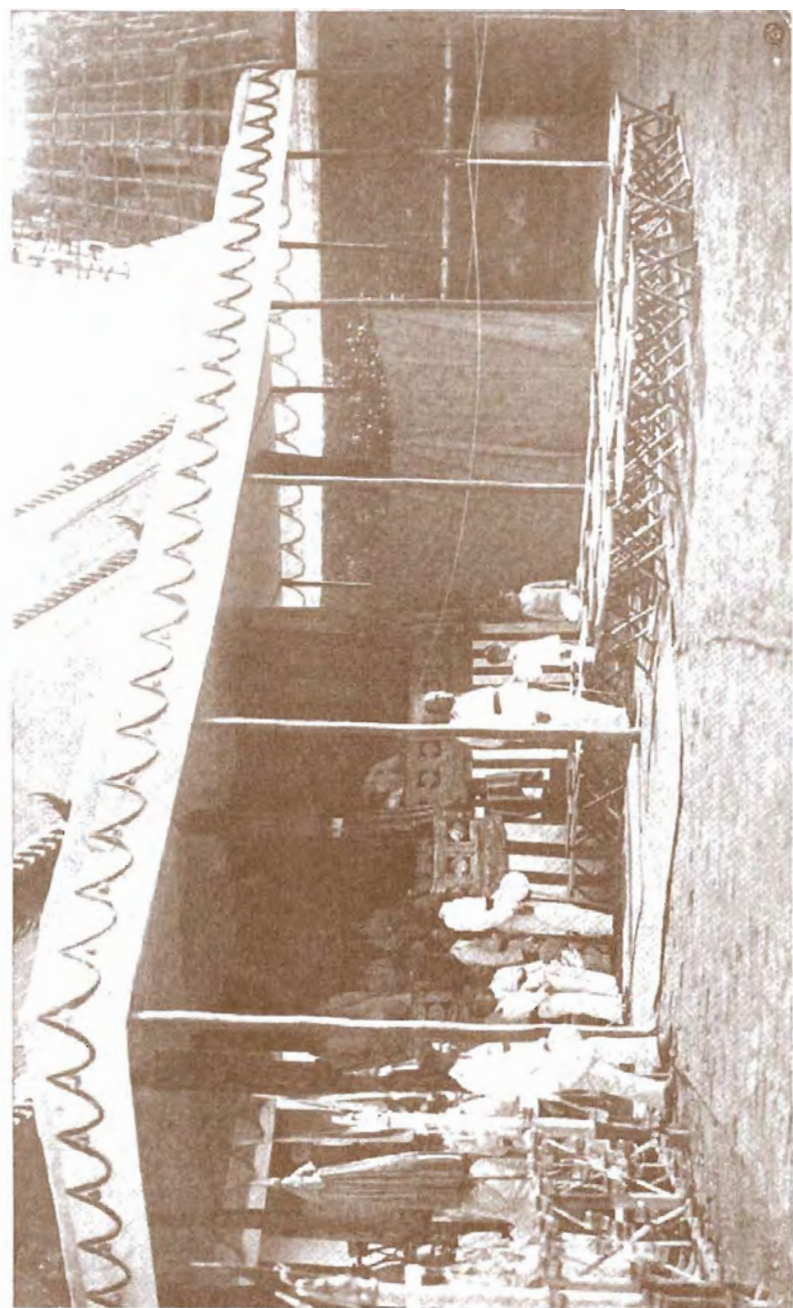
วันที่ ๒๕ เวตาเช้า ๓ โมง ได้ขึ้นม้าเจ้านครดำปางไปตามถนน
 ริมน้ำ แดงเดยวขึ้นถนนอินทศรัไปเมืองตัมแต ระยะทาง ๒๐๐ เส้น
 เศษ ตงแต่ริมมาขึ้นไปเป็นทันทว่ม แดงเป็นป่าแดง แดวจึงถง
 ป่าไมซึ่งเป้นทรมมากกว่าแจ้ง ป่าไมริมถนนเขาได้ห้ามไว้ข้าง
 ตะ ๕ เส้นไม่ให้ผู้ใดคด พ้อออกจากป่าถึงพดด้พบตาเมืองตัมแต
 แดเห็นภเขาตงเป้นคันเทอกใหญ่ยาว ที่ปากถนนนั้นกมบ้านเรือนตงชน
 มากหลายตงตั้ง ตั้งแต่พ้อพนจากบ้านไป ภูมิประเทศก็เป็ดยน แต่

รูปเตาหล่อพระพุทธรูป
รัชกาลที่ ๑

เหมือนประเทศชวาในมณฑลเปริยงคาร์ ถนนผ่านไปไหนท้องนา มีฝาย
 ฟ้าไปริมทางบ้างข้ามไปบ้าง เปนฝายซึ่งมีตอมด้วยฝายให้ดินมาตามตำราง
 เมื่อจะเปิดเข้านาแห่งไหนก็ตั้งทำนบเล็กๆ ให้น้ำส้นจนถึงนาได้ เมื่อ
 นามากไปก็ไซ่เปิดให้ล้นไปเสียได้ คนเข้าในท้องนาอันตั้งแถววงใหญ่
 งามดีฝรั่งผู้ตัดฝายตา ดึกว่าที่ชวาเปนอันมาก แต่กระนั้นพวก
 ราษฎรยังพูดว่าบั้นฝายน้อยไปไม่งามเหมือนเมื่อปลูกฝาย การที่ฝายน้อย
 ไปฤ่มากไป ไม่เปนอันตรายถึงทำให้เสียเข้าในนานันตเลย คงจะได้
 เข้าอยู่เต็มอ เว้นไว้แต่ถ้าฝายงามดีก็ขอเขากิ่งใหญ่งามมากขึ้น เมื่อสุด
 ทนากถึงหมู่บ้านซึ่งสวนเปนสวนต้นผลไม้ มีหมากเปนต้น ปลูก
 เยี่ยดยัดกันเต็มแน่นไป ในหมู่บ้านเช่นนั้นก็ตายกันกับที่ชวา แต่
 ของเราคิดกว่า ที่สวนแต่เป็นคนไม่มีผลทั้งสิ้นแต่เปนหมู่ใหญ่ๆ กว่า
 ที่ตามริมถนนที่กรวดแต่ปลูกเรือนเปนบ้านๆ ติดกันไป แปลกอย่าง
 เดียวแต่เพียงเรือนสูงกับเรือนต่ำเท่านั้น แต่เปนเรือนหลังใหญ่ๆ เต้าโตๆ
 ไม่มีเรือนไม้ไผ่ เมื่อเข้าในหมู่บ้านแล้วก็ก่อกับออกท้องนา เช่นนั้น
 ไปตลอดจนถึงเขา ทว่าการฆ่าเกอคงที่เขาจำกัดเปนเขาย่อม แต่
 คงอยู่ในกตางทุ่งต่อมรอบงามดี เขาคงพดัมพตารับบทยอดเขานั้น
 ซึ่งได้ขุดเปนรางน้ำเดินรอบเขา แต่มีทางชนหลายสาย ชนได้โดยมา
 บนพดัมพตานั้นแต่เห็นแผ่นดินรอบคอบ เปนทุ่งดงามมาก ราษฎร
 ได้ตั้งกระบวนแห่บ้องไฟแดงปราสาทผึ้ง มีช่างในกระบวนนั้นถึง ๒๕ เชือก
 ราษฎรได้ขึ้นมาหาเปนอันมาก แจกเส้มาแต่แจกเงินตามลัมคอร
 ได้บอกหัดตรงกตางยอดเขานั้นไว้เพื่อจะ สร้างตบแต่ มีชมน้อย ด้วยคิด
 แดงอันมีอยู่มากในแถบนั้น แต่จะเชิญพระเหลื่อซึ่งจะได้สร้างขึ้น
 ใหม่ด้วยทองชนวนพระชินราช ซึ่งหัดใหม่ตามแบบองค์เดิมขึ้นมาไว้
 ให้เปนที่สักการบูชาในเมืองตบแต่นั้น ครนกันเขากตางวันแตรวมเทศน์

เรื่องพระแท่นศิลาอาสน์ภิกษุ ๑ แดงขานข้างพาดยอินทรี ของเจ้า
 นครเมืองแพรวสูง ๕ ศอกเศษ ผูกดัมป์กับแมงดาเขียนทอง เครื่อง
 ข้างแฉะหอมกลิ่นแฉะทำอย่างประณีต เจ้านายแฉะข้าราชการก็
 ขนขางทงต้น ออกจากเขาจำศีลเพื่อจะไปดูฝ่ายต้นนา ระยะทาง
 ดึก ๕๐ เส้นเศษ อันการที่ทำฝายนั้นเขาก็ฉลาดทำมาก ไซ้แค่หัด
 ไม้ดักเล็กๆ บักเรียงตลอดขวางดำห้วยลงไปเป็นชั้นๆ ให้ดาดเขาลงไป
 คด้ายรูปตอกทักนวดด้วยดีเม่นแฉะขนาดด้วยไม้ไผ่ทงดำ กรวดยั้งไม้
 กรวดทราย ฝายนกกว้างก้นนาอยู่ประมาณดึก ๖ วา ๗ วา นา
 ข้างในต่งกว่านอกฝาย ๔ ศอกเศษเกือบ ๕ ศอก ถ้ามกักให้ต่งข้าม
 ฝายไป ฝายนว่าเป็นฝายเล็ก ดำห้วยกว้างประมาณดึก ๗ วา
 ๘ วา ฝายใหญ่ๆ ยังมีอีกหลายแห่ง แต่ระยะห่างไกลเวลาไม่พอ
 จะไปดู ในเมืองตัมแต่นว่ามีประมาณดึก ๓๐ ฝาย กดัมป์โดยทาง
 เดิมมาจนถึงแยกถนนศรัพนม จึงได้เตยวไปตามถนนศรัพนม ถนน
 ไปในหว่างท้องนาแฉะจนดินเขครเมืองตัมแต ก็พอเข้าป่าเป็นแขวง
 เมืองต่งยง ต่งแต่เข้าไปบ้านมาได้หัน้อยหนึ่งถนนแขงเป็นพัสคิตาแดง
 ไปจนถึงพระแท่น ในบริเวณบึงพระแดเป็นไม้ใหญ่ๆ แดไม้พ่าย ต่ง
 แต่บึงพระแดประมาณ ๒๐ เส้น ถึงเนินศิลาแดงซึ่งเป็นที่ต่งวิหารพระ
 แท่น ว่าโดยที่ต่งกชอบกต้อย ฟังเด้ามาแต่ก่อนเสวกว่าที่ได้มา
 เห็น แต่เขาว่าแต่ก่อนนั้นรอกับแคบ เดียวนไคยาศาตาใหญ่ซึ่ง
 แต่เดิมต่งอยู่บนดานพระหน้าวิหารออกไปเดี่ย แด้วแผ้วถางหมดจดถึง
 ไคตขัน มีศาลาใหญ่หน่อยหลายหลัง มีร้านต่งเซปพอให้เห็นเป็นคัว
 อย่างซึ่งชาวบ้านมาต่ง แต่ถ่านำเทศกาด ที่ร้านแฉคนมาหยุดเอาไครย
 ตลอดจนถึงบึงพระ แดตป์รชนบหนึ่งน ๒๐๐๐๐ คนพร้อมกันน
 เพิ่มเดือน ๓ ที่บริเวณพระแท่นนมก้าแพงแกวดอมรอบ เป็น

รูปทรงห้องจำลองพระพุทธรูป

กำแพงหนาย่างวัดโบราณ มีวิหารใหญ่หลังหนึ่ง โตกว่าวิหารพระ
 แทนคงรัง ข้างในตรงกลางวิหารมีมณฑป ในมณฑปนั้นมีแท่น
 ก่ออิฐถือปูน อย่างแท่นตั้งพระประธานยาว ๒ ศอกคืบ ๒ นิ้ว กว้าง
 ๕ ศอก ๔ นิ้ว ที่กลางเป็นช่องดำหรับผู้มานมัสการบรรจเงินแต่
 เข้มตามปรกติหนึ่งโตเงินอยู่ใน ๓๐๐๐ บาท แต่เข้มได้ถึง ๒ ชั้น
 ด้านวิมณห์หลังวิหารมีพระพุทธรูปทองโต ต้นพุทธรูปอยู่ในกำแพง
 ข้างขวาวิหาร ข้างซ้ายวิหารมีมุขยื่นออกไปเป็นที่มณฑปพระโอบสูง
 แด่ประตูยกช้อยครงหนึ่ง แต่เขียงกันหน้อยหนึ่ง มีวิหารอยุ่ทนม
 กำแพงอีกวิหารหนึ่ง เป็นทพระเตี้ยงทาย หิมดเท่านั้น เขาตง
 พัดบพาไว้พันดานำพระแทนออกมาหยุดกินนชา ที่มีคนสักเกา
 บ้าง ปลุกขน์ใหม่บ้าง กตบขน์มาเป็นเวลาพดบแล้ว หลังพัดบ
 พดบตรงวัดข้ามมีมณฑปพระบาท ๒ รอย แต่ไม่ได้แะ กัดวัด
 นนมาเป็นตำมาบ พนศิดาแดงภูกมาก เวदानาๆ ทงม การทขน
 พระแทนกันแต่ก่อนใช้เดินได้คพานเป็นพน ที่ตำมาบหนักมีเส้าคพานข้าม
 แต่บคนเขาได้ทำเป็นถนนคงแต่ทวขน์ไปคตอด คพานข้ามตำห้วยก
 พวกรจันเรียรายกันทำเป็นกวดตงกิดกว่าแต่ก่อนมาก มาจากพระ
 แทน ๓๐ เต็นถึงเมืองทงยง เป็นเมืองเก่ามีกำแพงเชิงเทิน แต่
 เดี่ยวคงอยู่แต่เชิงเทินแต่ค ซึ่งแปดกกว่าเมืองอันคชคศิดาแดงเป็น
 ค วัดมหาธาตุคงอยู่เกอบจะกิงกลางกำแพงเมือง ไตแะในทนม พระ
 วิหารทดวงยงคงรปยู่ตามเดิม แต่ทดวงคดถึงเมืองลวรรคโลกมา
 ปฏิสังขรณมุงควยกระเบองคตของลวรรคทำภายนอกเรียบร้อยแล้ว แต่
 ภายในยังไม่ดำเรจ มีเครื่องไม้ตักพอดได้เป็นของเก่าที่บ้านประศ
 องคพระมหาธาตุนนชาวัดพงตงมา ตรางขน์ใหม่ รูปนเป็นแวน
 พ่า ๓ ชั้น แต่ไปเขาพระเจดียมอณมาคงขนขางบน ถัดไม้นกว่า

กระไรก็พอได้ แต่หอดวงคงยังเป็นคนมีศรัทธามากได้ลงทุนทำไป
แต่वलิ่ง ๔๐๐ ซึ่ง แต่เป็นเงินเรียรายอยู่ ๖๐๐๐ บาทเศษ ออกจาก
วัดมหาธาตุมาตั้งวัดปัทมเวดากุ่มเศษ ทางขึ้นพระแท่นแต่ทำขึ้นไป
๑๕๐ เส้น

วันที่ ๒๕ เวดเช้า ๓ โมงตงเรือส้มจิตรหวัง เรือไฟถากขึ้น
ไปเมืองฝางเก่า ทาง ๓ ชั่วโมงเศษ ถ้าแม่น้ำข้างบนนี้ มีเกาะอย่าง
เช่นระหว่างทำอิฐกับที่วัดปัทมเวดากุ่มเศษ จนขึ้นไปถึงที่แก่งมีค้ำด้าง
กันน้ำให้ไหลอ่อนลง จึงไม่ส่งพมมาก แต่เมื่อถึงน้ำเมืองฝางก็มีหาดโคล
เมืองนั้นคงอยู่ฝั่งตะวันออก เห็นจะพังเข้าไปสัก ๘ เส้น ๘ เส้นแล้ว
พระมหาธาตุจึงห่างฝั่งน้ำอยู่ประมาณ ๕ เส้น ที่ซึ่งคงวัดนั้นเป็นเนิน
สูงขึ้นไปหน่อย มีกำแพง ๔ ด้านอย่างเดียวกับพระมหาธาตุทุ่งยง
แต่มุมข้างหนึ่งย่อออกไปสำหรับพระอุโบสถ วัดข้างเหนือใช้พระอุโบ
สถเล็ก แต่พระวิหารหลวงใหญ่ เช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงทำวัดได้মনั้แต่วัดมังกูฏกระษัตริย์ ที่ทุ่งยงพระอุโบสถ
ก็เล็กเหมือนกัน แต่ไม่ด้อยดับเหมือนที่เมืองฝาง พระวิหารหลวง
ที่เมืองฝางก็เป็นลักษณะเดียวกับที่ทุ่งยง ฉายประตูก็เป็นตาสลัก
กันชนิด แต่ที่ซึ่งเป็นภาพต่าง ๆ นั้นเป็นกระหนกใบตองปิดทอง พระ
พุทธรูปในวิหารหลวงดีกว่าที่ทุ่งยง ด้านหลังเป็นมุขสำหรับบูชาพระ
เจดีย์เหมือนกันทั้ง ๒ แห่ง อย่างวิหารที่ส้มทเจดีย์ พระอุโบสถ
ที่กล่าวมาแต่นั้นคือที่ไว้พระฝางซึ่งเชิญลงไปไว้วัดเบญจมบพิตร ฐาน
ยังคงอยู่ทน เพราะถนนพระฝางจึงได้ขาดฐาน ๆ ที่ทำขึ้นใช้ไปพดาง
เดยวเดวกว่าของเดิมมากนัก ที่ตั้งนั้นอยู่ในมุขหลัง ย่อเป็นกระเปาะ
ออกไป ฉายประตูเป็นตาสลักกันชนิดน่าสัคใจต่าง ๆ เหมือนอย่าง
บานมุข แต่สลักบานเช่นนั้น ใช้ชุดไม้ตงไปให้ตายเด่นออกมา เช่นบาน

รูปถ่ายพลาเมืองสุครีพ

วัดสุทัศน์ แต่เด่นออกมามากกว่าวัดสุทัศน์ ใช้ไม้ทันทวดเขาจริง ๆ ไม่ได้ตัดตายมาทาบ ทำงามดีมาก พระมหาธาตุนั้นว่าพังเสียคราวหนึ่ง แต่พระปฏิมาซึ่งเหมือนองค์เดิม เป็นแท่นอิฐไม่มีตูดตาย ซ่อนกันขึ้นไป ๓ ชั้น แดงจึงถึงพระเจดีย์กลม ที่คอระฆังโตมโหฬาร ก็เป็นกัณฑ์บัวยอดช้วน ๆ บัณฑิตไม่รู้ใหญ่โตอันใดนัก ถ้าหากว่า ตูเดียวนมืองฝางไม่น่าจะเป็นเมืองใหญ่โตอันใด ฤๅจะเป็นที่มั่นรับทัพศึก เว้นไว้แต่ผูกตงควอนนาคคจะคอยหนีไปเมืองดาว เพราะระยะทางตั้งแต่ เมืองฝางขึ้นไปจนถึงเมืองสาเดือก ซึ่งเป็นคันทางจะเดินบกไปเมืองน่าน แดงเข้าแขวงเมืองน่านแดงหนทางเพียง ๕๐๐ เส้น แต่ที่นอกกอไม่มีน้ำ ออกไปเป็นที่นาอุดมดีทั้ง ๒ ฝั่ง เจ้านครเมืองน่านได้ตามขึ้นไปรับ ทนด้วย เพราะเป็นที่ต่อแดน แจกเดมาเด็กแดวตงเรือกลไฟได้ก ดองกตมตงมา ได้เห็นเรือซึ่งพวกพ่อค้าทำอิฐพร้อมใจกันตั้งไว้เป็น หลายแห่ง คิวดย้ายนำแทงเหนือหาดทำอิฐ กัดัวว่าจะเป็นอันตรายแก่ ทรัพย์สมบัติ แต่กันไว้ไม่อยู่ เป็นที่น่ากลัวว่าหาดทำอิฐนั้นนานไป จะถูกน้ำกัด ต้องตงมาชัวโมงครั้งถึงพัดบพลา

อากาศที่หนาวกลางวันร้อนจัด แต่ตอนดึกหนาว ถึงกระนั้น ไม่เป็นเหตุที่จะห้ามกันไม่ให้คนบรรดาทชมาหมดทางผหญิงผู้ชาย ขึ้น พระแท่นตงตางวันกตางคืนไหลตั่งไปทุกวัน เมื่อฉันทตมตงมา จากพระแท่นเวลาดำแล้ว พบคนเป็นพวก ๆ ตตอคหนทาง ไม่ต่ำกว่า ดำดื้อร้อยคน ตเป็นที่นิยมกันมากเสียจริง ๆ

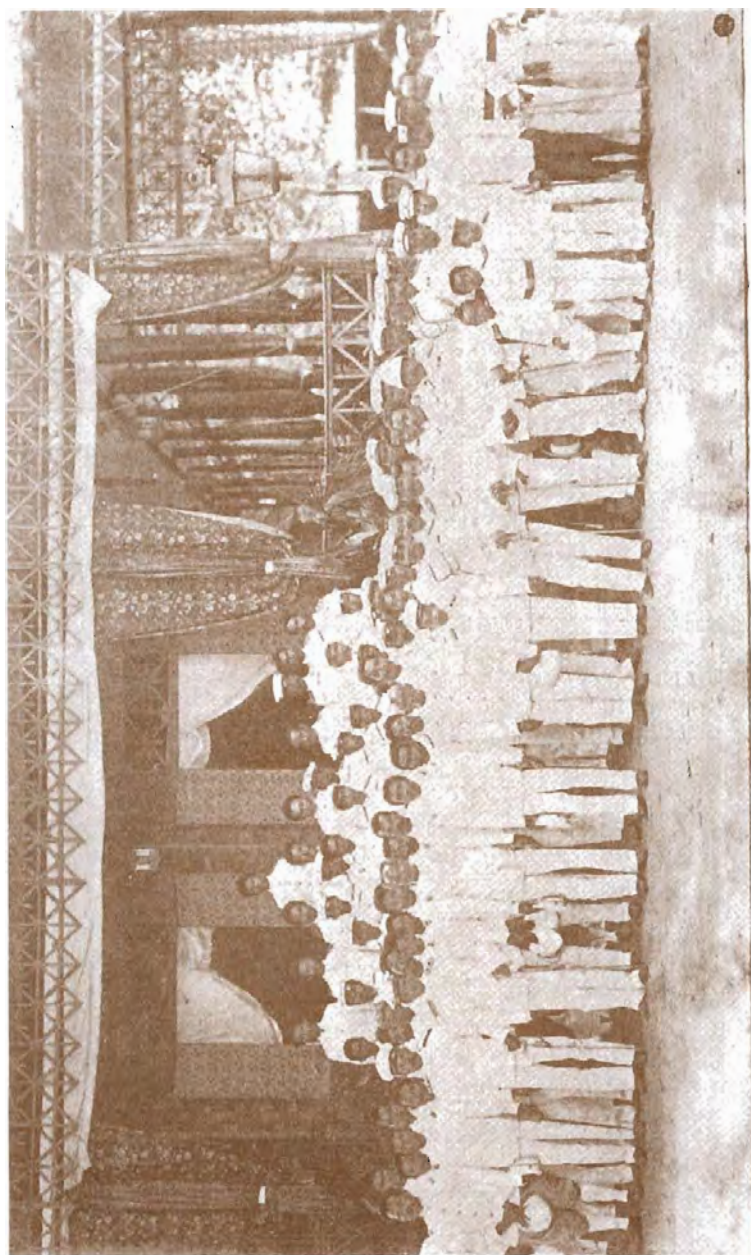
อนึ่งเมืองพิไชยนั้น โดยภูมิฐานที่ตั้งไม่คัมแต่วังรอยตง ที่เมือง อุดรดิฐฐานความเจริญชรวดเร็ว มีการค้าขายแต่ผู้คนมาก จนเป็น อำเภอก้จะไม่ใคร่พอที่จะปกครองรักษา ฉันทจึงได้สั่งให้ย้ายที่ว่าการ เมืองขึ้นมาตงที่พัดบพลา แต่อำเภอดุดรดิฐก็คงเป็นอำเภอดุดรดิฐอยู่

อำเภอเมืองพิไชยก็คงเป็นอำเภอเมืองพิไชย ย้ายแต่หัวการเมืองแต่
ศาลเมืองขึ้นมาคงทน แต่พบพตาทัดวางชนนจะใช้ได้ต่อไปอีกหลายปี
กว่าการที่ปลูกสร้างใหม่จะแล้วสำเร็จ

เวลาที่ประชุมเจ้าประเทศราชแต่ข้าราชการหัวเมือง ให้สัญญา
ญาบัตรแต่แจกเครื่องราชอิศริยาภรณ์ เป็นการพรักพร้อมกันอีกครั้ง
หนึ่ง เป็นอันที่สุดทางเดินขึ้นมา แต่ไปจะเป็นวันกับ

อนึ่งฉันจะต้องชมพระราชกณະผู้ซึ่งมาอำนวยความสะดวกทางใน
มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครสวรรค์ แด่มณฑลพิษณุโลก ได้จัดการ
โดยความสามารถเป็นอันมาก ความลำบากก็มีอยู่มากหลายอย่าง
แต่ได้พยายามจัดการทั้งปวงเป็นประโยชน์จริง ตามที่จะทำได้มาก
แต่น้อยทั่วไปทุกแห่ง พระทวงไว้ให้เป็นครูสอนก็ดีเอื้อเฟื้อมาก
ทำการเต็มตามความสามารถด้วยกันทั้งต้น

อนึ่งฝ่ายการปกครองนั้นได้รวบรวมเรื่องราวซึ่งชาวเหนือขอไม่
ได้เคยร้องกันมาเต็มอัน ได้ตั้งใจตรวจเองบ้าง ให้อภัยกันตรวจ
บ้าง ก็ได้ความขอหนึ่งซึ่งร่วมกันทุกๆ ฉบับ ว่าตั้งแต่จัดการมณฑล
มีความสุขโดยใจผู้ร้ายเบา โศกระบือปลด้อยได้ แต่ดวงปลายก็ไม่ได้
กล่าวโทษบุคคล กล่าวโทษอธิบดีเก็บค่าที่ดินซึ่งไม่คิดเศษ คือไว้ ๓
แบ่งแต่ ๔ ส่วนไม่ทอนเศษเสียให้ ก็มีการเกณฑ์กำหนดว่าจะเกณฑ์
แต่ ๓ วัน นึกเกณฑ์จ้างคนละ ๘ วัน ๑๐ วัน เรืองเกล้าเป็นต้น
ซึ่งยังไม่เข้าใจบ้างเกี่ยวครานบ้าง เป็นฎีกาซึ่งผิดกับที่เคยได้ยินมาแต่
กาลก่อน ที่จะเปนฎีกากล่าวโทษผู้ใหญ่บ้านว่าเกณฑ์ตูกบ้านไม่เป็น
ธรรมเนียมบ้างในมณฑลนครสวรรค์ ได้สั่งให้พิจารณา เพราะฉัน
จึงควรตั้งนิษฐานได้ว่าการปกครองซึ่งจัดขึ้นใหม่ เป็นเหตุให้ราษฎร
มีความสุขสบายขึ้นมากนัก ความปลัดหน้ากันค้ายกเป็นฉกรรจ์ไม่

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองอุดรธานี

ใครมี นับว่าเป็นการส่งบรรพคาบตามหนทางที่มา

สยามินทร์

๑ พระอุตรดิษฐาภิบาล (ทับ) แด้วเป็นพระพิศาดศิรี ต่อมา
ภายหลังได้เลื่อนเป็นพระยาพิศาดศิรี ข้าหลวงประจำเมืองเกิน

๒ เจ้านครน่าน เจ้าสุริยวงศ์มริคเคช ต่อมาได้เลื่อน
เป็นพระเจ้านครน่าน

๓ เจ้านครดำปาง เจ้าบุญญาทวงศ์มานิต

๔ เจ้านครเมืองแพร์ เจ้าพิริยวิไชย

๕ ช้างพตายอินทรคณั้ ทรงแต่โปรดว่าเป็นช้างหลังดี พระ
ราชทานนามว่า พตายอินทรบรมอาศน์

๖ หาดทำอิฐเดียวจนน้ำกดพังไปหมดแต่

(ฉบับที่ ๑๘)

เมืองพิไชย ขาดของ

วันที่ ๒๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

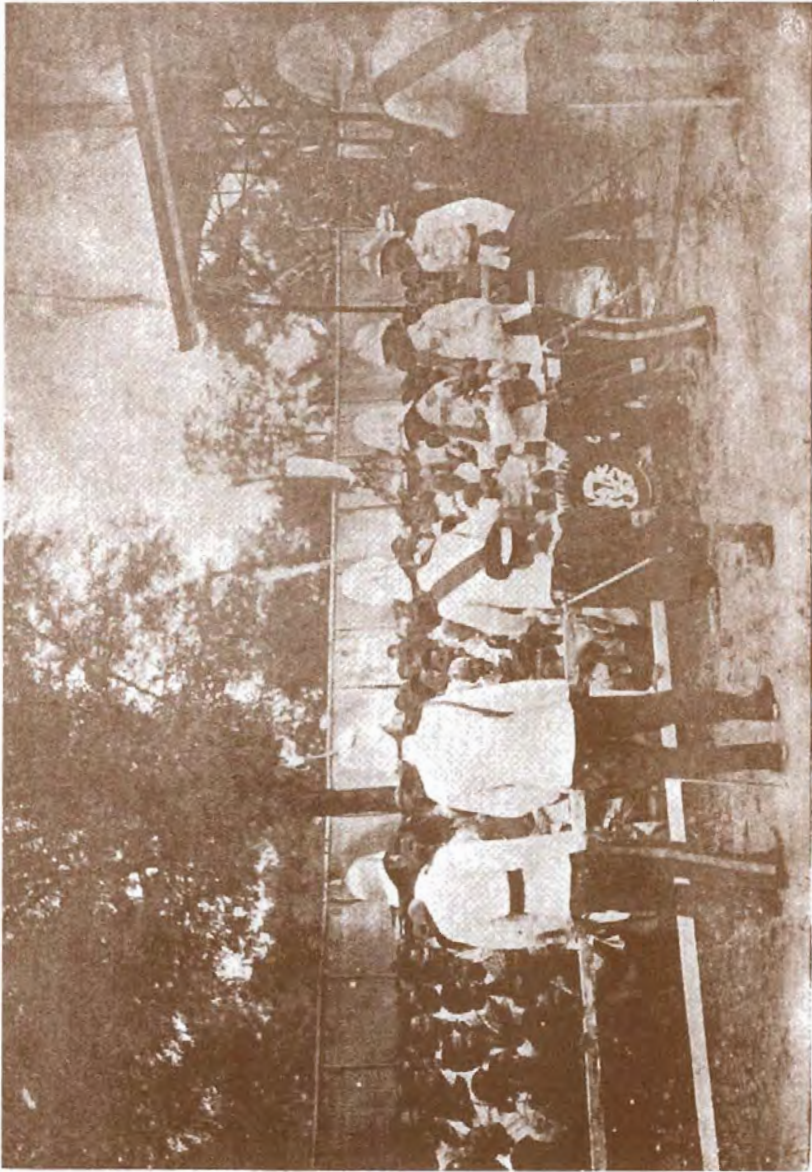
ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

ด้วยวงษ์เวศชาเข้าได้ออกจากเมืองอุดรดิฐ เมื่อไปวัดเวศเดาหม้อช
ฎากินยหนึ่งเรียกวัดท่าถนน เป็นพุดบพดาเสร็จแล้ว วัดนี้ไม่มี
อะไรที่จะศเพราะเป็นวัดสร้างใหม่ เป็นแต่ที่เคหาพระพุทธรูปดี ๆ
มาได้ ได้เชิญไปไว้วัดเบญจมบพิตรเสียองค์หนึ่งแล้ว เหลืออยู่เป็น
พระเก่าพอใช้ ๓ องค์ แต่ที่วัดไม่ได้จึงไม่ได้เชิญลงไป กับมีห
ไทรยที่ไซ้เสาใหญ่รูปแปลกอยู่หลังหนึ่งเท่านั้น

เรือไฟต้องตั้งดวงนำลงไปก่อนทางดิน เพราะคงแต่ขนมมาอยู่ที่
เมืองอุดรดิฐ น้ำตดตงอีกศอกเศษต้องแจว ออกเวลา ๓ โมงเช้าเศษ
ถึงเมืองพิไชยเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ตั้งเรือเด็กแคะเข้าไปตดตงคอรุม
ซึ่งอยู่ฝั่งตะวันตกตรงเมืองพิไชย คตของนเขาไปถึงด้านพรหมแดนเมือง
สุวรรณโลกแต่เมืองอุดรดิฐ มีไม้สักแต่ไม้กระยาเลยตงบ้าง ระยะทาง
เข้าไปประมาณ ๒ ชั่วโมงถึงด้าน วัดเอกาซึ่งมีช่อเสียงในพงศาวดาร
นั้นได้อยู่ในคตของน เป็นคตของแคบ แต่หน้าเขี้ยวมีเรือแดงแพพวก
ท่าปลาตงอยู่บ้าง เพราะปลาชุม

กลับตงมาพดับพตา พระยาอริยาไศรยสุนทรจางวางเมืองสุวรรณ
โลก ซึ่งชราแต่ตามืดเป็นคนโรคไทยมากงอมแงมคูน่ากตวิอันตราย
ในกรวทชข้างมาถึง ๘๐๐ เต็น เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บิดาถวายเป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ แต่เมื่อ
ทรงผนวช เสด็จขึ้นมาเมืองสุวรรณโลก

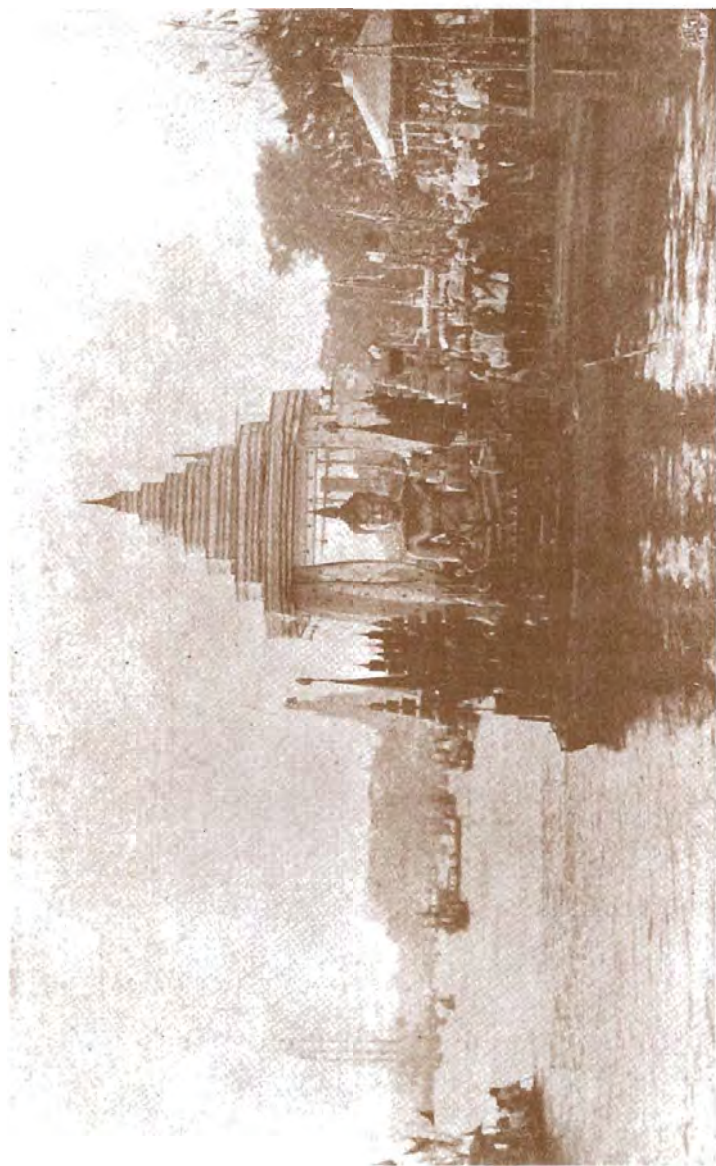
กับพวกจันได้สร้างคพานในถนนไปเมืองสุวรรณโลกยาว ๒๕ วา

รูปทรงแจกเสมาราษฎร์

รูปแม่น้ำน่าน ที่เมืองฝาง

รูปแห่งพระพุทธชินราชที่ทรงจำลอง

กว้าง ๑๐ ศอก ข้างแต่เกวียนเดินได้ จันทน์ก็เปนคันคิด ใต้ให้รางวัล
 เหยี่ยวราชรุจิ กับหอดวงคดั่งเมืองสุวรรณโคตกซึ่งได้ปฏิสังขรณ์พระราชกุ
 เมืองทุ่งยั้ง ก็ได้ให้เหยี่ยวราชรุจิเหมือนกัน

การซึ่งส่งมาถึงเมืองพิไชยตามที่กล่าวมานั้น เขาว่าเร็วตาม
 ตักษณเร็วใหญ่ซึ่งแจวมาเช่นนั้น

สยามินทร์

๓ พระยาอภัยไศรยสุนทร (ด้วง)

(ฉบับที่ ๑๙)

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙ ทรงที่เมืองพิษณุโลกเมื่อขาดอง ตั้ง
วันที่ ๒๖ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐ ความในพระราชหัตถ์ทรง
ตอบรับข่าวที่พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอมรินทนนารีนาถ กรมขุน
อรรควรวรราชกัญญาธำมณีพระชนม์ ไม่มีรายการเรื่องแต่ได้โปรดเกล้าฯ จึงไม่
ได้พิมพ์

(ฉบับที่ ๒๐)

เมืองพิษณุโลก ชาตอง

วันที่ ๒๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๓๒๐

ถึงกรมหลวงเทอดวงศ์โรประการ

อนุสนธิรายงานซึ่งได้บอกมาแต่ก่อน วันที่ ๒๗ เวลาเช้า ๒ โมง
 ออกจากพลับพลาเมืองพิไชย เรือกลไฟจึงต้องลงมาถึงเมืองพิษณุโลก
 เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ได้ตั้งเรือเล็กข้ามไปตพระชินราชซึ่งห่อใหม่
 อันได้เชิญลงมาบรรทุกเรือไว้แล้ว ช่างได้ตั้งมือแต่งพระภักตร์แด
 พระองค์บ้าง ดินเมืองพิษณุโลกติดกันกับกรุงเทพฯ ๑ เวลาสุ่มพิมพ์
 ช่างในกระตาะไต่บ้าง จึงมีทองเป็นกามติดตรงรังหลายแห่ง ทำให้งาน
 ที่จะตกแต่งนั้นมากขึ้น ได้พร้อมกันพิเคราะห์หัดพระที่ห่อใหม่ แด
 พระซึ่งตั้งอยู่ในวิหารเห็นว่าเหมือนกันมาก แต่ได้ปลุกต้นโพธิ์ในที่
 ซึ่งห่อพระองค์หนึ่งตามแบบแต่ก่อน เวลาค่ำได้มีการส่งมณฑลเทศนา
 สักปรกณพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน
 วันส่งบรรดาศักดิ์พระวิหารพระชินราช จนเวลา ๔ ทุ่มกลับมายู่ที่พลับพลา
 ตั้งเกตุว่าวันนั้นกตางวันร้อนน้อยกว่าแต่ก่อน

วันนั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ได้ไปทอดกฐินที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 พระปรากฏมณเฑียรของกฐิน แด่กตัมมาที่พระวิหารมัสการพระพุทธชิน
 ราชแจกรางวัลต่างห่อทั้งปวง เดือนหลวงประสิทธิ์ชิปฎิมา เป็นพระ
 ประสิทธิ์ชิปฎิมา จางวางช่างห่อขอ แด่ตั้งตำแหน่งข้าราชการหัวเมือง
 ครั้นเวลาค่ำมีการตอยกระทง เจ้านายข้าราชการทั้งในกรุง
 แด่หัวเมืองทำกระทงเครื่องสดต่าง ๆ ตามที่จะทำได้ แด่มีการแห่ผ้าป่า
 ของหัวเมือง แด่ราษฎรเดินแข่งเรือตามประเพณีเมือง

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๑)

บ้านฆ้อง ชาติอง

วันที่ ๒๙ ตุลาคม วันโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โอรสประการ

อนุสนธิรายงานวันนั้น เวลาเช้า ๒ โมงเศษไปนมัสการดาพระ
 ชินราช เวลา ๓ โมงเช้าออกเรือจากเมืองพิศณุโลก อากาศเย็น
 คดขยดวัน มาถึงบ้านฆ้อง แขวงเมืองพิศณุโลก เวลาบ่าย ๕ โมง ทราบว่า
 ฝนตกมาก ลงเรือเล็กไปดั่งฆ้อง บังนั้นว่าโดยยาวประมาณ ๕๐ เส้น
 ฤๅ ๖๐ เส้น กว้าง ๔๐ เส้นเศษ เป็นที่ลุ่มน้ำขังเต้าน้ำ น้ำแดง
 น้ำแห้งเป็นทุ่งหญ้าแพรก ตามที่ชอบๆ มีท่านบ้าง ช้างในเข้าไป
 ทำไม่ได้ เพราะมีช่องทางบังตะโกแต่ขึ้นๆ เมื่อเวลานามาที่ควม
 เรือคนเข่าจมน้ำ พระยาพิศณุโลกได้คิดขุดรางให้น้ำทางแม่น้ำไหลเข้าไป
 เพื่อจะได้ให้คนขึ้นเรือ แลดูคิดจะปิดน้ำทางอื่นให้ชย่นานเข้า จะเป็น
 ที่ท่านได้ ที่ฉันไปฉนวนชนทปากรางน้ำเดินไปทางพื้นดินจนถึง
 ปากบึงซึ่งน้ำแห้งเป็นโคลน เดินโดยคพานเรือกรมทาง ๖ เส้น
 น้ำในกตางบึงฤๅ ๔ คอกเศษ ตักว่าบึงดีไฟที่ไม่ดีนั้น มีทางคน
 เดินออกจากบึงในเวลาเช้า ซึ่งในเวลาเป็นคตอง ทางหนึ่ง
 เรียกว่าปากคำ ทางหนึ่งเรียกว่าปากตาง ทั้ง ๒ ทางนี้ไปคตอง
 เข้าคอก ซึ่งเป็นคตองในระหว่างแม่น้ำเก่าแต่แม่น้ำใหม่ พวกแม่
 น้ำเก่ายังได้เอาไคร่กินนาคคตองเข้าคอกนั้น ฉันได้ไปทางคตองแรก
 เพราะใกล้น้ำเขยวจัด ที่ปากทางฤๅปากคตองซึ่งไปนั้นว่าเดือชม ไป
 หน่อยหนึ่งถึงวัดปากคำซึ่งคตองปากคตองเข้าคอก ครกคตองรวมทาง
 ปากคำนั้นเป็นทนาฤๅเป็นวังทจรเซใหญ่อยู่ แลดูว่าดีด้วย กตบไม่ได้
 แลดูที่ตบพตซึ่งเขาปลุกไว้กตางบึง เพราะจวนคำ ยุงมีแต่ไม่ชุม

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๒)

เมืองนครสวรรค์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม วันโกสทินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

อนุชธานีรายงาน วันหนึ่งเจดีย์ารุ่งตงเรือเด็กไปบั้งขมิ่งซึ่งได้ไป
 เมื่อดานนี้ เพื่อจะดูฝูงนกกระทาทองซึ่งมีเพนอันมากในแขวงเมืองพิศิตร
 เรือซึ่งตวงนำไปก่อนได้เห็นโนตำแม่หน้าเปนฝูงๆ ฉันไม่ได้เห็น เมื่อไป
 ถึงในบั้งก็ได้เห็นฝูงใหญ่ๆ แต่ในบั้งนั้นมิมีด้วยชัน ฝูงนกกระทาทอง
 อยู่ในวัดชาวคาตปนกันไปงามมาก แต่ยังมีนกจิ้งจอกของสุเอตซึ่ง
 ได้เคยเห็น แต่ไปตามดำคตของบางเจ้าตอก ตอนข้างในเปนจอกเต็ม
 แต่ก็มีบ้านเรือนคองอยู่ กตบ้ชอกไปข้างนอกมีบ้านเรือนคนมาก
 คิตๆ กันไป แต่ต้องรับกตบ้ชอกมาด้วยระยะทางไกล กำหนดเรือ
 กระบวนออกเดินเวลาโมงเช้า ได้ตั้งเรือประที่ปัทคณาการตามมาทัน
 ที่เมืองภูมี้ มาถึงพตบ้ชพตาเมืองนครสวรรค์เวลาบ่าย ๕ โมง ฝนตก
 ไม่มาก

ธษามินทร์

(ฉบับที่ ๒๓)

เมืองนครสวรรค์ ขาดอง

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึงกรมทตวงเทวะวงษาโรประการ

อนุต้นขีรายงาน วันที่ ๓๑ ตุลาคมกำหนดว่าจะไปตลาดปาก
น้ำโพแต่ฝนตกเสียแต่เช้า กัดว่าหนทางจะเปรอะเปียก จึงไม่ได้
ไป ชายบพิตรมาถึงเวลา ๕ โมงเช้า ฝนตกพำเพ็ช้อยู่จนเวลาบ่าย
จึงได้หยุด

บ่าย ๕ โมงไปที่เขาวงกต พระยาไกรเพ็ชรรัตนสงคราม
เสงษาษาเป็นการต้อนรับชายบพิตรที่วันนั้น พระครุธรรมคณา
จารย์ (ครูช) เป็นผู้จัดการปฏิสังขรณ์ม่อดำหะมากอยู่ ด้ร่างคำ
ตนาหลังใหญ่แถมดินถนนส่งด้ก ๖ คอกเศษ ทำตพานยาวมาก
ข้ามที่แผ่นดินซึ่งนาท่อมเป็นคนเป็นมาบไปจนถึงชานเขา ทางซึ่งชัน
เขาก็ซ่อมแปดงชันได้ด้ดวก วิหารใหญ่ซึ่งถูกเพลิงไหม้ก็ปฏิสังขรณ์
มุ่งหลังคาแล้วเสร็จ ซ่อทำโบระกามีพร้อมแล้วแต่ยังไม่ไต่ยก ที่บน
เขานนแต่เห็นภูมู่ฐานเมืองนครสวรรค์ได้ตตอดหลายค่าน ตามเขานน
ก็ปลูกต้นไม้ด้กไว้มาก

วันที่ ๑ พฤศจิกายน เวลาเช้า ๒ โมงเศษ ตั้งเรือประทับ
ที่คานการขึ้นไปจนถึงปากคตองบรเพ็ดในถ้ำน้ำแควใหญ่ กายงเรือ
กตไฟด้ก เพราะคตองนถิ่งว่านารุกถิ่ง ๓ นาทคตมวกเข้าไปไกล
อยู่จดังม่ง ๆ นใหญ่มาก แต่เป็นทางที่จะไปให้ตสายทางไม่มีครุชก
หตง ถ้าจะไปกตองบขบงที่บรฆมตนาคก็ไปได้ เวลาหน้าตั้ง
เป็นถ่านาคตงด้งเรือเดินเข้าออกคตอคบ มีคนอยู่เนนมาก แต่
เพราะเวถาน่านา ๆ ท่อมเหตุอเทินนถิ่ง จึงไม่ได้ปลูกเรือหนักได้ด้ดย

อยู่แพ่งตั้ง แต่ทำอะไรจอดแพอยู่ในที่ว่างว่างก็ไม่ได้ ต้องเข้า
 แอบอยู่ตามพุ่มไม้ด้วยพยัคฆ์ ค่อยถึงระดงแดงจึงจะจอดอยู่ในถ้ำ
 คดอง มีแต่ตัววัดเดียวซึ่งได้ใช้บักเต้ากฏ แต่คำดาตงบนพื้นแผ่น
 ดินสูงตั้ง ๓ วา แต่กระหน่ำเวลาชานามากก็ของขึ้นอยู่บนช่อ บึงที่
 เรียกชื่อว่ามีพืดนั้นเกาะถัดถ้ำคดองเข้าไปหน่อยหนึ่งเท่านั้น ค่อยเข้า
 ไปข้างในก็มีช่อเป็นตำบลต่าง ๆ คนที่อยู่ไหนก็ทำปลาตงตั้ง นั้นว่า
 เป็นที่แห่งหนึ่งซึ่งตั้งแฉกข้างเมืองเหนือ เขาผูกแพเล็กๆ ไว้
 สำหรับให้หยุดพักเป็นที่เตย กรมการแพพวกพ่อค้าตงเรือมาเตย
 แดได้แจกเข้ามาในที่นี้ด้วย

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษกัณฑ์ออกมาแล้วไปทางแควน้อย หยุดที่
 คพานวัดโพธาราม ตงเรือแม่ปล่องขึ้นไปข้างเหนือแล้วเปิดยื่น
 ตงเรือชด้าถ่อเพื่อจะควักถ่อเรือ แล้วตงตงมาขึ้นที่หัวคดตาด เดินตง
 มาตามตาด พวกพ่อค้าทั้งปวงพร้อมกันจัดการตาดปราดตอดหนทาง
 เหมือนที่ท่าอิฐ ตาดนั้นเป็นลักษณะเดียวกับที่ท่าอิฐ แต่โรงแฉก
 เป็นชนเดียวยาวกว่าๆ กัน ใต้แฉกที่โรงเรียนวัดโพธาราม ซึ่ง
 พระครูธรรมฐิตวงศ์ศิริเขตร^๒สร้าง แจกเข้ามาในที่นี้ แล้วเดิน
 ค่อมมาจนสุดคดตาดตงเรือแจวกัณฑ์มาพบตาโดยทางในเกาะ

ราษฎรที่นั้นชอบแต่งตัวมาก มีแหวนคัมพูกำไลแต่งชุม

สยามินทร์

๑ สัมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เดิมจักตั้งจาก
 ทรงศึกษาในยุโรป

๒ พระครูธรรมฐิตวงศ์ฯ คดี ค่อมมาตงอีกขาออกมารับราษฎร
 ได้เป็นชนวิหิตชกตงเขตรนายอำเภอแม่กตอง

(ฉบับที่ ๒๔)

ทำนวนแหวงเมืองมโนรมย์ ขาดอง

วันที่ ๒ พฤศจิกายน วันโกดินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทอดวงษ์โรประการ

อนุสนธิรายงาน วันนั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ไปตรวจที่ว่าการ
มณฑลแต่ศาล เจ้าน้ำที่ทรงปวงได้ยื่นรายงานทุกตำแหน่ง แล้ว
เดินตามถนนริมบ้านข้าหลวงต่าง ๆ ซึ่งได้สร้างซุ้ใหม่ ที่สร้าง
เป็นเรือนสองชั้นทงชั้น ผิดกันกับพิศณุโลก คุกใช้ถ้ำแพงก่ออิฐ
ทำเป็นหลังเล็ก ๆ หายหลัง แล้วไปค้ายหลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรับพม่าครั้งหลังที่สุด เจริญดินยังอยู่
โดยมากจนตอดถึงริมแม่น้ำ ดงเรือเต็กจากทนนกดับชนมาพับตลา
ต้องจากพับตลาเวลาเช้า ๕ โมง เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงพับตลา
ทำนวน ซึ่งไม่ลงไปพักเมืองไชยนาทเพราะพับตลาที่นั้นร้อนนัก

เวลาบ่าย ๔ โมงตงเรือประทับที่ศานการขึ้นไปเมืองพุกทรี และ
ที่วัด พระปรารภ์ เหลืองค พระเมือง นครราชดิมา รักษาไว้ด้วย วิช้เหยียบ
เหล็กแดงแล้วมาเหยียบคนไข ตามซึ่งได้รักษาพระยาอวรพุมิโกไคย
อันเจ็บแขนตายแต่ลงไปข้างหนึ่งหายเป็นปรกติ พระครพุหานุสาสน์
ซึ่งเป็นสมิศิษย์หามาก ๒ เป็นเจ้าอาวาสคือนรวิมเชิงแรงดี กดับตงมา
เวลาค่ำทุ่มหนึ่งถึงพับตลา

สยามินทร์

๑ พระยาอวรพุมิโกไคย ฐ่ม สุวรรณสุภา

๒ พระครพุหานุสาสน์ (เงิน)

(ฉบับที่ ๒๕)

เมืองอ่างทอง ชาติอง

วันที่ ๔ พฤศจิกายน วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

อนุสนธิรายงาน วันที่ ๓ เวลาเช้า ๒ โมงออกจากท่าฉนวน
 เวลาบ่าย ๕ โมงถึงวัดมหาธาตุเมืองสิงห์ ลงเรือเล็กไปตามลำคลอง
 ฤๅถ้ำราง ซึ่งคนต้องชดแก่ไขบ้าง จนตกดำเนินแล้ว จึงไปตาม
 ลำน้ำถึงวัดพระนอนจักรศรี วันนั้นเป็นก่อนนำกำหนดที่เขาจะไหว้พระ
 มีราษฎรที่อื่นเข้าไปด้วยมาก พระตั้งมีเสนาราษฎรดำเนินกำหนดนั้น พวกนี้
 มีความวิตกกังวลว่าจะไม่เข้าไป ได้ขอให้เทศาภิบาลคิดอ่านให้ได้เข้า
 ไป ด้วยเหตุว่าฉันคุ้นเคยอยู่กับพวกชาวบ้านนั้น อนึ่งตั้งแต่ได้ปฏิสัง
 ฆรณ์องค์พระแลวิหารแล้วสำเร็จ ก็ยังไม่เคยมาเห็น จึงได้ช่วยจัด
 การรับรองแข็งแรงมาก ดาดปราสาทแต่ทำตลอดขึ้นไปจนถึงวัด ช่วย
 กันทำทางพระทงคฤหิ์ดี แต่มานั่งคอยรับอยู่หลายร้อยคน กำแพง
 แลผนังก็ทาปูนใหม่หมดจด องค์พระที่ชำรุดบ้างเล็กน้อยก็ได้ซ่อม
 เรียบร้อยดี การทงปวงยังไม่สะอาดหมดจด มีแต่เดี่ยวยกแต่กระ
 เบียงมุงหลังคา ซึ่งเป็นกระเบื้องอย่างใหม่ไม่สู้ทน หักง่ายแลฝน
 ราวบ้าง กรมหมื่นมรพงศ์เดียงนาชา แลออกจากวัดพระนอน
 จักรศรีไปตามลำน้ำชนทวดพระธาตุ ซึ่งตั้งอยู่ห่างวัดพระนอนจักรศรี
 ๘ เด็น ๓๐ วา ทิวคินนตงกำแพงพูนดินสูงชันไปกว่าพูนดินคอนเมือง
 สิงห์ประมาณสัก ๒ คอก ๗ คอก พระธาตุเป็นรูปปรางค์สูงสัก ๗ วา
 ๘ วา ด้านควันออกเป็นพระวิหารหลวง ด้านควันตกเป็นพระ
 อุโบสถ มีพระเจดีย์กลมเรียงรายไปอีกหลายองค์ แต่ที่จะมีอะไรต่อ
 พระวิหารหลวงออกไปอีกสักหลังหนึ่ง แต่ชำรุดโทรมคันไม่สู้รกร

ลักษณะอาคารที่ทำแต่ฐิตใช้ เป็นอย่างเดียวกันกับวัดมหาธาตุเมือง
 ตพบุรี เห็นว่าจะเปนเมืองชนเดียวกันกับเมืองสระบุรี เมืองสิงห์
 เดิมคงจะได้คงอยู่บนคอกนั้น ไม่ใช่อยู่ที่เมืองสิงห์เก่า จะเปนเพราะที่
 ดินคอกนั้นแคบไป ฤๅจะต้องการอย่างใดจึงย้ายไปตั้งที่เมืองเก่า
 อันใกล้ไปข้างเมืองสระบุรี เวลาพลบค่ำกลับมาถึงพัทธพตา

วันเวลา ๕ โมงเช้าออกจากพัทธพตาเมืองสิงห์เวลาบ่าย ๒ โมง
 ถึงพัทธพตาเมืองอ่างทอง บ่าย ๔ โมงลงเรือไปที่ว่าการเมือง ค้าด
 แด่ที่ซังนักโทษ รับรายงานแด่ตรวจนักโทษ การรักษาพนทแต่
 แบบธรรมเนียมหมจดระเบียบร้อยของระเมียบด่มาก แต่ที่ว่าการแด
 ค้าดเปนของท่าเก่า เด็กไม่พอแก่การ ไม่เปนของถาวรมั่นคง ที่
 ซังนักโทษก็ยังไม่พอแก่ที่ขยผู้ว่าราชการเมืองก็เปนแต่ที่พกยังไม่
 พอแก่การ ไม่เปนที่เรียบร้อยทั้งต้น ทั้งโตที่ซังจะคงสถาปใหม่
 เพราะตลาดฝั่งควันตกถูกน้ำกัดคดงพังเสียหายหนึ่ง คงอยู่แต่แถวเดียว
 เดียงหน้าทเรือหน้าพระยาอ่างทอง แลวตั้งเรือต้องนำไปคดตลาดจนคดอด
 แด้ว เข้าไปในตำแน่งน้อย ที่แม่น้ำน้อยปากช่องเปนทนายอน นาน
 ไหลกลับแทงขึ้นมาเข้าปากคดของเขยวจัด ไปจนถึงแม่น้ำซังเปนตำ
 เดียวกัน แม่น้ำเมืองสิงห์ซึ่งเห็นได้วาทรงปากช่องแม่น้ำน้อยเมืองน
 ไม่ใช่ตัวตำแม่น้ำ จะเปนแต่แม่น้ำ ๒ แม่น้ำใกล้กัน มีผู้ไปซัดคดของ
 ในระหว่างแม่น้ำค่อแม่น้ำ ตายน้ำเขยวจึงคดออกเปนแม่น้ำ มีเรือ
 เข้าไปบรรทุกเข้ามา วัดโด้ตทททททคดงอยในตำแน่งน้อย เพราะ
 เหตุที่น้ำในคดของระหว่าง ๒ แม่น้ำเขยวมมาก จึงมีผู้คอยรับจ้างโยงเรือ
 คดแต่แม่น้ำน้อยออกมาจนถึงแม่น้ำใหญ่ เปนผลประโยชน์มาก เพราะ
 เหตุที่เวลาไม่พอ จึงได้ขึ้นไปเพียงพันวัดโด้ตททททททททททททททททททท
 กลับมาพัทธพตา ที่หลังพัทธพตานเขาจัดไว้เปนส่วนตักตักมาก แด

๑๒๖

เวดากดางคนมีผ้ามาทุก ๆ แห่ง แต่ที่เมืองข้างของนัจตการครกครน
มากเพราะเป็นที่เกิดแถบวิบุรณ

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๖)

พระที่นั่งไธสวรรยทิพอาสน์ เกษบางปิ่น
วันที่ ๕ พฤศจิกายน วันโกฐินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วชิโรประการ

อนุสนธิ์รายงานวันหนึ่ง เวลากลางวัน ๒ โมงต้องเรือจากพลับพลาเมือง
อ่างทอง มาถึงวัดป่าโมกข์ทางประมาณสักชั่วโมงครึ่ง ได้ขึ้น
นมัสการพระนอนที่วัดป่าโมกข์ มีราษฎรมาประชุมคอยรับเป็นอันมาก
ตงเรือกลไฟเล็กตงตงมาทางคลองบ้านกุ่ม ออกคลองบ้านใหม่ ทาง
นาฎกตายน่าเขี้ยวจัดแต่มีคตหลายแห่ง เพราะเหตุนี้ไหลทางคลอง
นี้แรง จึงทำให้น้ำทางหัวคตพานอ่อนไป แม่น้ำคตแต่แคบตงมาก
ซึ่งคตโตกว่าไว้แต่ก่อนว่าน่ากลัวจะตม ตงมาหยุดพักที่วัดไชยวัฒน
นาราม ซึ่งเขาได้ทางไว้ให้ดู การที่ตงครกนหมตจตมมากได้เห็น
ทอกลี ของคตพระปรางค์ใหญ่ไม่มีตมตม มีรอยคตบทุวไปเห็น
จะหุ้มคตบทุวคตของ พระปรางค์ ๔ ทิศก็ม้รอยคตบทุวอย่างเดียวกัน
เมรุที่คตเมรุแรกซึ่งยังคงอยู่ตงแปด มีพระพุทธรูปทรงเครื่องบนคตอยู่
ลักษณะพระประธานหน้าพระเมรุ ยังอยู่ดี คตไม่เรือนแก้วแต่เพดาน
ก้อยไม่มีคต แต่พระระเบียงซึ่งใช้แทนตมสร้างชำรุดพังทุกคต พระ
พุทธรูปก็หักหมคต นอกตมสร้างออกไปมีกำแพงแก้วอยู่ไม้ ๑๒ อีก
ชนหนึ่ง ชนตงพระอุโบสถ ๆ นนพงหมคต เหลือแต่พระพุทธรูปคต
ซึ่งหน้าจะมี ๓ เหลือ ๒ คตอยู่บนฐานคตที่ มีกำแพงแก้วรอบนอกอีก
ชนหนึ่ง ถึงแนวหน้าพระอุโบสถ มีพระเจดีย์รูปคตยอดม้คตเดียวรูป
คตเดียวกนคตคตชมพต ตงอยู่ในกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถข้างตงคต
มีพระเจดีย์คตอยู่ในกำแพงแก้วไม้ ๑๒ องค์หนึ่ง พระปรางค์ชกมช
ชนาตมคตคตอยู่บนคตกำแพงแก้วชนนอกคตคตองค์หนึ่ง เห็นจะสร้างคต

ชั้นภายหลัง การทงปวงนำที่จะไม่แล้วดำเร็จที่เดี่ยวนัก ตามเมรุทีก็ยังมีไม้กนครากซึ่งแต่เห็นจำไม่ได้คิดจะเอาได้ประตบิ เด่าตงรักแต่ยังไม่ได้มีคทอง ถ้าจะผิดก็จะเป็นแต่ไม่คิดจะผิด พวกราษฎรพากันมากอยรับเป็นอันมาก ออกจากวัดไชยวัฒนารามต้องตงมาถึงบางปอิน เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ

ตามระยะทางที่ไปเพียงครึ่งได้ความแต่ว่าเข้างามตัดตอดทุกเมืองทุกตำบล ในระหว่าง ๓ ปีนี้ ไม่มีใครจะบริบูรณ์เช่นนี้

สยามินทร์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [๕๔๐๑-๑๔๘/๑,๐๐๐(๒)]

โทร. ๐-๒๒๑๕-๓๖๑๒, ๐-๒๒๑๔-๓๕๕๗, ๐-๒๒๑๔-๓๕๖๓

นางศรีนทิพย์ นิมิตรมงคล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ตุลาคม ๒๕๕๓

<http://www.cuprint.chula.ac.th>

